

ALAŞ

Türkistan Türklerinin
Millî İstiklâl Parolası

HASAN ORALTAY

LAŞ/HASAN ORALTAY

ALAŞ

Türkistan Türklerinin
Millî İstiklâl Parolası

HASAN ORALTAY

DK
854
.073
1973

KOC University Library

12,5 Lira

ŞİNASİ TEKİN COLLECTION

KOC University Library

3 1093 6099170 8

ALAŞ

Türkistan Türklerinin
Millî İstiklâl Parolası

HASAN ORALTAY

İstanbul, 1973

BÜYÜK TÜRKELİ YAYINLARI

Dağıtım:

Babıâli Cad. Nu.: 50/2

Cağaloğlu - İSTANBUL

Büyük Türkeli Yayınları: 2

2CAC

DK

854

.073

1973

Türkiye Türkçesi
Milli Eğitim Bakanlığı

YATLAYAN

Bu kitabımı; insanın dayanma gücünü aşan ağır şartlar altında, bizden annelik sevgi ve şefkatini hiç bir an esirgemiyen, — 40 dereceden daha fazla soğukta, kalın kar tabakasının altında ateş yakıp bizi ısıtıran, kar suyu ile yemek pişirip bizi doyuran, dünyanın en korkunç çölü Gobi'de, kendisi susuzluktan kavrulurken, bir yudum suyunu içmeyip bize veren, dünyanın damı Himalaya dağlarını aşarken beş evladını birden kaybeden, bütün bunlara rağmen, bize hep güler yüz gösteren, moral veren, Sevgili merhume Anneciğim Qanımsa (Hanımşa) Oraltay'a ithaf ediyorum. Ruhu şad olsun.

Kapak Kompozisyonu : Olcay Okan
Kapak Baskısı : Nam Ofset
Dizgi - Tertip : Yüksel Matbaası
Baskı : İrfan Matbaası
Cilt : Yedigün Mücellithanesi

İÇİNDEKİLER

Bir kaç söz	9
Takdim	11
Alaş	17
Alaş Milli Uran	21
Alaş Partisi	24
Alaş Orda	31
Alaş'çılar ve Komünistler	37
Alihan Bökeyhanoğlu	41
Muhammetcan Tınışbayoğlu	49
Ahmet Baytursunoğlu	55
Mir Yakup Dulatoğlu	61
Cihanşa Dostmuhammetoğlu	65
Halil Dostmuhammetoğlu	74
Mustafa Çokayoğlu	76
Ahmet Birimcanoğlu	84
Alimhan Ermekeoğlu	86
Halil Abbasoğlu	88
Abdurrahman Orazayoğlu	89
Mustafa Orazayoğlu	90
Kulmehmet Orazayoğlu	90
Ömer Karaşoğlu	91
Bahitcan Karatayoğlu	92
Şahingirey Sultan Bökeyhanoğlu	92
Sâlimkerey Cantöre	93
Alpıspay Kulmanoğlu	95
Vâlithan Tanaşoğlu	96
Mağcan Cumabayoğlu	97
Rahimcan Marsıkoğlu	109
Şir Ali Lapi	111
İsa Kaşkınbayoğlu	111
Şayahmedoğlu	112
Aqqağaz Dostcankızı	112
Kölbay Toğusoğlu	113
Barlıbek Sırtlanoğlu	115
Seyit Azim Kızırbayoğlu	116
Dinşe	116
Turar Rıskuloğlu	117
Nezir Törekul	122
Profesör Sancar Âsfendiyaroğlu	124
Oraz Candosoğlu	126

Sultan Hocañoğlu	127
Sultan Segizbayoğlu	129
Doğu Türkistan'daki Alaş'çılardan Bazıları	130
Ahit Hacı	133
Osman Batur	136
Canımhan Tilevbayoğlu	148
Alibeg Hakim	151
Hadıvan Hanım	164
Sâlis Emreoğlu	165
Abdülkerim Intıkbayoğlu	169
Tâkimân Batur	170
Altınbek	171
Diğerleri	171
Muhacerette Alaş'çılar	172
Alihan Ağaoğlu	173
Kares Kanatbay	174
Macit Ayıtbay (Qobuzşu Qorqıt)	179
Asan Kaygu (Mevlekeş Kaybaldı)	181
M. Dara	182
Askar Ali	184
Sayran (Hamza Abdullahoğlu)	185
Basın Organları	187
«Qazaq Gazeti»	187
«Ay Qap»	188
«Qazaqıstan»	189
«Qazaq»	190
«Eşim Dalası»	191
«Alaş»	191
«Sarı Arqa»	191
«Uran»	192
«Abay»	192
«Halıq Sözü»	192
«Birlik Tuvi»	193
«ÜŞ CÜZ»	194
«Tırşılık»	194
«Qazaq Sözü»	194
Diğerleri	195
Doğu Türkistan'daki Kazak Basını	195
Dergiler	196
Gazeteler	196
Muhaceretteki Basın	197
Kaynaklar	199

BİR KAÇ SÖZ

Türkistan'a, dolayısıyla Türklüğe hizmet etmeyi kendime başlıca ölkü edindim. Bir çok imkânsızlıklara rağmen, Türklüğe olan hizmet aşkının verdiği kuvvet ve cesaretle bugüne kadar kitaplar ve dergiler neşrettim. Ve çeşitli gazeteler ile dergilere yazılar yazarak, bunu devam ettirmeye çalıştım.

Bu uğurdaki çalışmamın daha da verimli olmasını arzuladım. Bu sebeple, «Büyük TÜRKELİ» yayınları adıyla seri kitap neşretme teşebbüsüne giriştim. Serinin ilk kitabı olarak da 1971 yılında München'de «Abılay Destanı»nı neşrettim. Şimdi de «Büyük TÜRKELİ» yayınlarının 2. kitabı olarak «ALASH»ı sunuyorum. Abılay Han ve Alaş'la başlayan seriyi daha başka kitaplarla imkân buldukça devam ettirmek azmindeyim. Bunun için tasnifler yapmıştır. Neşredeceğimiz kitaplar iki çeşit olacak.

Birincisi; vaktiyle basılmış ve Rus ile Çin istilâcıları tarafından yasaklanmış olan kitaplarla, imkânsızlıklar ve baskı neticesinde matbaaya verilememiş fakat el yazma olarak çoğaltılmış olan Türkistan tarihi ve edebiyatıyla ilgili kitaplar olacak.

İkincisi de; Türkistan'ın geçmişteki ve şimdiki vaziyetiyle ilgili olarak muhtelif kimseler tarafından kaleme alınan ve alınacak olan eserlerdir.

Bu çalışmalarla, Rus ve Çin istilâcıları tarafından kasdi olarak tahrif edilmek istenen Türkistan Türkleri-

nin Millî İstiklâl Mücadelesi tarihiyle edebiyatına elimizden geldiği kadar hakikatlere uygun olarak ışık tutmak istiyoruz. İşte bunun için de, Türkistan Türkleri tarihinde çok mühim yer tutan «ALAŞ»ı «Büyük TÜRKELİ» yayınlarının ikinci kitabı olarak seçtim.

Bu kitapta:

«Alaş» sözünün tarihi ve mânasıyla ilgili, aynı zamanda onun nerede, nasıl kullanıldığı hakkında da izahat verilmiştir.

Bununla ilgili olarak bütün Türkistan tarihinde çok mühim yeri olan ALAŞ PARTİSİ ve ALAŞ ORDA Hükümeti hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca, ALAŞ ülküsü için hizmet eden şahısların sadece bir kısmı hakkında özet olarak bilgi verildi. ALAŞ ülküsüne hizmet etmek amacıyla neşredilen dergi ve gazetelerin bazıları teker teker tanıtıldı. Ve, Türkistan dışındaki Alaş faaliyetleri üzerinde de kısaca duruldu.

Kitabın eksiksiz olduğunu iddia etmiyorum. Eksik olan tarafları olduğu muhakkak. Biz bu kadarını yapabildik. Daha mükemmeli bu kitaptan ve burada gösterilen kaynaklardan istifade ederek ileride bu uğurda emek sarfedecek olan ülkücülerin meydana çıkarmasını temenni ederiz.

Hasan ORALTAY

TAKDİM

Kazak Türkleri'nin Birinci Cihan Savaşı sonundaki kısa ömürlü ALAŞ ORDA devleti, Türk Tarihinin umumî çerçevesi bakımından çok mühimdir. Türkiye'de hâlâ yeterince tanınmayan Kazak Türkleri, bugünkü Türk topluluklarının büyüklerinden biridir ve kapladıkları yer bakımından en büyüğüdür.

Türkiye'de «KAZAK» deyince akla hemen Füs Kazaklar (Kozaklar) geldiği için Türkiyeliler bu kelimeyi yadırgamışlardır. Hatta bunun farkına varan bir Kazak Türkü'nün, kendisini «Tatar» diye tanıttığını vaktiyle Doktor Cezmi Türk bana söylemişti. Ukraynalılar'ın bir bölümü sayılan Rus Kazakları kendilerine «Kazaçi» dedikleri gibi Fransızlar da bunlara «Cosaque» (- Kozak) demişlerdir. Cerçi bu Kazaçılar Kuman, Peçenek, Oğuz Türkleri'yle İslavlar'ın karışmasından doğmuş bir topluluksa da İslav dili konuştukları için bizimle hiçbir ilgileri kalmamıştır. (Bugünkü Bulgarlar gibi).

Kazak adının Türkiye'de iyi tanınmayışının başka bir sebebi de bazı Batılı ve Rus bilginlerinin Kırgızlar'ı «KARAKIRGIZ», Kazaklar'ı da «KIRGIZKAZAK» diye adlandırması ve bu şekildeki adlandırmanın Türk basınında iyice yerleşmesidir.

Bugün Türkiye'de geniş bir kitle artık Kazaklar'ın Türk olduğunu biliyorsa da bunlar hakkındaki bilgi yine çok eksik ve oldukça yanlıştır. Kazakları hâlâ Kırgız diye bilenler de az değildir.

«Kazak» kelimesinin anlamını bugünkü Kazak bil-

ginleri başka türlü yorumlamak temayülünü gösteriyorlar. Onların açıklamaları belki de doğrudur. Ama henüz tarihçilerce kabul olunmuş değildir. On Beşinci Yüzyılda bu kelimenin Türkistan'daki anlamı ise «devlet düzeni dışında yaşayan» demektir. Aksak Temir Beğ'in Maverâünnehir Beği oluncaya kadarki hayatı «Temir'in Kazaklık hayatı» diye anılır. Türkiye Türkleri'nde ise «Kazak», «evdeşine karşı sert olan erkek» karşılığında kullanılır.

Bu akademik meseleyi bir yana bırakarak günün gerçeğine gelirse durum şudur:

Kazaklar, bugünkü Çin sınırları içindeki Altay-Kumul bölgesinden başlayarak Aral gölü ve Hazar denizine kadar uzanan geniş topraklarda yaşayan Türkler'dir. Bu bölge büyük bozkırlarla kaplı olduğu için nüfusları azdır. 7 milyon Kazak Türk'ü vardır. (*) Çarlık zamanında büyük bir hızla çoğalan Kazaklar'ın bugün 9-10 milyon olması gerekirken bu kadar az olmalarının sebebi bir yandan Kızıl Ruslar'ın yaptığı vahşi kırgınlar, bir yandan da komünizmin her gittiği yere getirdiği korkunç açlığın, özellikle Kazak Türkleri arasındaki tahribatıdır.

Kazaklar Doğu Türkçesinin Kazakça denen ağız ile konuşurlar ve bu ağız bir buçuk milyon nüfuslu Kırgızlar'ın konuştuğu ağıza çok benzer. Diğer Türk boyları arasında Kazak ile Kırgız bir çok bakımdan birbirine daha yakındır. Savaş parolası olan «ALAS» aynı zamanda Kırgızlar'ın da parolasıdır. Bu «ALAS» kelimesinin anlamı ve tarihi menşei hakkında bu eserde bazı açıklamalar yapılmıştır.

Bu eserin müellifi olan Hasan Oraltay, Doğu Kazakları'ndandır (Doğu Türkistandaki Kazak Türklerinden). Çin sınırları içinde kalmış olan Tarbağatay'ın Altın Emil bölgesinde 1930'da doğmuştur. Kazak Türkleri'nin Beğ ailelerindendir. Babası tipik bir Kazak

(*) Sovyetler Birliği'nde olan son sayımda Kazak Türklerinin sayısı 5 milyondan fazla olarak gösterilmiştir. Çin'de de 1,5 milyon Kazak Türk'ü olduğu tahmin edilmekte. Ayrıca Dış Mogolistan'da da «Kazak Avtonom Ülkesi» vardır.

Türkü olan Alibeg Hakim, anası Hanımşa Hanım'dır. «Hanımşa - Qanımsa», Kazakçada «h» sesi pek kullanılmadığı için «Hanımşah»ın Kazakçalaşmış şeklidir. «Hanım»la yapılan kız isimleri Anadolu Türkleri'nde de yaygındır.

Hasan Oraltay iki üç yaşından sonra Kızılözen ırmağının batı kesiminde büyüdü. Kızılözen ırmağı Tanrı Dağları'nın yamaçlarındaki Manas ırmağının batısına düşer. Yani Hasan Oraltay, Türklüğün harman edildiği yerlerde yetişmiştir. Çin sömürgesi olan Doğu Türkistan'da eğitim meselesi hiç ele alınmamış olduğu için resmi okula gidemeyerek hocalardan özel ders aldı. Kendisini özel çalışmalarıyla yetiştirmeye çalıştı. Hasan Oraltay'ın hayatı daima hareketli ve heyecanlı geçti. Çünkü doğduğu yıl olan 1930'dan sonra Doğu Türkistan daimi bir kargaşalık içindeydi. Türkler Çin boyunduruğundan kurtulmak davası ardında idiler. Hasan Oraltay'ın babası Alibeg Hakim de milli hareketin içindeydi. Onun liderlerinden biri idi. Onun için de devamlı takibata uğruyordu. Bir defa tutuklanarak 18 ay hapiste kalmış, çıktıktan sonra da açıkça Çinliler'le savaşa başlamıştı. Çok üstün kuvvetlere karşı verdiği savaşın yorgunluk, uykusuzluk, heyecan dolayısıyla Hasan Oraltay'ın çocuk arkadaşlarıyla rahat uyuyacağımız bir gece olacak mı diye hüznle düşündükleri çok olmuştur.

Kendi yurtlarında barınamayacaklarını anlayan savaşçı Kazaklar'ın bir kolu 23.12.1949'da güneye doğru göçmeye başladı. Alibeg Hakim bu grubun lideriydi. O bölgenin sert kışında Gobi Çölünü aşarak Himalaya Dağları yamaçlarındaki Gas Göl'e 1950 Nisanında geldiler. Bu üç dört aylık yürüyüş anlatılması imkânsız bir fâcia idi. 19-20 yaşlarındaki Hasan Oraltay susuzluktan kan içenleri gördü.

Hasan Oraltay eski Türkler ve şimdiki Kazaklar gibi keskin nişancı ve bir cambaz gibi at binicisi idi. Bunun için de memleketinden güneye doğru yol alırken erzak için lüzumlu olan avculuğu da ihmal etmedi.

Hasan Oraltay hayatının en acıklı ve korkunç zamanını Himalayalar'ı aşarken gördü. Karlı boralar, yol-

suz dağlar ve arkalarından gelen düşman komünistler.. Bunlar yetişmiyormuş gibi yüksek râkımda havasızlıktan şişerek her gün bir yerleri delinerek ölen yakınları... Hasan Oraltay 6 kardeşinden 5'inin bu şekilde ölmüne şahit olmak felâketine de uğradı.

1951 Kasımında Keşmir'e geldiler. Onlara Amerikan Kızıl Haçı ile Keşmir hükümeti baktı. 1954'te yine Amerikan Kızıl Haçının yardımıyla Türkiye'ye ulaşılar. Hayvan vagonlarının içinde bir haftada Nusaybin'den İstanbul'a vardılar. Bu soydaşlara karşı gösterilen ilgisizlik cehaletten geliyordu. Kazak nedir, bilen yoktu. Hatta bunları Çinli veya Koreli sananlar da vardı.

Hasan Oraltay, öteki Kazaklar'la birlikte İstanbul'da Tuzla misafirhanesinde kaldıktan sonra 1954 Eylülünde Salihli'ye iskân edildi. Kızılay bunlara günde 60 kuruş veriyordu. Bir müddet sonra bu da kesilince Kazaklar şaşkına döndüler. Çünkü, ellerinde ticaret yapacak sermaye yoktu. Ömürlerinde ağır iş yapmamışlardı. Çoğunun mesleği hayvan beslemektir. Ziraatla da uğraşmış olanları vardı. Fakat, ellerinde ne toprak ve ne de hayvan vardı. Bunun için işe koşuştular. Vaktiyle çok zengin bir Kazak Beğinin oğlu olan Hasan Oraltay bu arada pamuk topladı; beğenmediler. Kiremit fabrikasında çalıştı; onu da beğenmediler. İnşaat bekçiliği yaptı. Oraya da başkasını aldılar. Hasan Oraltay, Keşmir'de bulundukları zaman boş durmadan İngilizce okumuştur. Bunun faydasını gördü. Nato'ya memur olarak girdi. Türkiyeli soydaşlarının Kazak Türkleri'nden habersiz yaşamaları Oraltay'ı çok üzmüştü. Kazak Türkleri'ni Türkiyeliler'e tanıtmak için bir kaç kitap ve bir kaç dergi yayınladı. Daha sonra Batı Almanya'nın Münih şehrinde kurulmuş olup Sovyet Rusya'ya oradaki her dil ve lehçe ile yayın yapan «Hürriyet Radyosuna» gelip vazife aldı. Burada yazar ve spiker olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda da Türkiye basınına da yazılar yazmakta. Hasan Oraltay evli olup üç kızı ve bir oğlu vardır.

Hasan Oraltay'ın son eseri olan «ALAS» ileride tarihçiler için bir anakaynak olacak değerdedir. Çarlık Rusyası yıkılırken kurulan Türk devletlerinden en bü-

yüğü ve en uzun ömürlüsü ALAS ORDA olmuştur. 13.12.1917'de kurulup 1920 sonunda Rus istilasına uğramış, demek ki ömrü üç yıl sürmüştür.

Bu devleti kuran Kazak Türkü aydınları hep yüksek öğrenim görmüş seçkin kimseler olup daha önce de Kazak muhtariyeti, kalkınması ve ilerlemesi için, milli haklarını korumak gayesi ile açık veya gizli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

ALAS ORDA'nın kuruluşu ve üç yıllık ömrü, bize eski Türk tarihindeki özellikleri hatırlatıyor: Ülke geniş olduğu zaman ikiye, üçe, dörde bölünerek yönetilir, fakat bu bölümlerden bir tanesi ötekiler üzerinde hâkim bulunurdu. Bazen devlet tek devlet sayılmakla beraber birbirinden habersizmiş gibi yaşarlar, birinin hakimiyeti nazari kalırdı. Kunlar, Gök Türkler, Karahanlılar, Selçuklular, Çengizliler hep böyle olmuştur.

ALAS ORDA kurulunca derhal iki düşmanla karşılaştı: Biri Kızıl Ruslar, biri de Çarlık artıkları olan Beyaz Ruslar. Bunların ikisi de Kazak Türkleri bağımsızlığını yok etmeye çalışıyorlardı. Kazaklar'ın ise küçük bir orduları olup silâh ve cephane bulmakta imkânsızlıklarla uğraşıyorlardı. İşte bu sırada Alas Orda, tek merkezden yönetim mümkün olmayınca, Alas Orda doğu ve batı olarak ikiye ayrılmış, her bölüm kendisini korumak için çalışıp çarpışmıştır.

Kazakistan'ın düz bir bozkır alanı olması, savunma için dağ tepe gibi tabii şartlarının bulunmaması Kazaklar'ın yıkılmasına sebep oldu. On binlerce, hatta yüz binlerce Kazak Türkü hem o sırada, hem daha sonra, özellikle 1930'da öldürüldü.

Alas Orda'nın yıkılması Türk tarihi ve ırkı bakımından büyük bir kayıp olmuştur. Çünkü bu devletin kurucuları yalnız Kazakları değil, bütün Türkleri düşünen, milli şuur sahibi yurtseverlerdi. Âdeta günümüzdeki Türkçülüğü andıran prensipleri vardı. Milliyetçiliği devlet siyaseti olarak kabul etmişlerdi. Hele Kazak devleti kurucularından «CİHANŞA», Türkçülük tarihinde büyük yer tutacaktır. Avukat olan Cihanşa daha ozaman tek millet, tek devlet prensibini savunmuştur.

Bir müşahademi söyleyerek sözlerime son vereceğim: İran'ın Hazar kıyılarında, Sovyet sınırı bitişiğinde «Gümüş Tepe» denen bir bölge vardır ki burada yarım milyondan çok Türkmen oturur. Vaktiyle bunlardan 5 tanesi Türkiye'de yüksek öğrenim veya meslek öğrenimi yapmışlardı. Tıp tahsili yapıp şimdi kendi memleketinde olduğunu işittiğim Doktor Ahmet ile Hasan Oraltay arasında büyük bir fizik benzerlik var. İkisi de uzun boylu ve yüz yapıları ile renk bakımından birbirinin aynı. Bunlara kardeş dense herkes inanır. Altay'daki Kazak'la Hazar kıyısındaki Türkmen'in bu benzerliği Türk ırkının vasıfları hakkında büyük fikir verecek kuvvettedir. Bu benzerliğin manevi tesirleri, ileride, Türkler şahlandığı zaman kendisini gösterecektir.

ATSIZ

24 Haziran 1973
İstanbul

ALAŞ

Bütün Türk boyları arasında ALAŞ sözünü en çok kullanan ve ona bilhassa ehemmiyet vererek onu kutsal uran (parola) sayanların başında Kazak Türkleri gelir. İşte bu özel durum, ALAŞ deyiminin sadece Kazak Türklerine ait olduğu intibasını vermekte. Oysa, şimdi Kazak Türkleri tarafından millî «uran» olarak kullanılmakta olan ALAŞ sözü, vaktiyle «Kazak, Özbek ve Nogay'ların hepsine ortak millî uran (parola) olarak kullanılmıştır» (1).

Hatta, «Altı ALAŞ» tabirinin «Deşti Kıpçak» mânasında kullanıldığı da söylenilmekte. İlk cildi 1972 senesinde Alma-Ata (Almatı) şehrinde Kazak Türkü lehçesinde çıkmış olan «Kazak Sovyet Ansiklopedisi»nde izah edildiğine göre, ALAŞ sözü Kazak Türklerinin ilk defa «Kazak» denilmeden evvelki adıdır. Yine aynı yerde belirtildiğine göre, ULUG BEĞ'in «DÖRT ULUS» — «Ulüs-i ERBAA» denilen kitabı ile «Kazak tarihi», yani, «Nasabnamen Kazak» denilen tarih kitabının el yazmasında bu hususta gerekli tafsilât verilmiş. Adı geçen kitaplarda «Türk boyları arasında ilk defa ALAŞ adını alanlar: Oğuz, Kıpçak ve Qanlı olmuştur» deniliyor (2).

(1) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan; Türkili-Türkistan tarihi, s. 31.

(2) «Kazak Sovyet Ansiklopedisi», s., 247.

Bazı kaynaklara göre, halk arasında ALAŞ'la ilgili olarak söylenen efsaneler ilk defa XVI ncı asırda meşhur tarihçi Kadir Ali Calayri tarafından «CAMI-AT-TAVARİH» adındaki kitapta toplanmış (3).

ALAŞ sözüyle ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir husus da, efsanevi «ALAŞA HAN»dır. Halk arasındaki efsanelere göre, Alaşa Han VI ncı asır ile XII nci asır arasında Türk boylarını birleştirerek bir devlet kurmuştur. İşte o devletin tebarları da «Altı Alaş» denilen Türk boyları olmuştur. Alaşa Han da onların atasıdır. Kazak Türkü tarihçilerinin kanaatine göre, Dede Korkut kitabında ve orta çağda yazılmış olan başka bazı kitaplarda, bilhassa tarihçi Reşideddin ile Ebülгази'nin kitaplarında bahsi geçen Alaşa Han aynı tarihî şahıstır. (4).

Efsanevi Alaşa Han'ın kümbezi «mezarı» Kazakistan'ın Karagandı vilâyetinin şimdiki Cezdi «daha evvelki Ulutav-Uludağ» adındaki kazasındadır. Belirtildiğine göre, Alaşa Han'ın kümbezi çok süslü olarak özel surette yapılmış. Kazakistan'da, son zamanlarda yapılan ilmî tetkiklere göre, Alaşa Han'ın kümbezinin kiremitleri kımızla «kısırak sütüyle» yoğurularak yapılmış. İşte bunun için de, Alaşa Han'ın kümbezinin kiremitleri ve duvarı bütün bakımsızlıklara rağmen bugüne kadar dayanabilmiş. Alaşa Han kümbezindeki kiremitler ile onun duvarının dayanıklılığı dikkati çekmiş. Onun için de ilmî tetkikler yapılmıştır. Neticede onun kiremit ve duvar kerpiçlerinin «kısırak sütüyle yoğurularak yapıldığı anlaşılmıştır» (5).

ALAŞ sözüyle ilgili ve çok dikkate değer başka

(3) Aynı yerde.

(4) Kazak Sovyet Ansiklopedisi, s., 248, 1972, Alma - Ata.

(5) Tass Ajansı (5.2.1971)

bir husus da, bundan birkaç sene evvel Kazakistan'ın İLE havzasındaki **Karkaralı** civarında bulunmuş olan 1.90 cm. boyundaki taştır. Belirtildiğine göre, adı geçen taşın üzerinde Orkun alfabesiyle yazılmış yazı varmış. Yazıyı okuyan Kazak SSR İlim Akademisinin üyesi tanınmış Kazak Türkü tarihçisi G.G. Musabayoğlu'nun izahına göre, yazıda şöyle denilmekte: (6).

«Kağan Altı Börig Alaş»

İM:Յ'ԻՄ
Լ Կ Մ Ջ
Ջ Կ Մ Ջ

Karkalı civarında bulunan taş ve üzerinde Orkun alfabesiyle yazılı olan «Kağan Altı Börig Alaş» yazısı.

Yine, Kazak Türkü ilim adamlarından Altay Amancoloğlu'nun belirttiğine göre, İLE nehrinin kıyısındaki **Ketpentav** «Ketpendağ» tepesinin kuzey tarafında, 1964 senesinin sonbaharında -üç ayrı yerden- üzerinde eski zamanlarda yazılmış yazı olan taşlar bulunmuş. Onlar tetkik edilince, yazıların V-VIII. asırlar arasındaki Türk boylarının adı olduğu

(6) Habersî, Kazak SSR İlim Akademisi (Westnike AN Kaz. SSR) 1967 Nu. 3 s., 83-84-85 (Bu husus, -Kazakistan Äpigrafikası- adındaki kitapta da etraflıca izah edilmiş, s., 5-30. Adı geçen kitap 1971'de Alma-Ata'da çıkmıştır.

anlaşılmış. Meselâ onda, Türkmen kabilelerinden «Arsar», «Salar»ın adı ve «ALAŞ» adı yazılıymış (7).

Anlaşıyor ki, ALAŞ sözü tek Kazak Türklerine ait ve son zamanlarda ortaya çıkmış bir mefhum değil. ALAŞ sözü bütün Türk boylarına ait tarihî maziye sahiptir. Öyle olmamış olsaydı, İLE havzasındaki **Ketpentav** ve **Karkaralı**'da bulunmuş olan tarihî taşlar üzerine ALAŞ adı bundan asırlar evvel yazılmış olurdu.

(7) Culdüz dergisi, sayı: 7 s., 155-60, 1966, Alma-Ata.

ALAŞ MİLLÎ URAN (8)

Kazak Türkleri boylarının her birinin kendine göre ayrı ayrı uranları vardır. Meselâ, Kerey'lerin uranı «Abaq» ve Nayman'ların uranı da «Kabanbay» dir. Fakat, bütün bunun gibi uranların, yani, Kazak Türkleri kabileleri uranlarının hiç biri, millî düşmanlara karşı savaşlarda kullanılmaz. Bunun gibi uranlar sadece Kazak Türklerinin dahilinde kullanılır. Meselâ bir düğünde pehlivan güreşirken, at yarışları tertip edildiğinde yarışçılara seslenirken veya kendi aralarında herhangi bir anlaşmazlık olması dolayısıyla çıkan kavga sırasında her Kazak Türkü boyu kendi uranını çağırır.

Millî mesele mevzuu bahis olunca ve millî düşmanlarla karşılaşılınca kullanılan, Kazak Türklerinin bir tek URAN'ı vardır. O da; ALAŞ'tır. Meselâ düşmana karşı hücumla geçen askerler «Alaş-Alaş» diye uran çağırırlar. 1945 senesinde, Manas nehri'nin batı tarafındaki Kızıl Özen ırmağındaki Çinli'lere karşı savaşta ve başka bir çok hücumlarda «Alaş-Alaş» denilerek uran çağırıldığını ve bazı kimselerin de «Muhammed - Muhammed» diye seslendiklerini

(8) Uran, Millî Kıyam Nidası ve parola mânasına gelir.

kendi kulağımla duymuşumdur. Demek oluyor ki, ALAŞ uran olarak çağrıldığı zaman muhakkak millî mesele mevzuu bahistir. Buna merhum Mir Cakıp Dulatoğlu'nun:

«Amal barma kez geldik
Zamanning munday tarına,
«Alaş» dep uran estilse,
Kim burılmas qanına.
Fehimle dep aytamın,
Ferasatning bârine.»⁽⁹⁾

(Ne çare ki, bu kadar dar zamana rastgeldik. «Alaş» denilerek «uran» millî kıyam nidası çağırılacak olursa, kanını müdafaa eylemek için kim mücadele etmez. Şuuru olan anlar diye söylüyorum.) diye haykırması da tanıklık ediyor. Şair bu şiirini Ruslar'ın tahkir ve baskısının oldukça arttığı sıralarda yazmıştır. Şiirin baş tarafı Ruslar'ın, Kazak Türklerinin geniş yaylalarıyla ormanlarını gasp ederek, ecdadının ziyaretgâh mezarlarını tahrip ettikleri ve onun taşlarından hamam yaptıkları hususundaki acı üzüntüyle ilgilidir.

Kırgız Türklerinin meşhur MANAS destanının kahramanı, Manas Baturun da Çinliler'e karşı savaşırken;

«Atam Yakup adım Manas,
Boyum Kırgız Uranım ALAŞ»

diye haykırdığı söylenir.

Uran olarak kullanılan ALAŞ sözü, aynı zamanda memleket ve ulus mânasına da gelir. Meselâ, «Alaş

⁽⁹⁾ Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan tarihi, s., 497

Azamatı» denildiği zaman ALAŞ'ın yiğidi-vatandaşı anlamına gelir.

«Bu sözüm Altı Alaş'qa tanıs bolsın,
Azamat ermin dese namıstı bolsın.»

.....
Alaş bolıp bastı qossaq coq bolmaspız,
Biz bolıp tursaқта köpting azı»

«Bu sözüm Altı Alaş'a malûm olsun. Vatandaş - yiğitim diyenler namuslu olsun. Alaş olarak hepimiz birleşebilesek, az olsak bile kuvvet olurduk»⁽¹⁰⁾ diye hitap edilen Küpeyoğlu Meşhur Yusuf'un şiirinde «Alaş» ulus mânasında kullanılmıştır.

«Edil Cayıq, Sırderya,
Belgili curtqa eski suv.
Tätti, dâmdi tarmaqtı,
Özen Ertis Cetisuv.
Osı bes suv arası,
Sarı Arqa degen cer edi.
Tuvıp ösken balasın,
Aybindı ER ALAŞ der edi.»

derken büyük Türkçü şair Mağcan Cumabayoğlu da ALAŞ sözünü ulus mânasında kullanmaktadır. Şiirinde Mağcan Cumabayoğlu; «Edil Yayık Sırderya, her-kese malûm eski su. Tatlı enfes bir kaç kola ayrılan Ertiş nehri ile Yedisu. Şu beş suyun arası, Sarı Arka denilen yerdı. Burada doğup büyüyen çocuklarına haşmetli ER ALAŞ derdi» diyor.

⁽¹⁰⁾ Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, burada «Altı Alaş» denilirken bütün Orta Asya göçebe Türkleri kastedilmekte diyor. (Türkili-Türkistan Tarihi).

ALAŞ PARTİSİ

Yukarıda izah edildiği gibi, asırlardan beri «u-ran», yani, umumî millî kıyâm nidası olarak ve aynı zamanda da ulus mânasında kullanılmış olan ALAŞ sözü 1905 senesinden sonra Türkistanlıların ilk millî siyasî partisinin adı olarak bilhassa dikkati çekmiştir. Çünkü, Alaş Partisi bütün Türkistanlıların millî tarihindeki ilk siyasî partidir. Aynı zamanda Alaş Partisi, sadece Türkistan çapında değil, bütün Rusya'nın Türk-Müslümanları çapında da tarihî ehemmiyeti haizdir.

Türkistan'ın her geçen gün daha çok Rus mezalimine uğradığını ve Rusların Türkistan'ı ebedî olarak sömürmek için kullandığı terör hareketlerinin de gün geçtikçe gaddarlaştığını gören Türkistan'lı daha doğrusu Kazak Türkü münevverlerinden bir grup milliyetçi 1905 senesinde gizli olarak bir siyasî parti kurmuştur. Bu partinin adını da ALAŞ koymuşlardır⁽¹¹⁾. İşte 1905 senesinde kurulmuş olan bu ALAŞ PARTİSİNİN kurucularından bazılarının adı:

Alihan Bökeyhanoğlu, Muhammetcan Tınışbayoğlu, Ahmet Birimcanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu,

(11) Alaş Partisi'nin 1905 senesinde kurulduğunu «Büyük Sovyet Ansiklopedisi» de kabul etmiştir ve öyle yazmıştır.

Mır Cakıp Dulatoğlu, Ömer Qaraşoğlu, Ciyhanşa Dostmuhammetoğlu, Sultan Şahingirey Bökeyoğlu, Mustafa Orazayoğlu, Ömer Eldesoğlu, Abdurrahman Orazayoğlu, Halil Dostmuhammetoğlu, Mustafa Çokayoğlu, Bahıtcan Qaratayoğlu, Alimhan Ermekoğlu, Alpısbay Qulmanoğlu, Halil Abbasoğlu.

Burada şunu hemen belirtelim ki, yukarıda adı geçen ve geçmeyen Alaş Partisi kurucularının hepsi samimî milliyetçi kimseler olmuştur. Bunların pek çoğu ve bilhassa yukarıda adları yazılanların hepsi yüksek tahsilli kimselerdi.

1905 senesinde gizli olarak kurulan Alaş Partisi faaliyetlerini 1917 senesinin ilkbaharına kadar gizlilikle devam ettirebilmiştir. Parti faaliyetleri gizli olduğu için, Alaş Partisinin bilinen ilk büyük kurultayı 1905 senesinin Haziran ayında Karkaralı'da 14500 Kazak Türkünün katılmasıyla yapılmıştır⁽¹²⁾. Fakat resmî olarak bu toplantıya ALAŞ Partisinin toplantısı denmemiştir. Her ne kadar Karkaralı'da 1905 senesinde toplanan kurultaya resmî olarak Alaş Partisinin kurultayı denilmiyorsa da, adı geçen toplantının Alaş Partisinin kurultayı olduğu şüphesiz. Çünkü, 1905 senesindeki toplantının hatipleriyle idarecileri ve tertipleycilerinin hepsi Alaş Partisinin mensupları olmuştur. Kurultay'a Alaş Partisinin lideri Alihan Bökeyhanoğlu bizzat iştirak etmiştir. Onun önünde kurultayda o zamanlar Kazak Türkleri arasında tartışma mevzuu olagelen «TÜRKÇÜ» ve «Baticı» görüşler konusunda fikir teatisinde bulunulmuş. Daha sonra, Alaş Orda hükümetinin Adalet Bakanı olan Ahmet Birimcanoğlu gibi hatiplerin ikna edici konuşmaları neticesinde kurultayda «Türkçü»

(12) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, s., 346

görüş tasvip edilmiş⁽¹³⁾. Bunun dışında, Alaş Partisinin adı geçen toplantısında Rus hükümetine hitap eden bir karar kabul edilmiş. Kurultay kararında, «din hürriyeti, toprak mülkiyeti ve umumî medenî meselelerle ilgili sorunlara değinilmiş»⁽¹⁴⁾.

Alaş Partisinin bundan sonraki bilinen kurultayı 1917 senesinin ilkbaharında ve 21-26 Temmuz 1917'de olmuştur. Bu kurultaylar «Umumî Kırgız Kurultayı» olarak tarihe geçmiştir. Bunun tek sebebi o zamanlar Kazak Türklerine bazı çevrelerce «Kırgız» denmesidir.

1905 senesindeki kurultay ile 1917 senesindeki kurultaylar arasında Alaş Partisinin yöneticileriyle mensupları hayli mesafe almıştır. Meselâ, 1905 senesinden itibaren Alaş Partisi yöneticileri Rus ve Tatar gazetelerinde kıymetli makaleler neşrederek Kazak Türklerinin ve umumî Türkistan'ın başlıca meselelerine çözüm yolu aramışlardır^(*). Onlar bununla da yetinmemiş, Alaş Partisinin kendi yayın organını çıkarma imkânını aramışlardır. Fakat, o zamanın şartları elvermediğinden Alaş Partisinin basın organını açıktan açığa yayınlamamışlar. Buna rağmen 1907 senesinde ilk defa olarak dolaylı yoldan olsa bile «Serke» ve yine aynı senenin Mart ayında «Qazaq Gazeti»nin çıkarılmasını organize etmişler⁽¹⁵⁾. Yine Alaş Partisinin yöneticilerinin teşvikiy-

(13) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türki-Türkistan Tarihi, s., 346

(14) Aynı yerde.

(*) Meselâ, 1907 senesinin Mart ayında Rusya Ziraat Umum Müdürü Kriukov «Rusya ziraat baş idaresi meclisinde» «Kazak-Kırgızlar Çingiz ile Temür'ün torunlarıdır. Bunlar imha edilmeli» demişti. Bunu Devlet Dumasının en nüfuzlu üyesi «İkinci Markov — Markov Vtoroy» da desteklemişti. Onun 6 İkkânundaki konuşmasını ve ötekini Alihan Bökeyhanoğlu cevaplandırmıştır. (Z. V. Togan, T.T.T.)

(15) Central Asian Review, London 1966 (The History of the Kazakh Press) sayı: 2, s., 155.

le 1911 senesinde «Ayqap» adındaki dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergide de, o günlerin şartlarıyla ilgili olarak Alaş Partisi açıktan açığa desteklenmiş olsa bile, muhteviyat itibariyle «Ayqap» dergisi de Alaş Partisinin fikrine hizmet etmiştir.* Bundan sonra «Qazaqistan» adındaki gazete çıkarılmıştır. Bu gazete Alaş Partisinin kurucularından Sultan Şahingirey Bökeyoğlu'nun sahipliğinde neşredilmeye başlanmıştır⁽¹⁶⁾. Fakat, Rus Hükümetinin sıkı sansür ve takibatının neticesinde kapanmıştır. 1913 senesine kadar tekrar yayın hayatına başlayamamıştır.

Alaş Partisi resmen olmasa bile, 1913 senesinin Şubat ayının ikisinden itibaren dolaylı yoldan bir yayın organına sahip olmuştur. Çünkü, 2 Şubat 1913 tarihinden itibaren «Qazaq» gazetesi yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi, Alaş Partisinin kurucularından Mustafa Orazayoğlu ve baş yazarı da Alaş hareketinin teorisyeni olarak bilinen Ahmet Baytursunoğlu olmuştur. «Qazaq» gazetesi daha evvelkilerin hepsinden ayrı bir tutum ve hüviyete sahipti. «Qazaq» gazetesi haftada iki defa çıkıyordu. Alaş Partisinin organı olduğunu her haliyle belirten yayın yapıyordu. Onun için de «Qazaq» gazetesi o zamanki umumî duruma göre çok ilgi çekiyordu. Tırajı birden 3000 (üç bine) ve daha sonra da 8000 (sekiz bine) yükselmişti⁽¹⁷⁾. «Qazaq» gazetesinde yayınlanan makalelerin yanı başında, meşhur Türkçü Mağcan Cumabayoğlu'nun Türkçü şiirleri de bilhassa ilgi topluyordu. Bunun

(*) Aynı zamanda «Ayqap» dergisinin yazarları olarak ALAŞ PARTİSİ'nin liderlerinin gösterilmiş olması da derginin partinin siyasetini desteklediğini gösteriyor.

(16) Aynı yerde.

(17) «The History of the Kazakh Press 1900 - 1920» Central Asian Review, sayı: 2, London 1966.

haricinde 1916 senesinde «ALAS» adında bir gazete de çıkarılmaya başlanmıştır. Görülüyor ki, 1905 senesinin Haziran ayında **Karkaralı**'da çağırılan Alas Partisi kurultayı ile 1917 senesinin Temmuzunda Orunbor şehrinde olan toplantıya kadar hayli mesafe katedilmiştir. İşte bunun için de Temmuz 1917 senesindeki kurultay daha çok dikkati çekmiştir. Alas hareketi ve Alas Orda hükümetinden bahsedilen eser ve makalelerin çoğunda 1917 senesinin Temmuz ayındaki toplantı «İkinci Kurultay» olarak adlandırılır. Fakat buna rağmen, bu kurultayın kaçınıcı kurultay olduğu tam olarak belli değil. Çünkü, 1905 ile 1917 arasında bir hayli kurultay toplanmış olması da mümkün. Nitekim, Temmuz 1917 senesindeki Alas Partisi kurultayına iştirak etmiş olan Mustafa Çokayoğlu, adı geçen kurultaydan bahsederken «... Bir kaç umumî Kazak kurultayı.» demektedir⁽¹⁸⁾. Burada şunu bilhassa belirtmek gerekir, 1917 senesinin Temmuz ayındaki kurultay kararlarının «Üçüncü Kurultay» denilen Aralık 1917'deki kurultayın çağırılmasında büyük rolü olmuştur. Daha evvel gizli olarak faaliyet gösteren Alas Partisi 1917 senesinin Temmuz ayındaki kurultayında resmî olarak bütün organlarını seçmiştir⁽¹⁹⁾.

Kurultaya bizzat katılan, Mustafa Çokayoğlunun belirttiğine göre, Temmuz 1917 senesindeki Alas Partisi kurultayı Alihan Bökeyhanoğlu tarafından açılmış. Kurultaya Kazakelinin her tarafından seçilen resmî delegeler iştirak etmiş. Alas Partisinin bu kurultayına, Taşkentteki «Şûrâyı İslâm»ın vekili ve Özbek Türklerinin delegesi olarak Münevver Karı,

(18) Mustafa Çokayoğlu, «1917 Yılı Hâtıra Parçaları» — Yaş Türkistan — dergisi.

(19) «Kazak Sovyet Ansiklopedisi» s., 249, Alma-Ata, 1972.

Tatar temsilcisi olarak Fatih Kerimî iştirak etmişlerdir. Münevver Karı ve Fatih Kerimî kurultayı tebrik ederek birer konuşma yapmışlardır.

Bu sahneyi Mustafa Çokayoğlu, «Büyük Türk Milletinin en güçlü üç boyunun arasındaki ittifak» diye tasvir etmekte. Yine, Mustafa Çokayoğlu'nun yazdığına göre, kurultayda yapılan konuşmalar delegeleri çok heyecanlandırmış. Bazı delegeler, «biz de kendi derdimizi açık olarak dile getirebilirmişiz» diye ağlamışlar. Kurultaya iştirak eden Münevver Karı, Alas Partisi kurultay delegelerine «Özbek kardeşlerinizden selâm getirdim» diye hitap etmiş⁽²⁰⁾.

Gene rahmetli Mustafa Çokayoğlu'nun belirttiğine göre, kurultayın ilk gününde gündemindeki bazı meseleler görüşülerek kararlar alınmış. Kurultayın ilk günkü toplantısında kabul edilen kararların bazıları şunlar olmuştur:

1 — Rus muhacirlerinin Türkistana getirilmesi işi hemen durdurulmalı.

2 — Hükümet tarafından gaspedilen ve Rus muhacirlere dağıtılmakta olan topraklar derhal Kazak Türklerine geri verilmeli.

3 — Cephe gerisi için işçi olarak kullanılmak maksadiyle cepheye yollanan Türkistanlılar hemen memleketlerine geri gönderilmeli.

4 — İşçi olarak cepheye gitmeyi reddettikleri için tevkif edilenler hemen serbest bırakılmalı.

Kurultayın ikinci günü Rus hükümetinden talep edilen aşağıdaki karar kabul edilmiş:

1 — Kazak Türkleri ve Rusların idarî işlerinin ayrı ayrı olması.

2 — Adalet mekanizması yeniden düzenlenme-

(20) Mustafa Çokayoğlu, «1917 Yılı Hâtıra Parçaları».

li. Kazak Türkleriyle ilgili işlere bakacak olan hâkimler Kazak Türklerinden olmalı. Rusların işine bakacak olanlar da Ruslar olmalı.

3 — Maarif işine ehemmiyet verilmeli. Eğitim herkesin kendi ana dilinde yapılmalı.

1964 senesinde Alma-Ata «Almatı» da «**Kazak SSR Tarihi, Sosyalizm Devri**» adıyla tamamiyle ALAŞ hareketine karşı ve sadece komünistlerin propagandasına uygun olarak çıkarılan kitabın 37 nci sahifesinde de Alaş Partisinin kurultayında çok mühim kararlar alındığı kabul edilmiş. Bununla ilgili olarak aynı yerde⁽²¹⁾ «21 Temmuzdan 28 Temmuz kadar devam eden kurultayda Alaş Partisi resmî organlarını seçti. Siyasî platformunu tesbit etti. Millî örf-adet ve dine ehemmiyet verileceğini belirtti. Zaten Alaş Partisinin siyasî platformu eskiden kleriyyal-milliyetçilik idi. Kurultayda muhtariyet için mücadele edileceği ayrıca belirtildi. Kadın hakları ve adalet mekanizması hakkında da kararlar kabul edildi» denmiştir.

(21) «Kazak SSR Tarihi, — Sosyalizm Devri» 1964 Alma-Ata.

ALAŞ ORDA

«Uran», ulus ve siyasî parti adı olarak kullanıldığını yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız ALAŞ sözü, tarih, edebiyat sahifelerine «Üçüncü Umumî Kazak Kurultayı» olarak geçen Alaş Partisinin 1917 senesinin 8 ile 13 Aralık arasında Orunbor şehrinde toplanan kurultayı kararıyla «ALAŞ ORDA» olarak Türkistanın millî istiklâlini ilân eden müstakil hükümetinin de adı olmuştur. İşte bu tarihî kurultay kararıyla ALAŞ ORDA hükümeti **13 Aralık 1917'de resmen** kurulmuştur.⁽²²⁾

Kurultay kararıyla ALAŞ ORDA hükümetinin başkanı olarak, bütün delegelerin ittifakıyla, Alihan Bökeyhanoğlu seçilmiştir. Alaş Orda hükümetinin kurultay kararıyla seçilen bakanları şunlardır:

Hükümet Başkanı	: Alihan BÖKEYHANOĞLU
Başkan Muavini	: Halil ABBASOĞLU
Dahiliye Vekili	: Ahmet BİRİMCANOĞLU
Adalet Bakanı	: Muhammetcan TINIŞBAYOĞLU

Millî Eğitim Bakanı : Ahmet BAYTURSUNOĞLU

Millî Savunma Bakanı : Alimhan ERMEKOĞLU

Alaş Orda hükümetinin diğer Bakanları olarak

(22) Bu hususu dost-düşman herkes kabul etmekte. Bütün Sovyet kaynakları ve Batı kaynaklarıyla Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan'ın eserlerinde aynı husus açık olarak belirtilmiştir.

da; Halil DOSTMUHAMMETOĞLU, Biyahmet SÂR-
SENOĞLU, Ciyhanşa DOSTMUHAMMETOĞLU, Mir
Cakıp DULATOĞLU, Vâlidhan TANAŞOĞLU, Abdur-
rahman ORAZAYOĞLU, Alpısbay QULMANOĞLU,
Mustafa ÇOKAYOĞLU seçilmişlerdir (23).

Burada bilhassa belirtilmesi gereken bir konu-
ya kısaca değinmeden geçemiyoruz. Alaş Partisinin
son kurultayı, yani, 8 Aralıktan 13 Aralık 1917'ye
kadar devam eden kurultayı sırasında Kokand şeh-
rinde de Türkistanlıların ikinci bir kurultayı toplan-
mıştı. Bu kurultayın kararıyla da «KOKAND MUHTA-
RİYET» adındaki millî hükümet kurulmuştu. (24) Hükü-
met Başkanı olarak Muhammetcan TINİŞBAYOĞLU
seçilmiştir. KOKAND MUHTARİYETİ hükümetinin
Bakanlarından bazıları şunlardır.

Hükümet Başkanı : Muhammetcan TINİŞBAYOĞ-
LU (Alaş Partisinin kuru-
cusu ve Alaş Orda hükü-
metinin Dahiliye Vekili)
Dahiliye Vekili : Abdurrahman ORAZAYOĞ-
LU (Alaş Partisinin kurucu-
su ve Alaş Orda hüküme-
ti Bakanlarından)
Maliye Vekili : Mustafa ÇOKAYOĞLU
Alaş Partisinin kurucusu
ve Alaş Orda hükümetinin
Bakanlarından) (25)

(23) D. T. ARAKALIK «Türkistan'ın Millî Hükümeti ALAŞ OR-
DA'nın kuruluşunun 50. yıldönümü» ÖTÜKEN dergisi, sayı: 1, s., 6,
1968.

(24) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, s., 365

(25) «TÜRKİSTAN'a Dair Bazı Cereyanlar Hakkında Görüşleri-
miz» denilen 1952'de İstanbul'da neşredilen (Çıkaran Dr. Oktay)
broşürde de Mustafa Çokayoğlu'nun ALAŞ ORDA hükümetinin üye-
leri arasında olduğu belirtilmiştir. Broşürün yazarı «İSTİKLÂLCİ» di-
ye müstear isim kullanmış. Prof. Tahir Çağatay olduğu tahmin edilir.

Millî Savunma Vekili : Ubaydulla Hoca
Ulaştırma Vekili : Mir Adil
Ziraat Vekili : Hidayet Ağaoğlu

KOKAND MUHTARİYET Hükümeti başkanlığın-
dan Muhammetcan TINİŞBAYOĞLU istifa edince,
onun yerine Mustafa ÇOKAYOĞLU seçilmiştir. Bu
hususlu rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. V. Toğan ve başka
bir çok Batılı yazarlarla komünist kaynaklarda «Ko-
kand Muhtariyeti hükümetinin ilk ve son iki Başka-
rı ve Dahiliye Vekili Kazaklardan olmuştu» diye be-
lirtilmekte. Burada bu husus üzerinde bilhassa dur-
mamızın tek sebebi, ALAŞ ORDA ve KOKAND MUH-
TARİYETİ hükümetinin aslında tek bir hükümet ol-
duğunu, bu ikisinin de Türkistanın Millî İstiklâl ve
bütünlüğü için mücadele ettiğini belirtmektir. KO-
KAND MUHTARİYETİ hükümeti sadece iki ay ömür
sürmüştür. 10 Aralık 1917'de kurulmuş olan Kokand
Muhtariyeti hükümeti 18 Şubat 1918'de kızıl ordu
tarafından silâh zoruyla yıkılmıştır (26).

13 Aralık 1917'de Orunbor şehrinde toplanan
Millî Kurultay'ın tasvibiyle kurulan Alaş Orda hükü-
metinin Başkenti kurultay kararıyla ismi «ALAŞ» o-
larak değiştirilen şimdi Rusça «Semipalatnisk» ola-
rak bilinen Semey (Yeditam) şehri olmuştu (27). Fa-
kat Kazakeli toprağının genişliği ve o zaman için
ulaşım işinin çok karışık durumu dolayısıyla, Alaş
Orda hükümetinin idarî işleri iki yerden yönetiliyor-
du. Daha doğrusu, Alaş Orda'nın batı tarafı «Batı
Alaş Orda» denilerek Oral vilâyetinin merkezi Cim-
piyti şehrinde idare edilirdi. Batı Alaş Orda'nın idarî

(26) «Central Asia A Century Of Russian Rule» Columbia Uni-
versity Press 1967, s., 227-28. (Edward Allworth).

(27) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, s., 535.

işlerini Ciyhanşa Dostmuhammetoğlu ve Halil Dostmuhammetoğlu yönetiyordu. Bu ikisi de Alaş Partisinin kurucucu ve Alaş Orda hükümetinin Bakanları idi. Doğu Alaş Orda denilen, yani, Alaş Orda'nın Doğu tarafı bütün Alaş Orda hükümetinin Başkanı Alihan Bökeyhanoğlu tarafından yönetiliyordu.

Alaş Orda hükümeti içinde bulunduğu o günün zor şartlarına rağmen süratle teşkilâtlanarak, bir taraftan yaklaşmakta olan komünist istilâcılara karşı ve diğer taraftan da yıkılmış olan Çarlık Rusya ordusunun kalıntılarının zorbalığına karşı mücadele ediyordu. Daha doğrusu, Alaş Orda hükümetinin «Türkistana İstiklâl» talep ederek bunun için mücadele etmesine Rus'un Kızılı ve Beyazı da şiddetle karşı çıkmıştı. Meselâ, komünizme karşı savaş için silâh satmasını teklif eden ALAŞ ORDA hükümetine, Beyaz, yani, komünist olmayan Rus askerlerinin kumandanı Kolçak, General İvanov vasıtasıyla yolladığı cevapta «Kazaklara bir tek silâh dahi satmayacağız» diyerek Kazak Türklerinden «her sene 6 milyon ruble» talep etmişti (28). Aynı Kolçak, 1918 senesinin Ekim ayı sonuna doğru «Alaş Orda hükümetinin ezilmesi» hususunda emir vermişti (29). İşte bu durumun, yani Alaş Orda askerlerinin iyi silâhlanmadan ve tam teşkilâtlanmadan kızıl ve beyaz Rus askerlerine karşı iki cephede savaşmak mecburiyetinde kalmasının onun mağlûbiyete uğramasında büyük payı olmuştur. Türkistanın Millî istiklâli mevzuu bahis olduğu zaman Türkistanlılar bu tarihî gerçeği hatırdan çıkarmamalıdır.

Alaş Orda hükümeti ilk kurulduğu günden itiba-

(28) Edward Ailworth, «Central Asia a Century of Russian Rule» Columbia University Press, 1967, s., 237.

(29) Aynı yerde.

ren bütün hükümet bünyesini sağlamlaştırarak polis, ordu ve maliye teşkilâtını süratle geliştirmeye çalışmıştır (30). Alaş Orda hükümetinin mükemmel denemek kadar ordusu (31) üniformalı polisi olmuştur (32). Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan'ın belirttiğine göre, (33); «Alaş Orda, Orunbor, Torğay, Qostonay, ve Alaş şehrinde millî alaylarını kurmaya muvaffak olmuştur.» Bununla beraber Alaş Orda hükümeti bütün vilâyet ve kazalara yeni idarî âmirler tayin etme işini de hızlandırmıştır. Bu hususları, «Kazak Sovyet Ansiklopedisi» ve «Büyük Sovyet Ansiklopedisi» gibi Sovyet kaynakları da ikrar ediyorlar. Meselâ, adı geçen Sovyet kaynakları, «daha ilk anda Alaş Orda hükümetinin, Oral, Torğay ve Semey (Alaş) vilâyetlerinde teşkilâtını kurduğunu» yazıyorlar.

Alaş Orda hükümeti iki cephede, kızıl ve beyaz Rus istilacılarına karşı savaşırken, silâh gibi savaş için hayatî ehemmiyeti haiz malzemeleri mümkün olan en kısa zamanda temin etmek mecburiyetinde idi. İşte bunun için de Alaş Orda hükümeti bir çok çarelere baş vurmuştur. Meselâ, Başkürdistan hükümetiyle de işbirliği yaparak yabancı memleketlerden silâh satın alabilmenin yolunu aramıştır. İki hükümet arasında yapılan anlaşma gereğince, Başkürdistan hükümeti Japonya ile temas etmeye, Alaş Orda hükümeti de Kulca ve Sâveşek üzerinden başka yabancı memleketlerden lüzumlu malzeme ve silâh

(30) Ord. Prof. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, s., 369.

(31) Aynı yerde. (Bazı Batı Avrupa'da çıkan kitaplara göre, Alaş Orda'nın 27,000 askeri olmuştur).

(32) «CÜLDUZ CORNALI» sayı: 12, s., 57 1969, Alma-Ata.

(33) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, s., 369.

satın almak için temas yollarını aramışlardır (34). Fakat bir netice çıkmamıştır.

13. 12. 1917'de kurulan Alaş Orda hükümeti 1920 senesinin sonuna kadar hükümet olarak ömür sürmüştür (35). Bu müddet zarfında durmadan bütün mahrumiyetlere rağmen Türkistanın millî istiklâli için savaşımıştır. Fakat ne yazık ki, vaktiyle «Doğu'nun bütün sömürülen milletleri isterseniz Rusyadan ayrılarak kendi müstakil hükümetinizi kurabilirsiniz» diye âlem önünde vaadde bulunan Lenin ile Stalin'in emirleriyle hücum eden kızıl askerler, sayı ve silâh bakımından mukayese kabul etmeyen üstünlüğün sayesinde Türkistanın Millî Hükümeti Alaş Orda'yı da yıkmış oldu. Bu ise, başlangıçtan itibaren komünist liderlerin sözünde durmadığının ve onların «hürriyet-istiklâl» gibi sözlerinin samimiyetle söylenmediğinin delili oldu.

Silâh ve sayı bakımından üstün düşmana mağlûp olan Alaş Orda hükümeti, istilacı Rus komünistleriyle bir sulh anlaşması yapmaya da muvaffak oldu. (36) Buna göre, Rus komünistlerinin Alaş Orda hükümeti liderleriyle asker ve subaylarına dokunmaması, katliama tâbi tutmaması gerekiyordu. Fakat komünistler bu anlaşmayı da bir müddet sonra ihlâl ettiler.

(34) Z. V. Togan, Hâtıralar, s., 205.

(35) «Büyük Sovyet Ansiklopedisi» s., 1120.

(36) Edward Allworth, Central Asia A Century Of Russian Rule, sh., 238.

ALAS'ÇILAR ve KOMÜNİSTLER

Alaş partisi mensupları, yani Alaş Orda hükümetini kuran ve onun her kademesinde vazife gören Alaş'çılar çok teşkilâtçı ve çok fedakâr kimselerdi. Tek düşünceleri millet sevgisi ve milletin menfaati olduğu için onlar canlarını ortaya koyarak çalışıyorlardı. Bunun için başarılı da oluyorlardı. Esasında Alaş'çılar, tek Kazak Türkleri çapında değil, bütün Türkistan çapında en ileri gelmiş aydınlardı. Mesele, o sıralarda «Özbeklerde üniversite mezunu ve siyasî işlere karışan tek bir Özbek, kendi tabiriyle -sart- Taşbulatbek Narbutakoğlu» (37) olmasına karşılık, Alaş Orda hükümetinin ve Alaş Partisi yöneticilerinin çoğunluğu yüksek tahsilli ve dirayetli kimselerdi.

İşte bunun için de, Alaş Orda üç yıl boyu devam eden savaştan sonra mağlûp olmasına rağmen, Alaş'çılar Kazakelinde gene de etkili olabiliyorlardı. İmkânı olduğu kadar, Alaş'çılar, yani, Kazak Türkü milliyetçileri memleketteki bütün kilit mevkileri ellerine geçirerek millî gayeleri olan «Türkelinin millî istiklâli uğrunda» insan üstü gayretler sarfediyor-

(37) Z. V. Togan, Hâtıralar, sh., 159.

lardı. Bütün imkânlardan faydalanma yolunu tutmuşlardı. Meselâ, Ekim 1920'de Orunbor şehrinde komünistlerin düzenlediği «Kazak ASSR Sovyeti Kurultay»ına iştirak eden 700 delegenin çoğunluğu Alaş liderleri olan Alihan Bökeyhanoğlu ile Ahmet Baytursunoğlu'nun taraftarı idiler⁽³⁸⁾. Bunun gibi takdire şayan çalışmalar sayesinde, Alaş'çılar komünistlerin kanlı kılıcı altında bile bir çok olumlu işler görölmesini sağlamışlardır. Şayet, Sovyet hükümetinin ilk senelerinde medenî sahada bazı olumlu işler başarılmış ise, bu Alaş'çıların gayretiyle olmuştur. Fakat bu durum, Ekim 1921'de açılan «Sovyetlerin II. kongresinden» sonra değişmeye başlamıştır. Çünkü, adı geçen kongrede Alaş'çılara hücumlar edilmiş, bunun neticesi olarak Alaş'çılara karşı sert terör siyaseti kullanılmaya başlanmıştır. Buna rağmen, Alaş'çılar vatan ve millet menfaati için ellerinden geleni yapmaya, son nefeslerine kadar devam etmişlerdir. Alaş ülküsünü o devrin gençlerine bütün imkânsızlıklara rağmen izah edebilmişlerdir. Bu gibi çalışmaların sayesinde, Alaş ideâli nesilden nesile ulaşabilmiştir. Türkistanlıların minnetle andığı ve dünya durdukça da minnetle anacağı Alaş'çıların vaktiyle milleti için ettiği hizmetten komünistler bugün bile şikâyet etmekte. Meselâ, Alaş'çılara karşı yürütülen insafsız ve mesnetsiz iftira ve ithamlar geçen yarım asır boyu gittikçe şiddetlenerek devam etti. Onları, bütün Türkistanlılar ve bilhassa Kazak Türkleri nezdinde kötüleme maksadını güden ithamları Türkistan tarihi ve edebiyatıyla ilgili olarak çıkan kitap ve makalelerin hepsinde bol bol görmek mümkündür. Bunun gibi esassız propagandaların hep-

(38) Edward Allworth, Central Asia A Century Of Russian Rule, Sh., 239.

sinden burada ayrı ayrı bahsetmek pek tabii ki mümkün değil. Ancak şunu belirtmek icap eder ki, yükselmek isteyen ve yükseldikten sonra da, mevkiini muhafaza etmeye çalışan komünistler için, Alaş'çılara ve Alaş Orda hükümetine karşı hücum etmek, onu kötülemeye çalışmak şimdi de geçerlidir. Buna Rusyadaki bütün Türk-Müslümanlar arasında ilk defa yükselecek Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasî Bürosu üyesi, yani komünistleri, dolayısıyla Rusyayı yöneten 16 kişiden biri sayılan aynı zamanda Kazakistan komünist partisi sekreteri olan Dinmuhammet Ahmetoğlu KONAY'ın daha evvel Rusça «Sovetskaya Kültür» ve sonra (27.9 1969) «Kazak Edebiyatı» gazetesinde yayınlanan makalesi tipik örnek sayılır. Dinmuhammet Ahmetoğlu Konay'ın makalesi bu husustaki tek makale değildir. Onun gibi Alaş Partisi ve Alaş Orda hükümetine hücum eden makaleler Kazakistan ve Türkistanın diğer cumhuriyetleri basınında her zaman çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Alaş'çı ruh Türkistanlılar arasında sönmüş değildir ve sönmeyecektir. Buna, Batı Türkistanda Sovyet hükümetinin insafsız terörü neticesinde açık faaliyet gösteremeyen Alaş hareketinin Doğu Türkistanda, bilhassa Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri arasında 1949 senesine kadar devam etmesi ve İkinci Cihan Harbi sırasında Almanlara esir düşen Türkistanlıların, bilhassa Kazak Türklerinin subay ve erlerinin Alaş hareketini savaş sırasındaki Almanya'da canlandırması delil olabilir.

Alaş Partisi ve Alaş Orda hükümetiyle ilgili olarak burada bilhassa belirtilmesi gereken bir husus, Alaş Partisi ile Alaş Orda hükümeti yöneticilerinin sadece Türkistan çapında değil bütün Rusya Türk-

Müslümanları arasında da sayılı aydın ve bilgili kimselerden olduğudur. Bunun için de Alaş Partisi yöneticileri, yani, daha sonraki Alaş Orda hükümetinin Bakanları, komünistlerin 1917 senesindeki ihtilâlden evvel ve sonraki devirde bütün Rusya Türk-Müslümanları çapında çok mühim rol oynamışlardır. Meselâ, meşhur «Müslüman Kongreleri»nde ve daha sonraki Rusya Müslümanlarını ilgilendiren pek çok meselelerdeki Alaş'çıların tutumu bugün bile şükran ve takdirle anılmaktadır (39).

İşte bunun için de, Alaş Orda Hükümeti ve Alaş Partisi yöneticilerinin daha iyi anlatılabilmesi ve onların bir çok hususlardaki tutumunun imkân olduğu kadar teferruatlı olarak izah edilmesi gayesiyle, Alaş büyüklerinin bazıları üzerinde ayrı ayrı durmayı uygun bulduk. Şunu hemen belirtelim ki, burada bütün Alaş'çıların yani Alaş hareketine fiilen katılanların hepsinden bahsederek tanıtmak mümkün değil. Onun için sadece bazıları hakkında imkân dahilinde bilgi vermek durumundayız.

(39) Bu husus Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan'ın «Türkili-Türkistan Tarihi» ve «Hâtıralar» adlı kitaplarında aynı zamanda pek çok batılı yazarların eserlerinde açık olarak belirtilmiştir.

ALİHAN BÖKEYHANOĞLU

(1869-1932) (40)

Alihan Bökeyhanoğlu, Kazak Türklerinin 18 inci asırdaki meşhur Han'ı ER BARAK'ın torunlarındandır.

(40) «The History of the Kazakh Press 1900-1920» Central Asian Review. London, 1966 sayı: 2 sh., 152 (Z. V. Togan'ın Türkili-Türkistan Tarihi kitabında da 1869'da doğduğu belirtilmiştir.)

Alihan 1869 yılında Samara şehrinde doğmuştur. Alihan Bökeyhan 1894 senesinde Petesburg Üniversitesi orman fakültesini bitirmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra Alihan Bökeyhanoğlu, Tobıl vilâyetinde bir müddet memur olarak çalışır. Daha sonra, Ombı'daki orman enstitüsünde «profesör»⁽⁴¹⁾ olarak görev alır. 1897-1903 seneleri arasında Alihan Bökeyhanoğlu, o zamanlar «Step bölgesi umumî valiliği» denilen bölgede memuriyette bulunur. Ve nihayet Samara'daki Ziraat Bankasında da memur olarak çalıştıktan sonra siyasî hayata atılır.

Alihan Bökeyhanoğlu 1905 senesinde, Türkistan tarihinde ilk defa kurulan, Türkistanlıların millî istiklâli için mücadele amacını güden Alaş Partisinin kurulmasında esaslı rol oynamıştır. Alihan Bökeyhanoğlu'nun Alaş Partisinin o günün güç şartları altında yapılan gizli çalışmalarla geliştirilmesinde inkâr edilmez hizmeti olmuştur. İşte bunun için de, Alaş Partisi ve bütün Alaş Hareketi bahis mevzuu olunca Alihan Bökeyhanoğlu'nun adı akla gelir.

Alihan Bökeyhanoğlu, Alaş Partisi vasıtasıyla, yani, Alaş Partisi adına açıktan açığa faaliyet göstermenin devrin terör havasında mümkün olmadığı için o zamanki iktidara karşı ve nisbeten olumlu sayılabilecek şekilde davranmayı, yani, Ruslar'ın siyasî partileriyle işbirliği yapmayı uygun görür. Onun için de kısaca «Kadet» denilen Rusların anayasacı partisiyle bazı hususlarda işbirliğinde bulunur. Tatbik edilen bu siyasetin neticesinde Çar Rusyasının birinci ve ikinci Duması'na bir çok Kazak Türkü mebus seçilir. Onların biri Alihan Bökeyhanoğlu idi.

Alihan Bökeyhanoğlu, Alaş Partisinin faaliyet-

(41) «The History of the Kazakh Press 1900-1920.»

lerini hiç aksatmaz. Gizli de olsa bir çok olumlu faaliyetlerde bulunur. Teşkilâtlanma ve Alaş Partisinin gayesini halka devamlı anlatma işinin yanında gençlerin yetiştirme işine de bilhassa dikkat eder. Bu cümleden olarak, istidatlı gençleri, Ufa, Kazan, Ombı, Sarıtaş, Moskova, Petersburg ve Tomsk şehirlerindeki yüksek okullarda okutmaya teşvik eder. Buna imkân sağlar. Talebelere türlü cihetlerden bilhassa malî yönden yardım etme işini organize eder⁽⁴²⁾.

Alihan Bökeyhanoğlu, sadece Türkistan meselesi ve Türkistanlıların millî menfaati için mücadele etmekle kalmaz. O, bütün Rusya Türk-Müslümanları dâvasıyla da meşgul olur. Meselâ, Alihan Bökeyhanoğlu bütün Rusya Türk-Müslümanları çapında düzenlenen tarihî toplantıların da esas organizatörlerinden olmuştur. Misâli, Alihan Bökeyhanoğlu, vaktiyle bütün Rusya Türk-Müslümanlarının merkezi olarak bilinen «İttifak» teşkilâtının da esas kurucularından biridir. İşte bunun için de, Alihan Bökeyhanoğlu bahis mevzuu «İttifak» teşkilâtının adından gizli olarak teşkil edilen «**Viburg Toplantısı**»na iştirak etmiştir. Tarih ve edebiyata «**Viburg Hitapnamesi**», «**Viburg Manifestosu**» olarak geçen tarihî vesikayı imza etmiştir. Bunun için de, Alihan Bökeyhanoğlu takibatta uğramıştır⁽⁴³⁾. Bu toplantıda Rusya Türk-Müslümanlarından Alihan Bökeyhanoğlu'ndan başka, Azerbaycanlı Ali Mardan Topçubaşı da bulunmuştur. Alihan Bökeyhanoğlu, Çar Rusyası tarafından iki defa tevkif edilmiştir.⁽⁴⁴⁾ İlkinde, Ombı şehrinde altı ay, ikincisinde de Semey «Alaş» şehrinde üç ay ha-

(42) «Hürriyet Radyosu»nun İstirış Dergisi. 24.12.1961 München.

(43) Z. V. Togan, Türklü-Türkistan Tarihi sh., 347.

(44) «The History Of The Kazakh Press 1900-1920» Central Asian Review, London 1966, sayı: 2 sh., 152.

piste yatmıştır. Sonuncu defa hapisten çıktıktan sonra, Alihan Bökeyhanoğlu, Sarıtaş «şimdiki Saratov» şehrine sürgün edilmiştir. Sürgünde bulunmasına rağmen Alihan Bökeyhanoğlu, Türkistanın Millî İstiklâli uğrunda hareketlerini sekteye uğratmadan devam ettirmeye gayret etmiştir. Meselâ, Alihan Bökeyhanoğlu, sürgünde bulunduğu zaman bile, Türkistanın kaderiyle ilgili çok mühim kararlar almış olan Millî Kurultayların çağırılması işinin esas teşebbüsçüsü olmuştur.

Alihan Bökeyhanoğlu, her zaman Türkistanın millî menfaatini savunmaktan çekinmemiştir. Meselâ, 1907 yılının Martında Rusya Ziraat Umum Müdürü Kriukov'un «Rusya Ziraat Umum Müdürlüğünce» tertip edilen toplantısında «Kazak-Kırgız'lar Cingiz ile Temür'ün torunlarıdır. Bunlar yok edilmelidir» demesine ve onu destekleyen, Rusya Devlet Dumasının en nüfuzlu üyesi «İkinci Markov», «Markov Vtoroy»un muhaceret komisyonunun 6 ncı ilkkânundaki celsesinde yapmış olduğu konuşmada «Kazak-Kırgız'lar Cingiz ve Temür'ün torunlarıdır. Bunun için Amerika Kızılderililerine ne gibi muamele yapılmışsa biz de Kazak-Kırgız'lara öyle yapmalıyız» demesine karşı Alihan Bökeyhanoğlu cevap vermiştir (45). Buraya aldığımız bu örnek, Alihan Bökeyhanoğlu'nun nasıl ağır şartlar altında mücadele ettiğini anlatmak bakımından ibret vericidir. Düşünün, başta bulunan hükümetin umum müdürü ve en nüfuzlu mebusu resmî toplantılarda bütün «Kazak-Kırgızları imha edelim» diye bar bar bağırdığı bir devirde, onlara karşı çıkmak, cevap vermek ve üstelik top-

(45) Z. V. Togan, Türkili - Türkistan Tarihi, Sh., 305.

tan imhası düşünülen topluluğun mensubu olarak bunu yapmak kolay olmasa gerek.

Alihan Bökeyhanoğlu, 1905 senesinin Haziran ayında Alaş Partisinin organize etmesiyle toplanan ve 14500 kişinin katıldığı toplantıya başkanlık etmiştir. Orada bir çok hayatî ehemmiyeti haiz kararlar alınmasını sağlamıştır. O devirde Kazak Türkleri arasında tartışma mevzuu olan «Türkçülük» ve «Baticılık» görüşünün enine boyuna münakaşa edilerek «Türkçülük» görüşünün resmen benimsenmesini sağlamıştır (46). Alihan Bökeyhanoğlu, 1905 senesinin son aylarında Orunbor şehrinde teşkil edilen toplantıya da başkanlık etmiştir (47).

Alihan Bökeyhanoğlu, 1905 senesinden başlayarak neşriyat hayatına giren Kazak Türklerinin millî basınının da kurucusu sayılır. Çünkü, neşriyat hayatına başlayan gazete ve dergiler hep onun teşvikiyle, türlü cihetten onun yardımıyla çıkmıştır. Meselâ, o zamanları nispeten kendi gözüyle görenlerden, rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. V. Toğan, «Ahmet Baytursun ile Mır Yakup Dulat 1913 senesinde Orunbor'da «QAZAQ» adlı gazete tesis ettiler. Başındaki arması alelâde bir Kazak çadırı idi. Bu gazetenin ruhu o zaman Samara'da yaşayan Bökeyhanoğlu Alihan idi» diyor (Türkili - Türkistan Tarihi, Sahife: 498).

Alihan Bökeyhanoğlu Kazak Türklerinin millî basın organlarında ve aynı zamanda da Tatar ve Rus gazete ve dergilerine de yazıyordu. Onun bir çok makaleleri, «Omich», «İrtiş», «Golosu Step» gibi Rusça gazete ve dergiler ile «Vaqıt», «Şura», gibi Tatar gazetelerinde de çıkıyordu.

(46) Z. V. Yogan, Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 346-47.

(47) «The History of the Kazakh Press 1900-1920» Central Asian Review, 1966 London. Sayı: 2.

Alihan Bökeyhanoğlu siyasî meselelerin dışında tarih, millî folklor, millî destanlar ve daha bir çok edebî sahalarda da yazmıştır. Alihan Bökeyhanoğlu'nun bir çok yazıları «Qırbalası» takma adı ile de çıkmıştır. İlmî mahiyetteki tetkik yazıları Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, yani komünistlerin ilk senelerinde de neşredilmiştir. Rahmetli, Z. V. Toğan'ın kanaatine göre, son zamanlarda «Kazak edebiyatına kuvvet veren ve onu gerçekten yaşatan simalar Ahmet Baytursunoğlu, Mıryakup Dulatoğlu ve Alihan Bökeyhanoğlu'dur» (48).

1905 senesinden beri Alaş Partisinin başkanı olan Alihan Bökeyhanoğlu, Alaş Partisinin gizli ve açık bütün kurultaylarında devamlı olarak bu mevkiye seçilmiştir. Alihan Bökeyhanoğlu, bütün Rusya Türk-Müslümanları arasından ilk defa olarak valilik makamına tayin edilen zattır. Onun, 1917 senesinde Torğay vilâyeti valiliğine tayin edilmesini Tatarların «Vakit» gazetesi de sevinçle karşılamıştır. Alihan Bökeyhanoğlu 1917 senesinin Nisan'ında Kerevskiy hükümeti tarafından teşkil edilen «Türkistanın Muvakkat İdare Heyeti»nin de üyesi olmuştur. Alihan Bökeyhanoğlu'ndan başka üç müslüman üye de, Muhammetcan Tınışbayoğlu, General Devletçin, Sadri Maksudi Arsal'dı (49).

13.12.1917'de Orunbor şehrinde Millî Kurultay tarafından Alihan Bökeyhanoğlu, Alaş Orda hükümetinin başkanı olarak seçilmiştir. Türkistan tarihinin ve dolayısıyla kendi hayatının dönüm noktası sayılan bu devirde de Alihan Bökeyhanoğlu milletine sadakatle ve büyük cesaretle çalışmıştır. Onun takdi-

(48) Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 496.

(49) Edward Allworth, A Century of Russian Rule sh., 215-6.

re şayan dirayetli idaresinin sayesinde, bütün imkânsızlıklara rağmen Alaş Orda hükümeti üç sene ömür sürmüştür. Bir taraftan Beyaz Rus zorbalarıyla öte taraftan da Kızıl Rusların saldırısına karşı şiddetle savaşan Alaş Orda hükümetinin üç sene ömür sürebilmesi o zamanın şartlarıyla insafsız düşmanların sayı ve silâh üstünlüğü hatırlanacak olursa küçümsenmeyecek başarıdır.

Alaş Orda hükümeti sayı ve silâh bakımından çok üstün sayılan düşmana mağlûp olduktan sonra da, her geçen gün hayatı tehlike altında olduğunu bildiği halde, Alihan Bökeyhanoğlu tüm Türkistan'ın millî menfaati için yılmadan çalışmıştır. Gençleri gizli olarak teşkilâtlandırmaya gayret etmiştir. Onlara öğüt vermiştir. Bununla da yetinmeyerek zor şartlar altında kısa vakit içinde bir çok ilmî makale ve eser vermiştir. Meselâ, komünistler devrinde çıkan kitaplar hususunda söz ederken «Türkili-Türkistan Tarihi» adlı eserinde Z. V. Toğan «Moskova'da sürgünde bulunan Alihan Bökeyhanoğlu ve arkadaşları da bu gibi eserlerin neşrini ilertti» diye Alihan Bökeyhan'ın yazı ve eserleri hakkında izahda bulunmaktadır.

Alihan Bökeyhanoğlu 1932 senesinde komünistler tarafından şehid edilmiştir. O günden sonra, onun eserleriyle makalelerinin okunması ve bulundurulması yasaklanmıştır. Buna rağmen Alihan Bökeyhanoğlu'nu Türkistanlılar hiç bir zaman unutmadılar ve unutmayacaklardır. İşte bu gerçeği anlayan komünistler, devamlı propaganda yaparak, her vesileyle Alihan Bökeyhanoğlu'na ve Alaş hareketine hücum etmekte. Aslı astarı olmayan iftiralar yağdırarak onun fikirleriyle liderlik ettiği millî hareke-

ti Türkistanlılar nezdinde küçük düşürme gayesini gütmekteler. Oysa, Türkistan'lılar, komünistlerin «kötü» dediğinin en iyi olduğunu ve «iyi» dediklerinin de en kötü olduğunu yarım asırdan fazla zamandan beri edinmiş olduğu tecrübeleriyle tam olarak anlamış durumdadır.

MUHAMMETCAN TINIŞBAYOĞLU

Muhammetcan Tınışbayoğlu'nun hangi yıl doğduğu hakkında tam aydınlatıcı bir bilgi edinemedik. Fakat, onun Yedisu vilâyeti Kazak Türklerinden olduğu muhakkak.

Muhammetcan Tınışbayoğlu Petersburg üniversitesinde okumuştur. Yüksek mühendis olarak çıkmıştır. (50)

Muhammetcan Tınışbayoğlu, Alaş Partisinin kurucularından biri idi. 1905 senesinde Alaş Partisinin o zaman Rusça «Verny» denilen, şimdiki Alma-Ata şehrinde teşkil edilen toplantısına başkanlık etmiştir (51).

Muhammetcan Tınışbayoğlu 1907 senesinde Rusya devlet Duması'na mebus seçilen ilk Kazak Türklerinden biri olmuştur (52).

Muhammetcan Tınışbayoğlu, 1917 senesinin Nisan ayında, Kerenskiy hükümeti tarafından teşkil edilen «Türkistan'ın Muvakkat İdare Heyeti» de-

(50) Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 500.

(51) Edward Allworth, Central Asian A Century Of Russian Rule. Sh. 187.

(52) Zenkovskiy, «Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık» 1971, Ankara, sh., 103.

nilen Kurula üye olarak tayin edilen dört Türk-Müslüman'dan biri olmuştur. Diğer üç müslüman üye ise, Alihan Bökeyhanoğlu, General Devletçin ve Sadri Maksudi Arsal'dı. «Türkistan'ın Muvakkat İdare Heyeti»ne bütün partiler ile siyasi grupların temsilcileri alınarak eski Sırderya valisi Nalivkin'in başkanlığında ikinci defa teşkil edildiği zaman da Muhammetcan Tınışbayoğlu yerini muhafaza etmiştir. «Türkistan Muvakkat İdare Heyeti»nin toplantılarının birinden bahsederken rahmetli Z. V. Togan, Rusların Başkurtları Türkistanlılardan ayrı gösterme çabasına karşı Muhammetcan Tınışbayoğlu'nun «... Şu mecliste Rus ismiyle iştirak edenlerin hangisinin velikorus - büyük rus -, Ukrayna'lı veya yahudi' olduğuna biz hiç bakmıyoruz. Siz neden aramıza kabile farkı sokmak istersiniz? Bizde de sizde olduğu gibi partiler farkı olacaktır. Kabile farkı değil. Milliyet itibariyle biz tek bir milletiz. İşte ben Yedisu vilâyetinden bir Kazağım. Ben de Velidov-Z. V. Toganla aynı fikirdeyim...» demiş olduğunu «Hatıralarında» överek anlatmakta. Bu da gösteriyor ki, Muhammetcan Tınışbayoğlu, Alaş Partisinin 1905 senesinde Karkaralı'da kabul etmiş olduğu Türkçü görüşü tam mânasiyle benimsemiştir.

Muhammetcan Tınışbayoğlu 10.12.1917 senesinde Kokand şehrinde toplanan Millî Kurultay kararıyla kurulmuş olan «Kokand Muhtariyeti» hükümetinin başkanı seçilmiştir⁽⁵³⁾. Aynı zamanda da, ondan üç gün sonra, yani, 8 Aralık 1917'den 13 Aralık 1917 tarihine kadar Orunbor şehrinde devam eden Millî Kurultayın son günü Kurultay kararıyla Alaş Orda hükümetinin

(53) Türk Yurdu dergisinin o zamanki sayılarında (XIV sh: 200) Kokand Muhtariyeti hakkında bilgi verilirken «Tınışbaşev» hükümeti olarak intişar etmiştir.

kümetinin dahiliye vekili olarak tayin edilmiştir. İşte bu da gösteriyor ki, Muhammetcan Tınışbayoğlu, bütün Türkistan çapında özel itimad ve saygı beslenen ender kimselerden olmuştur.

Muhammetcan Tınışbayoğlu, «Kokand Muhtariyeti» hükümeti başkanlığı hizmetinde fazla kalmamıştır. Hükümet Başkanlığı hizmetinden istifa ederek Alaş Orda hükümeti nezdindeki dahiliye vekilliği görevine başlamıştır. Pek fazla ömür süremeden ancak iki aydan sonra Ruslar tarafından yıkılan Kokand Muhtariyet hükümeti başkanı bulunduğu kısa devre içinde de Tınışbayoğlu bir çok faaliyetlerde bulunmaya çalışmıştır. Fakat, Alaş Orda hükümetinin dahiliye vekili olmanın bütün Türkistanın iç işlerinden sorumlu olmak mânasına geldiğini iyi kavradığı için bu vazifesinde fazla kalmamıştır. Hükümet Başkanlığı hizmetinden Muhammetcan Tınışbayoğlu istifa edince yerine Mustafa Çokayoğlu Kokand Muhtariyeti Hükümeti başkanı olmuştur. Buna rağmen, Muhammetcan Tınışbayoğlu, «Kokand Muhtariyeti» hükümeti Başkanlığından istifa ettikten sonra da, yani, Alaş Orda hükümetinin dahiliye vekili iken bile Kokand Muhtariyeti Hükümeti adına toplantılara iştirak etmiştir. Meselâ, bu hususu «Hatıralar»ında Z. V. Togan şöyle anlatır:

«Arkadaşım Seyid Giray Magaz, Semey (Alaş) şehrine, Alaş Ordaya geldiğinde Alihan Bökeyhan ve Kokand otonom hükümetinin sabık reisi Muhammetcan Tınışbayoğlu hep orada toplu halde imişler. İşte bu, Alaş Orda, Kokand Muhtariyeti ve Başkürdistan arasında toplanan ilk kongre olmuştur...» (Hatıralar, sahife: 217).

Muhammetcan Tınışbayoğlu, 1917 senesinde Krenskiy hükümeti tarafından Rusların Türkistandaki

zorbalığı hakkında bilgi toplama komisyonunun üyesi olarak da görev almıştır. Tınışbayoğlu, komisyonun diğer üyesi Rus Şkapski'in Rusların Kazaklara olan tecavüzlerini görmemezlikten gelerek Rusları haklı çıkarmaya çalışmasını şiddetle yermiştir (54).

Muhammetcan Tınışbayoğlu, her hareketiyle hiç tavizsiz Türkistanın, hatta tüm Rusya Türk-Müslümanlarının istiklâlinin savunucusu olmuştur. Meselâ; 16 Nisan 1917'de toplanan «Türkistan Müslümanlarının Kongresi»nde Rusya idaresinin federasyon şeklinde olsun, «Federasyon şart» diye savunanların biri Muhammetcan Tınışbayoğlu olmuştur (55). Adı geçen kongrenin raportörü olan Z. V. Togan'ın anlattığına göre; «... Muhammetcan Tınışbayoğlu, Abdurrahman Orazayoğlu gibi zatlar olmazsa, Rusya idaresinin federatif olması icab ettiğine dair karar asla çıkmaz...»miş. «Çünkü bir taraftan Şcpakin (rus) idaresindeki «Türkistan Muvakkat Komitesi» onun General Devletçin, Sadri Maksudi Arsal gibi (Tatar) müslüman üyeleri bütün güçleriyle bu kararı çıkartmamaya» çalışmıştır. Hatta, «Kazanlı münevverler Orunbor'da çıkmakta olan -Vakit- gazetesi muharri-ri (Tatar) Kebir Bekir'in etrafında toplanarak federalizm aleyhinde bir dağ gibi durmuşlardı» diyor Z. V. Togan rahmetli. Sonra ilâve ediyor; «Fakat bunu, Kokandlı Aşur Ali Zahiri, Türkmenlerden Berdi Hacı ve Kazaklardan Muhammetcan Tınışbayoğlu ile Abdurrahman Orazayoğlu yıkmış, Rusya idaresinin federatif olması hakkında karar çıkarttı.» Bu da gösteriyor ki, Muhammetcan Tınışbayoğlu tam mânasiyle milliyetçi ve istiklâlcidir (56).

(54) Z. V. Togan, «Türkili-Türkistan Tarihi» sh., 363.

(55) Aynı eser, sh., 152.

(56) Z. V. Togan, Hâtıralar, sh., 153.

Muhammetcan Tınışbayoğlu, Türkistan tarihinde siyasetçi olduğu kadar, yazar olarak da çok mühim yer tutar. Meselâ, Tınışbayoğlu, 1913 senesinde Orunbor şehrinde neşredilmeye başlayan «QAZAQ» gazetesinin devamlı yazarlarından olmuştur (57). Muhammetcan Tınışbayoğlu bir çok ilmî eserler de vermiştir. Onun Kazak tarihinin «Aqtaban Şubırındı» denilen devri ve umumî Kazak Türkleri tarihiyle ilgili geniş bilgi veren «Mataryalık istoriy Kırgız-Kazaks-koyo Naroda» yani «Kazak-Kırgız halkı tarihi hususundaki mataryallar» adıyla basılmış bir eseri vardır.

Sabık hükümet reisi, sabık dahiliye vekili, tarihçi ve yüksek mühendis olan Muhammetcan Tınışbayoğlu, Turar Rısquloğlu ile birlikte 1916 senesindeki Kazak Türklerinin ayaklanması hakkında da bilgi toplayarak neşretmiştir (58).

Muhammetcan Tınışbayoğlu, 1922 senesinden sonra kendisini tamamen ilmî çalışmalara vermiştir. O sıralardaki ilmî kuruluşlar olan «Coğrafya Cemiyeti»nin ve «İlmî Pedagoji Cemiyeti»nin de üyelerinden olmuştur. Ayrıca Muhammetcan Tınışbayoğlu'nun «Kazakistanı Öğrenme Cemiyeti» yayınları arasında, Kazak Türklerinin millî istiklâli için vaktiyle Ruslara karşı savaşılarak şehid düşen «İsetay Tayman» ve Yedisu'daki eski eserler hakkında yazdığı ilmî yazılar da neşredilmiştir (59).

Muhammetcan Tınışbayoğlu, Bolşevik devrinin ilk senelerinde de ilmî çalışmalarını devam ettirmeye gayret etmiştir. Meselâ; 1923 senesinde neşre-

(57) Z. V. Togan Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 500.

(58) Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, Sh., 344.

(59) Z. V. Togan Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 514.

dilmeye başlayan «SANA» dergisinin ilk sayısında Muhammetcan Tınışbayoğlu'nun «Türk ve Monğol Tarihinin Ana Hatları» denilen ilmî makalesi çıkmıştır. Ayrıca Muhammetcan Tınışbayoğlu'nun «Edige Destanı» hakkında da ilmî tahlilleri yayınlanmıştır. Fakat ne yazık ki, Muhammetcan Tınışbayoğlu da en verimli zamanında hürriyeti elinden alınarak hapislere atıldı. Sonra şehid edildi. Allah gani gani rahmet eylesin.

Muhammetcan Tınışbayoğlu, 1930 senelerinde yapılan katliam sırasında şehid edilmiştir.

AHMET BAYTURSUNOĞLU

(1873-1937)

Ahmet Baytursunoğlu tüm Türkistan çapında ender yetişen özel vasıflara sahip büyük şahsiyetti. Ahmet Baytursun şairdi, yazardı, eğitimci idi, dilci ve siyasetçi idi. Bir çok kimseler onu Alaş hareketinin teoritiği olarak nitelendirmektedir.

Ahmet Baytursunoğlu 1873 senesinde Kazakis-

tan'ın Torğay vilâyetinin Sarıtübek kazasında dünyaya gelmiştir (60). Orta tahsilini Torğay şehrinde gördükten sonra, Orunbor'daki yüksek öğretmen okulu- nu bitirmiştir (61). Ahmet Baytursunoğlu 1895 senesi ile 1909 senesi arasında eğitimci olarak Aqtöbe, Qostonay, Qarqaralı'da görev almıştır.

1904 senesinde Ahmet Baytursunoğlu «Qırıq Misal» adındaki hikâye kitabını çıkarmıştır. Ahmet Baytursunoğlu ilmi tetkikler yapan çalışmalarına 1901 senesinde başlamıştır. Onun bu sahadaki çalışmaları 1929 senesinin sonuna kadar devam etmiştir. (Kazak basını tarihi adlı makalede bu hususta tafsilât verilmiştir).

1909 senesinde Ahmet Baytursunoğlu Çar Rusya hükümeti tarafından milliyetçilik hareketlerinden dolayı tevkif edilmiştir. Hapisdeyken annesine hitaben yazdığı bir şiirinde Ahmet Baytursunoğlu, 1885 senesinde babası Baytursun Şoşakoğlu'nun Ruslar tarafından esir alınarak sürgün edildiğini büyük üzüntüyle hatırladığını belirtmiştir (62).

1910 senesinde de Ahmet Baytursunoğlu «MA-SA» yani «Sivrisinek» adlı kitabını çıkarmıştır.

Ahmet Baytursunoğlu 1905 senesinde kurulan bütün Türkistan tarihindeki ilk siyasî Millî Parti, ALAŞ PARTİSİNİN kurucularından olmuştur.

Ahmet Baytursunoğlu 2 Şubat 1913 senesinden 1918 senesine kadar, Türkistan tarihinde özel yeri olan meşhur «QAZAQ» gazetesini çıkarmıştır. Bunun baş yazarı olmuştur. Ahmet Baytursunoğlu,

(60) Edward Allworth, Central Asia A Century of Russian Rule, sh. 175.

(61) «The History of the Kazakh Press 1900-1920» Central Asian Review, 1966 London.

(62) Edward Allworth, adı geçen eseri, sh., 410.

«QAZAQ» gazetesini intişar etmeden evvel çıkmış olan bütün millî basın organlarının da kurucularından ve yazarlarından olmuştur. Türkistanın türlü meseleleriyle ilgili çok kıymetli yazılar yazmıştır. Makalelerinde Ahmet Baytursunoğlu, Türkistan'a getirilmekte olan Rus muhacirlerine şiddetle muhalefet etmiştir. Bunun derhal durdurulmasını talep etmiştir (63). Ahmet Baytursunoğlu «Qazaq» gazetesinden evvel neşriyat hayatına başlamış olan Kazak Türkleri basın organlarında bununla beraber ilmi makaleler de yazmıştır. Meselâ; «AYQAP» dergisinin 1911 senesinde çıkan ilk sayısında Kazak Türklerinin edebî dili hakkında, Ahmet Baytursunoğlu'nun bir makalesi çıkmıştır.

Ahmet Baytursunoğlu, 1913 senesinde neşredilmeye başlayan «Qazaq» gazetesinin ilk sayısında yazdığı makalesinde şöyle diyordu:

«... Asırlardan beri Kazak'lar kendi vatanında hür olarak yaşamıştır. Fakat, şimdi kutsal bozkırımız yabancıların baskınına uğramakta. Bu durumda istikbalimiz ne olacak? Tarih bize, yabancılar kültür bakımından üstün olursa, yerlilerin eridiğinin sayısız misallerini vermekte. Ve, şayet yabancılar ile yerli halkın kültür seviyesi eşit ise, ikisinin bir müddet müşterek ömür sürebilmesinin mümkün olduğunu da gösteriyor. Yabancılar durmadan topraklarımıza yerleşiyor. Memleketimize getirilmekte olan yabancıların sayısı süratle çoğalmakta. Bunlar gün geçtikçe memleketimizin iç taraflarına yayılıyorlar. Buna karşı mücadele etmeliyiz. Kendi muhtariyetimizi korumaya çalışmalıyız. Bunun için de kültür ve eğitim iş-

(63) «The History Of The Kazakh Press 1900-1920», Central Asian Review, sayı: 2, London 1966.

lerimize ehemmiyet vermeliyiz. Onu sağlam temellere oturtmalıyız. Her şeyden evvel millî edebiyatımızı geliştirmeliyiz. Ancak kendi diline ve kendi edebiyatına sahip olanların, bunu terakki ettirenlerin hür olarak yaşama hakkına sahip olduğunu hiç bir zaman unutmamalıyız...» (64).

Ahmet Baytursunoğlu, 13.12.1917'de Türkistanın Millî hükümeti Alaş Orda'nın Millî Eğitim Bakanını seçilmiştir. Bu görevinde 1920 senesi Alaş Orda hükümeti, Sovyet Rusya tarafından yıkılarak Türkistan istilâ edilene kadar kalmıştır. Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, Z. V. Togan'ın da dahil olduğu bir heyetle Moskova'ya varan Ahmet Baytursunoğlu Lenin ile Stalin dahil Sovyet hükümeti ve komünist partisi idarecileriyle müteaddit defalar görüşmüştür. Bu hususta «Hâtıralar»ında Z. V. Togan ilgi çekici bilgi vermektedir .

Ahmet Baytursunoğlu 1917 senesinde Rusya Kurucu Meclisine de üye seçilmiştir.

Ahmet Baytursunoğlu'nun dostu ve düşmanı tarafından kabul edilen vasıflarından biri dilci olmasıdır. O, Kazak Türkleri'nin çağdaş dilbilgisini yazmıştır. Aynı zamanda bir çok ders kitapları da yazmıştır.

Ahmet Baytursunoğlu 1926 senesinde Bakû'da toplanan Türkoloji Kurultayına da iştirak etmiştir. Kurultay toplantılarına bir kaç defa başkanlık da etmiştir. Ahmet Baytursunoğlu, bir çok uygun deliller getirerek lâtin harfinin kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Bunun yerine, bazı reformlar yapılarak asırlardan beri kullanılmakta olan arap harflerinin kulla-

(64) The History of the Kazakh Press 1900-1920, Central Asian Review 1966, sayı: 2, London.

nılması fikrinde ısrar etmiştir. Arap harflerine reformlar yapma teklifini kendisi Kazakistanda tatbik etmiştir. Bakû'daki Türkoloji Kurultayında lâtin harfini kabul etmemiş olan Kazaklar ile Tatarlar bir müddet daha reform yaparak arap harflerini kullanmışlardır.

«Türkili-Türkistan Tarihi» ve Hâtıralar» adlı eserlerinde Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Ahmet Baytursunoğlundan bahsederken «âlim», «muharrir» demekte. Kazak Türkleri ve tüm Türkistan, hatta bütün Rusya Türk-Müslümanlarıyla ilgili meseleleri anlatırken ondan sitayişle bahsetmekte. Burada ilâve edilmesi gereken ikinci bir husus, Ahmet Baytursundan sadece Batı âlimleri değil, vaktiyle komünistlerin de sitayişle bahsederek onun üstün vasıflarını kabul etmiş olmalarıdır. Meselâ, 1922 senesinde Kazakistanda «İçtimaî Araştırmalar Serisinin» üçüncü kitabı olarak çıkan eserde, Rusların sıkı sansürüne rağmen Ahmet Baytursunoğlu şöyle anlatılmıştır:

«... Ahmet Baytursunoğlunu bütün bozkır tanır. Onu bütün Türkistan halkı sever ve sayar. O, gerçek demokrat şairdir. O, bilgili ve gerçekten dilcidir. Tek kelimeyle, O, kendi milletin millî gururudur...» (65)

Ahmet Baytursunoğlu'nu «Türk Halklarının Edebiyatı» denilen kitabında Prof. Samoylowitch'de ve «Orta Asya Devlet Üniversitesinin» 1924 senesindeki senelik «Bülten»inde, hatta, «Sovyet Ansiklopedisi» de ve en son olarak 1929 senesinde «Literaturnaya Ansiklopedisi» de vasıflarıyla tanıtmadan edememiştir (66). Meselâ adı geçen eserlerde şöyle denmiştir:

(65) T. D. Kerey, Doğumunun 95 nci yıldönümü dolayısıyla Ahmet Baytursun. Nisan 1968. FEDAI Dergisi, İzmir.

(66) Aynı yerde.

«... Ahmet Baytursun Kazakların meşhur şairi, pedagogudur. 1905 senesine kadar O, Çarlık Rusya-sına karşı mücadeleye önderlik etti. 1905 senesinden sonra O, açıktan açığa vatanının istiklâli için müca-dele etti. Kazakların bütün yazarları ve şairleri onun etrafında toplandı. Ondan örnek aldı. Ahmet Baytur-sunoğlu bütün yazı ve eserlerinde halkını medeniye-te ve sosyal ilerlemeye, Çarlık Rusyaya karşı hürri-yet mücadelesine çağırdı. Ahmet Baytursunoğlu, Ka-zakların meşhur âlim ve dilcisidir. Çağdaş orfograf-yasının reformcusudur. Aynı zamanda Kazak grame-rinin ve edebiyat teorisinin temelini atanlardan-dır...» (67).

Ahmet Baytursun, Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, Moskova'da olan bir çok toplantılarda da Kazakları temsil etmiştir. Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, yani, Türkistanda komünistler hakim olduktan sonra Ahmet Baytursunoğlu Kazakistan'ın «akademik komisyonunun» başkanı ve Kazakistan Maarif vekili olmuştur.

Ahmet Baytursunoğlu, 1925 senesinde «Kazak-ların 1000 Şarkısı» denilen eseri toplatarak bastır-mış ve notaya aldirmiştir. Bu sırada O, millî destan ve folklorla ilgili bir çok çalışmalar yaptırmış ve kendisi bizzat buna yardım etmiştir.

Heyhat ki, büyük âlim Ahmet Baytursunoğlu da kızıl cellatların pençesinde otuzuncu yılları şehid oldu.

Allah gani gani rahmet eylesin.

(67) Aynı yerde.

MİR YAKUP DULATOĞLU

(1885-1937)

Çok ateşli milliyetçi şair ve çok cesur siyaset-çi olan Mir Yakup Dulatoğlu (Mir Caqip Dulatuli) 1885 senesi Kazakistan'ın Torğay şehrinde doğmuş-tur. Tahsilini Kazakça ve Rusça olarak yapmıştır (68).

(68) Edward Allworth, Central Asia A Century Of Russian Ru-le. Columbia University Press 1967, Sh., 370.

Mır Yakup Dulatoğlu'nun ilk şiirleri 1906 senesinde «SERKE» adındaki Kazak Türkü gazetesinde yayınlanmıştır⁽⁶⁹⁾. Ondan üç sene sonra, yani 1909 senesinde meşhur «UYAN QAZAQ» adlı eseri çıkmıştır. Kitabın birinci baskısı hemen bitmiş ve ikinci baskısı yapılmıştır. Kitabın ikinci baskısı çıktıktan bir müddet sonra Çarlık Rusya hükümeti tarafından toplatılmıştır. Mır Yakup Dulatoğlu da tutuklanmıştır. Daha sonra da sürgün edilmiştir. Mır Yakup Dulatoğlu'nun «Azamat» ve «Bağırsız Camal» adlı kitapları da çıkmıştır.

Eserlerinde Mır Yakup Dulatoğlu, Kazak Türklerinin bir çok içtimai meselerine temas ederek çözüm yolu aramıştır. Meselâ:

«Közingdi aş, uyan Qazaq köter bastı,
Ötkizbey qarangıda beker castı.
Cer ketti, din naşarlap hal harap bop,
Qazağım endi catur caramastı.»

Yani, «Gözünü aç, uyan Kazak, kaldır başını, boşuna karanlıkta ömrünü geçirme. Yer elden gitti. Din zayıfladı, halimiz harap oldu. Kazağım daha da yatmak doğru olmaz.» diye başlayan «UYAN QAZAQ» adındaki kitabında, Ruslar tarafından gasbedilmekte olan Kazak Türkleri toprakları, seçim adaletsizliği, ilim ve sanat sahalarında geri kalmışlık, birliksizlik, basın ve matbaacılık işinin geliştirilmemiş olması, gençlik meselesi, dinin zayıflamakta olması gibi konular üzerinde durmuştur. Bütün bunları şiirle dile getirmiştir.

Mır Yakup Dulatoğlu kitabında Kazak Türkleri arasındaki bazı içtimai meseleler üzerinde bilhassa

(69) Aynı yerde.

durarak, bu hususu çok sert tenkit etmiştir. Meselâ 1909 senesinde Ufa'da çıkmış olan «UYAN QAZAQ» adındaki kitabında şöyle haykırmıştır:

«Cumıs köp bizdin curtda unamağan,
Naşar coq qorlıq körıp cılamağan.
Şortanday şabaq cutqan calmavızdar,
Tekserip öz minin sinamağan.
Ayağın paydalı iske bir baspağan,
Umtılğan cemtikke bir aş tağan.
Tüyenı tügimenen cutsadağı,
Haramnan nepsin tıyıp bir qaşpağan.
Âr isti dep bilemiz Quday qılğan,
Cap - caqsı adamdar bulay qılğan.»

Yani, «Bizim memlekette yaramaz işler pek çok. Haksızlığa uğrayıp ağlayan fakirler de çok. Büyük balina balığının ufak balıkları yuttuğu gibi her şeyi yutanlar da az değil. Bunlar kendi kabahatlarına bir nebzecik olsun bakarak, kendi kendilerini sınamakta. Bunlar ayaklarını hayırlı işe doğru atmazlar. Leş gördü mü koşarlar. Deve olsa tüyüyle yutarlar. Nefsine hakim olarak haramdan uzaklaşmazlar. Her şeyi Huda yaptı diyoruz. Fakat iyi insanlar da böyle şeyler yapıyorlar.»

Hulâsa olarak söylemek icabeder ki, Mır Yakup Dulatoğlu'nun yazdıklarının hepsi millî ve içtimai meseleler hakkında olmuştur. Mır Yakup Dulatoğlu, her vesileyle yabancı istilâcılara karşı yazmış ve onun her kötülüğün başı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bunun için de istiklâl için mücadelenin şart olduğuna devamlı olarak işaret etmiştir.

Mır Yakup Dulatoğlu, Alaş Partisinin esas kurucularından biri olmuştur. Onun adı daima Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursun'la beraber geçer. Bu-

nu, Sovyet ve Batı kaynaklarında da görmek mümkün. Bunun başlıca sebebi, Mir Yakup Dulatoğlu'nun her sahada en önde mücadele etmiş olmasıdır. Prof. Zeki Velidi Togan, adı geçenleri, yani, Mir Yakup Dulatoğlu, Ahmet Baytursunoğlu ve Alihan Bökeyhan'ı «mosının üş butı» (Kazak Türklerinde kullanılan seyyar ocağın üç bacağı) olarak tavsif etmektedir.

Mir Yakup Dulatoğlu, 13.12.1917'de Millî Kurultay tarafından Alaş Orda hükümetinin bakanlarının biri olarak tayin edilmiştir.

O zamanları, yani Mir Yakup Dulat'ı kendi gözüyle gören birisi olarak, Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan'ın «Hâtıralar» ve «Türkili-Türkistan Tarihi» adlı kitaplarında yazdığına göre, şair, siyasetçi olan Mir Yakup Dulatoğlu, Alaş Orda hükümetinin bakanlarından biri olduktan sonra, 1917'den 1920 senesinin ikinci yarısına kadar harp meydanlarında kumandan olarak da büyük yararlıklar göstermiştir .

Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, düşman tarafından istilâ edilen bir memleket evlâdı ve üstelik mağlûp olan ordunun mes'ul kimselerinden biri olarak Mir Yakup Dulatoğlu, komünistlere fazla baş eğmemiştir. Bu cümleden olarak O, milliyetçilik görüşünden hiç taviz vermemiştir. Bir çok kaynaklara göre, Mir Yakup Dulatoğlu, diğer ülküdaşları gibi otuzuncu yılları komünistler tarafından şehid edilmiştir. Evet, Mir Yakup Dulatoğlu'nun da komünistler tarafından katledildiği muhakkak.

Allah gani gani rahmet eylesin.

CIHANŞA DOSTMUHAMMETOĞLU

Cihanşa Dostmuhammetoğlu, bütün Türkistan çapında, hattâ bütün Rusya Türk-Müslümanları çapında da ün kazanmış büyük şahsiyetlerden biridir. Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun esas mesleği avukatlıktır. Kendisi Petersburg üniversitesi hukuk fakültesi mezunudur.

Cihanşa Dostmuhammetoğlu, Alaş Partisinin kurucularından ve en faal yöneticilerinden biri olmuştur. Bunun için de, Cihanşa Dostmuhammetoğlu, 13.12.1917'de Alaş Orda hükümeti kurulduğu zaman onun bakanlarından biri olarak Millî Kurultay tarafından tayin edilmiştir. Yukarıda, Alaş Orda hükümeti kesiminde de izah edildiği gibi, zamanın özel ve zor şartları dolayısıyla Alaş Orda Hükümeti, «Batı» ve «Doğu» Alaş Orda olarak bazan iki ayrı hükümet gibi faaliyet göstermek mecburiyetinde de kalmıştır. İşte, merkezî Oral vilâyetinin merkezi Cimpıyıtı şehri olan «Batı Alaş Orda»nın başında da Cihanşa Dostmuhammetoğlu bulunuyordu. Cihanşa Dostmuhammetoğlu kardeşi Dr. Halil Dostmuhammetoğlu ile beraber «Batı Alaş Orda»nın kendi ordusunu, yani başında Alihan Bökeyhanoğlu bulunan merkezi «Doğu Alaş Orda»dan ayrı olarak bütün hükümet faaliyetlerini eksiksiz devam ettiriyordu. Mem-

leketin müdafaa işleriyle de ciddî olarak meşgul oluyordu. Tükistana doğru hızla gelmekte olan kızıl Rus sömürücülerine ve her yerde zorbalık hareketlerini devam ettirmekte olan beyaz Rus çetelerine karşı savaşıyordu. Merkezî Alaş Orda hükümetiyle irtibatı da kesilmişti. Silâh ve mühimmat yoktu. Olanlar yeterli değildi. Düşman ise, sayı ve silâh bakımından üstündü. İşte bunun için bütün Alaş Orda hükümeti ancak üç sene dayanabilmişti ve nihayet memleketi, Çarlık Rusyanın mirasçısı olan kızıl komünist Ruslar istilâ ettiler. Fakat, buna rağmen bir müddet gene Cihanşa Dostmuhammetoğlu silâhlı mücadeleye devam etmiştir.

Cihanşa Dostmuhammetoğlu, bütün Rusya Türk-Müslümanlarının esas meselesi olan muhtariyet ve sonra tam istiklâl işiyle de samimî olarak meşgul olan ve bunun için çaba gösteren sayılı şahsiyetlerden biri olmuştur. Bu sebeple de, komünistlerin bugün bile en çok hücum ettiği Alaşçıların biri Cihanşa Dostmuhammetoğlu'dur.

Cihanşa Dostmuhammetoğlu, 1917 senesinin Mayıs ayının 1'inden 11'ine kadar Moskova'da devam eden «Bütün Rusya Müslümanlarının Umumî Kurultayı»nın başkanlık divanına seçilmiştir (70). Bu kurultayda Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun yapmış olduğu konuşmayı Ord. Prof. Z. V. Togan, adı geçen kongreye iştirak edenlerin ve kendi kulağıyla dinleyenlerden biri olarak «Hâtıralar»ında, «Türkili-Türkistan Tarihi» adlı kitabında takdirle belirtmektedir. «Azərbaycanlı, Kırmılı ve Kazak delegelerinin fede-

(70) Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Zenkovsky, Türkçe tercümesi: Sh., 324 (Yazar kitabında Halil Dostmuhammetoğlu Divan Başkanına seçildi demiş. Oysa, toplantıya Cihanşa Dostmuhammetoğlu iştirak etmiştir.)

rasyonu savunması, buna karşı olan «ünitarist» Ahmet Salih ve Ayaz İshakî'nin grubunu mağlûbiyete uğrattı» demekte. Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun tutum ve şahsiyeti hakkında daha iyi fikir verir kanaatiyle, onun «**Bütün Rusya Müslümanlarının Umumî Kurultayı**»nda Kafkasyalı Ahmet Salih ile Kazanlı Ayaz İshakî ve taraftarlarının «Federal sisteme» karşı «ünitarist sistemi» savunan, «... Ben tatarım. İdil boyu Tatarlarının kendi başına olmasını isterim. Fakat, onların federasyon şeklini isteyeceğini aklım almıyor. Soruyorum, federasyon bütün Rusyayı en azından elli parçaya böler. Bu ise bütün Rusya'yı parçalayarak bitirmek mânasına gelmez mi? Öyle olarsa, Kafkasya, Kırım, Türkistan ayrı memleket olacak. Bu durumda iç Rusya'yı nazarı itibare aldınız mı? Onun durumu ne olacak? Bu hususu biz konuşmadık. Fakat, bu duruma göre iç Rusya'nın 30-40 parçaya bölünmesi gerekmez mi? Biz Türk-Tatarlar, Rus'un boyunduruğu altında olmasın diyoruz! Bu ne demek? Ne için biz demokrat kardeşimiz (!) Ruslara inanmıyoruz? Bu nereden çıktı...» (71). diye konuşan hatipten sonra Türkistan vekili Cihanşa Dostmuhammetoğlu şöyle söze başlar (72):

«Federalist Müslüman kardeşlerim! Ben bir Kazak'ım. Benimle beraber şurada yedi vilâyetin yedi milyon halkı sesleniyor. Memleket halkı için mühim olan «Federasyonu» meydana getirmek maksadıyla konuşurken, bizim fikrimize de ehemmiyet verilmesi gerekir. Ben bu kurultaya geldiğim sırada, **Yabuloncky**'in makalesini okudum. Makalesinde o,

(71) «PROTOKOLU — 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da olan — Bütün Rusya Müslümanlarının Umumî Kurultayının Protokolü — «Emenet» Matbaa Şirketi. Petrograd 1917, sh., 194.

(72) Aynı kaynak. Sh., 196.

Rusya'nın şimdiki vaziyetine temas ederek, «ne zaman bu başıbozukluk son bulacak. Rusya'yı bu şövenlerden kim kurtaracak» diye soruyordu. O, bizim kendi hak hukukumuzla sahip çıkmak isteyişimizi «şöven» diye tasvir ediyor. Bununla da kalmıyor. Bizim hareketlerimizi hırsızlık ve haydutlukla mukayese ediyor. Ben, Yabulonsky'in bu sözlerine şaşmadım. Çünkü, **Katlevsky**'le Yabulonsky ikisi bir bahçenin gülüdür. **Katlevsky**'i ben bilindiğinden daha iyi tanırım. Ben onu, 1902 senesinde Devlet Duması (Rusya Millî Meclisi)'nda KADET'ler sandalyesinde oturduğu zaman **Ayasofya** minaresine çan takmak isteyen **Milokof**'un yamağı olduğu zamandan tanırım. Ben, kendilerini cemaat hâdimi diye takdim etmekte olanların, burada söylediklerini duyduğum zaman onları hatırladım. (Bu sırada Başkan, Cihanşa Dostmhammetoğlu'nun sözünü kesmiştir) -Hatip devam ederek-, Burada üç karar sureti okundu. Onların sadece ikisi birbirine karşı fikir bildirmekte. Yani, federasyonu taraflayan fikir. Ona karşı olan ikinci fikir. Federasyonu müdafaa eden Kafkasyanın hürriyetsever halkının vekili. Ona karşı olan ise Merkez Buron'un Vekili Ahmet Salih. Salih Bey'in fikrini muharrir **Ayaz İshakî** destekliyor. Ben, Ayaz İshakî'ye şunu demek isterim ki, felsefe satmak ile siyaset yapmak ikisi iki ayrı iş. (Gülüşmeler). Bir kimse iyi yazar olabilir. Fakat, aynı zamanda da çok kötü siyasetçi olması da mümkündür. Ben federal sistem taraftarıyım. Onun için de ben, Ahmet Salih'in federasyona karşı çıkarak getirmek istediği bocalamalara karşı söyleyeceğim. Ahmet Salih, Müslüman Milletleri birleştirerek bir millet meydana getirmek istiyor. Yok, Salih Bey'in, milletin, halkın ne olduğundan haberi yok.

Benim kat'i olarak bildiğime göre, **millet diye damarlarında tek bir ken taşıyan insanlara denir.** Sun'î millet yaratmak, bir milleti ikinci millete yutturmak mümkün olabilir. Fakat, tam mânasiyle sun'î türde bir millet yaratmak asla mümkün değil...

Hatip bize hitaben diyor ki;

— Siz Kazak'lar ileride kendi işlerinizi kendiniz görmek suretiyle kendi kendinizi idare etmek istiyorsunuz. Fakat siz onu becerebilecek misiniz? Siz eğitim cihetinden kendinizden üstün milletlerle yaşıyorsunuz. Onlar sizi daha iyi idare etmez mi?

— Böyle hezeyanlara ben şöyle cevap vermek istiyorum:

Biz kendi toprağımızda kendi kendimize hâkim olmak istiyoruz. Başkalarının eğitimi bize lüzumlu değil. Öyle eğitimlerin tadını tattık. Onun zehirli olduğunu gördük. Bizim kendi kendimizi idare etmek istememizin adalete ve umumiliğe karşı tarafı da yok. İki yüz seneden beri biz insafsızca sömürüldük. Haksızlıklara maruz kaldık. Bu bize yetti. Bize, kendini kültürlü göstermek isteyen başka milletlerin hükümdarlığının lüzumu yok. Biz memleketimizde, kendi evimizde kendi istek ve arzumuza göre yaşamak istiyoruz. Bunun başkasına tuhaf gelmesine aldırılmaz.

Burada ben, memleketin başka eyaletlerinin de federasyon şeklinde kendi hakimiyetlerini kendi ellerine almalarının taraftarı olduğumu belirterek, buna karşı olanlara bir kaç cümleyle cevap vermeyi borç sayıyorum. Federasyona karşı olan hatiplerin izah etmeye çalıştıklarına göre, Rusya'da federal cumhuriyet kurmak, toprak meselesinin çözümlenmesini zorlaştırmış. Ne için bu mesele sonraya bırakılsın? Ne için onu ileride toplanacak meclis

halletsin? Salih Bey'in hayal ettiği gibi memleket fondu esasının veya başka esasın geçerli olacağı malûm değil. Belki, sosyalizm iyi fikirdir. Fakat, umumî mecliste çoğunluk cihetinden birinci yeri alacak olanlar, yani, bizim toprağımızı şimdi gasbetmiş bulunan Ruslar ne diyecekler?

Şimdi de gelelim memleketin serhat eyaletlerindeki vaziyete. Toprak meselesinin şimdiki acıklı halini görün. Bizim topraklarımız Rusya'nın iç vilâyetlerinden getirilen Ruslarla doldurulmakta. Bakınız efendiler! Oral vilâyetine bakınız. Orada tarım için elverişli toprak tek iki kazada mevcut. Akmola vilâyetinde de üç kazanın toprağı tarıma elverişli ve verimli. İşte, bu kazalardaki topraklar zorla gasbedilerek Rus muhacirlere verilmiştir. Adı geçen vilâyetlerdeki Kazak'lar tarıma yaramayan bozkırlara sürülmüştür. Yedisu vilâyetindeki vaziyet de böyledir. Şayet adı geçen vilâyetlerdeki şimdilik gasbedilmeyen toprağı bölüştürmeye kalkarsak, her Kazak ailesinin eline yarım desetineden fazla toprak geçmez. Vaziyet böyle iken Kazak'ların toprağının genişliğini hesaplayarak baş ağrımanın ne lüzumu var? İşte görülüyor ki, federal cumhuriyet kurmak toprak meselesinin hallini güçleştirir demenin hiç esası yok.

Federal sistem kurma işine karşı söylerken Salih Bey, Müslüman kadınlar ile Müslüman işçiler meselesine de temas etti. Bununla ilgili olarak şunu hemen belirtmeliyim ki, Kazak kadınları hiç bir zaman cariye olarak kullanılmış değil (Kazak delegelerinin oturduğu tarafı eliyle işaret ederek). İşte aramızda oturan ve kurultay delegesi olarak Kazak erkekleri tarafından seçilerek yollanan Kazak hanımı bunun delilidir. Bu kurultayda şu anda oturan

ikinci Kazak hanımı da gazeteciler arasında, gazeteci olarak oturuyor (alkışlar). Şunu da belirtmeliyim ki, kurultaya gelmiş bulunan başka hanımları hanımlar seçmişlerdir. Bizim Kazak hanımlarını ise, erkekler seçmişlerdir. Tekrar ediyorum, bizde kadını ve kızları hiç bir zaman cariye olarak kullanmamışlardır. Bizim Tatar kardeşlerimiz gibi kadınlarımızı, kızlarımızı gizleme adetimiz yok.

Federal sistemin eğitim meselesinin gelişmesine engel olabileceği iddia ediliyor. Bu da yanlıştır. Esassızdır. Bundan yüz sene evvel demiryolu inşa edilerek tren seferi başlayınca, Rus kadınları bunu yürütmekte olan lokomotifin içinde şeytan var diyorlardı. Bu Rusyanın kendisinde olmuş olan gerçek vak'adır. Fakat, bunun gibi düşüncelerin eğitimin gelişmesine engeli olmadı. O halde, ne için tabii yaratılış bakımından ve akıl ile zihin tarafından hiç kimseden eksik olmayan Kazak-Kırgızlar arasında eğitim meselesi sür'atle hallolmasın? Bize federal sistem, hakimiyeti Han'ların eline verir deniyor. Şunu hemen belirtmeliyim ki, eski zamanlarda han'lar halka karşı, halkın menfaatini çiğnediğinde Kazak'lar öyle Han'larını indirerek yerine başka Han seçmeyi adet edinmiştir. Şimdi ise, Kazakistanda demokrasi fikri oldukça kuvvetlidir. Görülüyor ki bunun da federal sistem kurmayı engelleyen tarafı yok.

Burada bir hususu bilhassa belirtmek gerekir. Federal sistem işçi hareketine engel olur dendi. Bu tamamiyle esassız bir fikir. Bu hususta konuşurken iki meseleyi unutmamak gerekir. Birincisi, işçiler ihmal edilmiş sınıf. Onlar sosyalizme ve internasyonalizme kendilerine mahsus taktikleriyle ulaşmaya çalışırlar. Çok ehemmiyetli olan ikinci husus ise, hayale

yer verilmeden her memleketin kendine özgü şartlarının göz önünde bulundurulmasının şart olduğu. Doğrusunu söylemek gerekir ki, Kazakistanda, proletaryat yok denecek kadar işçi azdır. Çünkü, ticaret, ziraat, sanayi gelişmeyen yerde işçi-proletaryat sınıfı olmaz. Bizde durum böyle. Sonra, inkılâp, (Rus-inkılâbı kastediliyor) yüzlerce senede bir defa olur. Böyle bir fırsatı biz, ancak bin sene sonra görürüz. Veya göremeyiz. Meselâ böyle olunca, Rusyadaki bütün milletler kendi arzularına göre hareket etmekte iken, bizlerin boş hiç bir şey talep etmeden kenarda kalmamız doğru olmaz. Çünkü, böyle arzu ve istekleri ileride uygulamaya koymak mümkün olmayabilir. Şimdiden davranmalıyız. Gelecek nesiller önündeki sorumluluğumuzu unutmayalım!

Şimdi federal sistem kurmak için bizde mevcut ne gibi şartlar var diyorsunuz? Bizde Oral-Ural'dan başlayarak ta Çin'e kadar uzanan yer-toprak var. Bu topraklarda, örf, dil ve iktisadî ihtiyaçları tamamiyle bir olan bir tek millet var. Devletler hukukundan az çok haberi olan herkes topraksız -beynelmilei memleket- olmadığını ve olamayacağını bilir. Ahmet Salih ise, havada kurulan topraksız bir millet adı etrafında toplanan bir kaç halkdan mürekkep topraksız bir memleket kurmak istiyor. Bunun için boşuna çabalıyor. Bir Müslümanın ağzından bu sözleri duymak, bazı kardeşlerimizin böyle bizim kendi işimizi kendi elimize almak yolundaki arzularımıza karşı çıkması, bizim yüzümüzün lekesi olmakta. Keşke, biz kendi işimizi kendimiz halletmek için toplandığımızda, bunu talep ederken, buna aramızdan hiç kimse karşı çıkmamış olsaydı...»

1 Mayıs'dan 11 Mayıs 1917 tarihine kadar Moskova'da toplanan «Bütün Rusya Müslümanlarının U-

mumî Kurultayı»nda Kafkasyalı Ahmet Salih ile Kazanlı Ayaz İshaki'ye cevap olarak Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun adı geçen kurultayda yaptığı yukarıdaki konuşma onun yüksek şahsiyetini ve tam mânasıyla vatansever ve istiklâlcî olduğunu ispatlıyor.

Bu hususta, Z. V. Togan «Hâtıralar»ında Azerbaycanlı Ali Mardan Topçubaşı, Mehmet Emin Resûlzade, Kırımlı Cafer Seyd Ahmet, Kazaklardan Cihanşa Dostmuhammetoğlu gibilerinin kuvvetli nutukları neticeyi federasyon lehine çevirdi» demektedir.

Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun da otuzuncu yıllardaki umumî katliam sırasında şehid edildiği muhakkak. Nur içinde yatsın.

HALİL DOSTMUHAMMETOĞLU

Dr. Halil Dostmuhammetoğlu da ağabeyisi Cihanşa Dostmuhammetoğlu gibi Alaş Partisinin kurucularından ve Alaş Orda hükümetinin bakanlarından biri olmuştur.

Halil Dostmuhammetoğlu, Petersburg üniversitesi tıp fakültesi mezunudur.

Halil Dostmuhammetoğlu, Batı Alaş Orda'yı ağabeyisiyle beraber yönetmiştir. Dostmuhammetoğlu kardeşlerin takdire şayan hizmetleriyle ilgili olarak, onları yakinen tanıyan ve o deviri kendi gözüyle görmüş olan Z. V. Togan'ın «Türkili-Türkistan Tarihi» ve «Hâtıralar» adındaki kitaplarında belirttiğine göre, Halil Dostmuhammetoğlu, Batı Alaş Orda'nın başında bulunan ağabeyisiyle beraber savaş meydanlarında da büyük yararlıklar göstermiştir. «Batı Alaş Orda»nın o ağır şartlar altında Millî Ordu kurabilmesinde Dr. Halil Dostmuhammetoğlu'nun büyük payı olmuştur.

Alaş Orda hükümeti yıkıldıktan sonra, Halil Dostmuhammetoğlu kendini ilmî çalışmalara vermiştir. Türlü sahalarda ilmî tetkikler yapmakla meşgul olmuştur. «Kazak-Kırgız Bilim Kamıssıyası» yani, «Kazak-Kırgız İlim Komisyonu»nda faal olarak çalışmıştır. Burada Türk destanlarını tetkik ederek ve

derleyerek toplama işinde Halil Dostmuhammetoğlu'nun büyük emeği olmuştur (73).

Halil Dostmuhammetoğlu, Muhammetcan Tınışbayoğlu ve diğer bazı arkadaşlarıyla beraber «Coğrafya Cemiyeti» ile «Tıp Cemiyeti» faaliyetleriyle de meşgul olmuştur. Adı geçen cemiyetlerin çalışmalarının Kazak Türklerinin millî menfaatine uygun ve ilmî olarak yürütülmesine gayret ederek, komünistlerin art düşüncelerine imkân vermemeye çalışmıştır.

Halil Dostmuhammetoğlu, ilmî çalışmalarıyla ilgili olarak ilmî mahiyette makaleler de neşretmiştir. Meselâ; 1923 senesinde neşriyat hayatına başlayan «SANA» dergisinin ilk sayısından itibaren Halil Dostmuhammetoğlu'nun fizyoloji ve teknik gibi konularda bir kaç makalesi çıkmıştır. Fakat, gün geçtikçe onun faaliyetlerine engel olunmaya başlanmıştır. Komünistler onu da takip ederek her hayırlı hareketine mani olmuşlardır. Bunun için de Dr. Halil Dostmuhammetoğlu da arzularının hiç birisini gerçekleştirememiştir.

Dr. Halil Dostmuhammetoğlu da, diğer Alaşçıları gibi otuzuncu yıllardaki insafsız katliam sırasında şehid edilmiştir.

Dr. Halil Dostmuhammetoğlu, komünist ihtilâlden çok evvel, yani, Çar Rusya zamanında, veba hastalığıyla nasıl mücadele edilmesi gerektiği hakkında bulmuş olduğu formül dolayısıyla, Petersburg'daki Kraliyet İlmî Tıp Cemiyetinin azası olarak kabul edilmiş ve onun formülü, dünya çapında ün kazanarak İngilizceye de tercüme edilmiş (*).

(73) Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, Sh., 513.

(*) Culdız Dergisi, sayı: 1, Alma-Ata, 1971, sahife: 24.

MUSTAFA ÇOKAYOĞLU

(25 Aralık 1890-27 Aralık 1941)

Mustafa Çokayoğlu, 25 Aralık 1890 yılında Kazak Türklerinin «Orta Cüz»üne mensup Kıpçak boyunun Toraygır kabilesinin Şaştı dalının Batıy neslinin Canay kolundan, Torğayoğlu Çokay'ın ailesinde, Ak-

mescit (şimdiki Kızılorda) şehrinde dünyaya gelmiştir (74).

Mustafa Çokayoğlu okuma yazmayı kendi (avulunda) köyünde öğrenmiştir. Sonra Akmescit şehrindeki okula gönderiliyor. Mustafa Çokayoğlu'nun kendi anlattığına göre, avulundan Akmescitdeki okula gönderilirken iki annesi ve akrabalarının bazıları üzülmüşler. Üzüntülerini şöyle bildirmişler:

«İşte Akmescite gidiyorsun. Rusça okuyacaksın. Sonra Rus kasketi giyeceksin. Onun önündeki güneşliğinden dolayı güneşi göremeyeceksin. Sana Rus elbisesi giydirecekler, Kazak'a benzemeyeceksin. Rusça konuşacaksın» (75).

(74) Eşinin ağzından Mustafa Çokayoğlu. — YAŞ TÜRKİSTAN Yayını, sayı: 22, İstanbul 1972. Mustafa Çokayoğlu'nun hanımı tarafından yazılmış olan kitap «TÜRKİSTANLI» çok muhtemelen Prof. Tahir Çağatay tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Adı geçen kitaptaki çok garip olan bir hususu belirtmeden geçmiyoruz. Çünkü, adı geçen kitapta, Çokayoğlu'nun süallesinden ve ailesinden, yani Kazak Türklerinden bahsedilirken, «Stepiller arasında», «Step ailesinden doğmuştur» gibi çok garip ifadeler kullanılmıştır. Bu hususta, Türk aslından olmayan ve herhangi bir art düşüncesi olması da mümkün olmayan yengeyi kabahatli bulmak doğru olmaz. Fakat, Türkistan meselesini çok iyi bilmesi gerekenlerin «Step ailesi» ve «Stepiller» diye ifade kullanmaları çok tuhaf.

Adı geçen kitaptaki ikinci bir husus da, 9. sahifinin üçüncü paragrafında, «Ana tarafından dedesi meşhur Kazak serdarı idi. Özbeklere karşı muharebelerde cesaretiyle Kazak kahramanları tarihine geçmiştir. Rusların Türkistan'ı istilâ harpleri esnasında da uzunca teslim olmadan partizan savaşı yapmıştır» denilmiş olması.

Çokayoğlu'nun mahiyetinde uzun seneler bulunmuş olan Dr. Oktay'ın Mustafa Çokayoğlu'nun 60. doğum yılı münasebetiyle yayınlamış olduğu «Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay» denilen 1950 senesinde İstanbul'da bastırılmış olduğu kitabında «... Mustafa Çokay Sır Derya nehri kıyısındaki Akmescit şehri civarında oturan ULU CÜZ'ler Kıpçak uruğunun başı Torğay Dadha'nın torunudur» demiştir. Hangi «CÜZ»den olursa olsun «ULU CÜZ», ORTA CÜZ», «KİŞİ CÜZ» hepsi de Kazak Türklerinin birer boyudur. Türkistan'ın başka kabilelerinde böyle «CÜZ» yoktur.

(75) Aynı eser, sh., 12.

Buna karşılık Mustafa Çokayoğlu'nun babası:

«Sen okumağa gitmelisin. Büyüyüp akıllı bir insan olunca bütün **Kazak**'lara faydalı olacaksın. Sen yalnız benim dediklerimi dinle» (76) demiştir.

Mustafa Çokayoğlu 6.6.1923'de Paris'ten Berlin'deki hanımına yazdığı mektupta kendi hayatından ve memlekette kalan aile efradından uzun uzadıya bahseder. Memleketten çıkali henüz beş sene olan Mustafa Çokayoğlu'nun vatanını ve aile efradını özlemiş olduğu anlaşılmakta. Mevzubahis mektubunda Çokayoğlu, ağabeyleriyle annelerinden uzaklarda olmasına üzgün olduğuna işaret ederek Osman adındaki amcasından söz etmekte. Amcasının vaktiyle kendisini evlât edinmek istediğini şöyle anlatmakta:

«... Bende kendine benzer bir çok belgeler bulurdu. Bu sebepten beni çok severdi. **Kazak**'larda akrabalar arasındaki münasebetlerde dış benzerlik mühim rol oynar...» (77).

Mustafa Çokayoğlu Petersburg üniversitesi hukuk fakültesinden mezun olmuştur.

Mustafa Çokayoğlu'nun siyasî hayata faal olarak başlaması, onun Alihan Bökeyhanoğlu'nun yardımıyla Rusya Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu kâtipliğine yerleştirilmesiyle başlar. Burada Mustafa Çokayoğlu, tüm Türkistan'lılar, Tatar'lar, Kırım Tatar'ları, Kafkas'lılar, Başkırt'lar, hülâsa, bütün Rusya Türk-Müslümanlarının icra edilmesi gereken işleriyle de meşgul oluyordu. Çünkü, adı geçenlerin hepsi Mustafa Çokayoğlu'na siyasî vazifeler veriyordu. Mustafa Çokayoğlu bu vazifesinde 1917 senesine kadar kalmıştır.

(76) Aynı eser, sh., 13.

(77) Aynı eser, sh., 19.

İnkılâp olmamış olsaydı, Mustafa Çokayoğlu muhakkak Rusya Devlet Duması'na üye seçilecekti. O zamanlar, Rusya Devlet Dumasında Türkistanlıların temsilci bulundurmaya hakkı yoktu. Fakat, Mustafa Çokayoğlu, Ufa vilâyetinden temsilci seçilecekti. Devlet Dumasına temsilci seçilmenin şartlarından biri de, büyük çiftlik sahibi olmaktı. Rus hükümetinin bu şartını yerine getirmek için Mustafa Çokayoğlu'nun çiftliği yoktu. Fakat, onun kıymetini bilen, malını mülkünü vatanının ve milletinin menfaati için harcamaya hazır ağabeyleri vardı. Ufa vilâyetinde büyük çiftliği olan Kazak Türk'ü sultanlarından CANTÖRE, kendi çiftliğini ÇOKAYOĞLU'na hediye ederek ona Rusya Devlet Dumasına üye seçilme imkânını sağlamış oluyordu. (Çokayoğlu'na çiftliğini hediye etmiş olan Cantöre'nin oğlu Cihanger Türkiye'ye iltica etmiş ve İstanbul'da vefat etmiştir. Büyük Ada'larda bir köşkü kalmıştır) (78).

Mustafa Çokayoğlu inkılâptan sonra «**Alihan Bökeyhanoğlu'nun telegram'la çağırması üzerine**» Türkistan'a dönerek (79) Orunbor şehrinde toplanan «Umumî Kazak Türkleri Kurultayı»na iştirak etmiştir (80).

Mustafa Çokayoğlu, 1917 senesinde Moskova'daki kurucu meclise Türkistan vekili olarak iştirak etmiştir.

Mustafa Çokayoğlu, 10.12.1917'de Kokand şehrinde kurulan «Kokand Muhtariyet Hükümetinin» Maliye Vekili olarak seçilmiştir. Daha sonra, hükümet

(78) «Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu» sh. 27 ve «Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay» sh., 20.

(79) «Hürriyet Radyosu» İştirak Dergisi, 26.12.1967.

(80) «1917 Yıl Hâtıra Parçaları» Mustafa Çokayoğlu, 1937, Paris - Berlin.

Başkanı Muhammetcan Tınışbayoğlu istifa edince onun yerine «Kokand Muhtariyet Hükümetinin» Başkanı seçilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Çokayoğlu, Orunbor şehrindeki Millî Kurultay kararıyla kurulan Alaş Orda Hükümetinin de üyesi olarak seçilmişti (bu hususta yukarıda Alaş Orda bölümünde izahat verilmiştir). 11 Şubat 1918'de Kokand Muhtariyet Hükümeti yıkıldıktan sonra da Mustafa Çokayoğlu Türkistanın Millî İstiklâli uğrunda çalışmalara devam etmiştir.

Mustafa Çokayoğlu ta başından beri faal Alaş'çı olmuştur. Bunun aksi zaten düşünülemez. Sonra, Mustafa Çokayoğlu'nun Alaş'çı olduğuna onun daima Alihan Bökeyhanoğlu tarafından himaye edilmesi de delil olabilir. Mustafa Çokayoğlu, henüz lise talebesi olmasına rağmen, babasının kendi yerine onu teklif etmesiyle Alaş Partisinin kurucularından olmuştur. Alihan Bökeyhanoğlu tarafından özel himaye görmesinin belki de başlıca sebeplerinden biri de bu olmuştur.

Mustafa Çokayoğlu, Kokand Muhtariyet Hükümeti yıkıldıktan sonra tamamiyle Alaş Orda Hükümetine bağlı «faal Alaş'çı olarak çalışmıştır» (81).

Mustafa Çokayoğlu, daha sonra Türkistan dâvasını yabancılara tanıtmaya ve bu hususta faaliyet göstermek göreviyle Alaş Orda Hükümeti tarafından dışarıya gönderiliyor (82). Mustafa Çokayoğlu Türkistandan çıktıktan sonra, ilk olarak Kafkasya'ya geliyor. Onun dışarıda vatani için yaptığı ilk teşebbüslerinden birisi «Versailles'de toplanmış olan sulh kon-

(81) Central Asian Review, Sayı: 2, 1966. «The History of the Kazakh Press 1900-1920»

(82) «Hürriyet Radyosu» İştirik Dergisi. 26.12.1967, München.

feransı başkanına telgrafla müracaat etmek oluyor» (83).

Türkistan dışında, Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistan için yapmış olduğu çalışmalarının bazıları şöyle olmuştur (84):

1919 senesinde Tiflis'te çıkmakta olan «Vol'niye Gortsı» gazetesinde Mustafa Çokay'ın Türkistan hakkında yazıları çıkmıştır. Yine, 1919 senesinde, Tiflis'teki başka gazetelere de «M. Canay» ve «Celil» gibi müstear isimlerle yazı yazmıştır.

1920 senesinde «Yeni Dünya» adıyla, Şimalî Kafkasyalılar'la Türkistanlıların müşterek çıkardığı dergide de Mustafa Çokayoğlu kıymetli makaleler yazmıştır. Yine Tiflis'te «Şafak» gazetesi Mustafa Çokayoğlu'nun başmuharrirliğinde çıkmıştır.

Haziran 1927'den Eylül 1931'e kadar İstanbul'da neşredilen «Yeni Türkistan» dergisinde de Mustafa Çokayoğlu'nun çok kıymetli yazıları çıkmıştır. Mustafa Çokayoğlu, bu derginin kurucularından biri olmuştur.

Mustafa Çokayoğlu'nun çok değerli edebî ve siyasi yazıları neşredilen dergilerin en başında şüphesiz 1929'dan 1939 senesine kadar aralıksız çıkmış olan «Yaş Türkistan» dergisi gelir. Bu derginin başyazarı ve her şeyi Mustafa Çokayoğlu olmuştur. Dergi Berlin'de çıkmıştır.

Bunun haricinde, Mustafa Çokayoğlu'nun; «Orient et Occident» adındaki Fransız ve «Asiatic Review» adındaki İngiliz «Wschod» adındaki Leh dergisinde ve başka bir çok yabancı gazete ve dergilerde

(83) Türkistan Millî Hareketi ve Mustafa Çokay, İstanbul 1950, Sh., 33.

(84) Türkistan Türklerinin Büyük Milliyetçi ve Yurtseverlerinden Mustafa Çokay Albümü. İstanbul, Çıkarıcı: Dr. M. Delil.

de çok kıymetli yazıları çıkmıştır. Aynı zamanda, yabancılar tarafından Türkistan hakkında yazılmış olan bir çok ilmî eserlerin bazı kısımları da Mustafa Çokayoğlu tarafından yazılmıştır. Çokayoğlu, «1917'nci Yıl Hatıra Parçaları» adıyla kendi hatıralarının çok kısa bir bölümünü 1937 senesinde neşretmiştir.

Burada, Türkistan dâvasıyla ilgilendiğini ve hatta Türkistanlıların lideri, ileri gelenleri olduğunu ih-sas etmek suretiyle Türkistan için çalışmak gerek fakat «**imkân yok. Vakit yok**» demeyi alışkanlık haline getirmiş olan sayın baylara, Türkistan dâvasına sahip çıkacak olan gençlere, Mustafa Çokayoğlu'nun hayatını ve onun Türkistandan uzaklarda Türkistan için nasıl çalıştığını örnek göstermek gerekir. Bunun için fazla teferruata girmeden, vaktiyle Türkistan hükümetinin başkanı olan, zamanının sayılı hukukçularından büyük lider Mustafa Çokayoğlu'nun geceleri «sebze ayıklayarak ve sofraya kurarak»⁽⁸⁵⁾, bazan da «matbaalarda musahhahlik yaparak» gündüzleri vatanı Türkistan için çalıştığını belirtmek yeter.

Mustafa Çokayoğlu'nun vefatı bir çok dedikodulara sebep olmuştur. Bu hususta, herkes her türlü yazmakta. Meselâ; «Yaş Türkistan Yayınları» serisinden Türkiye'de çıkan bazı neşriyatlarda, Çokayoğlu'nun Eşinin kitabında da bazı müphem hususlar var^(*). Bu hususa komünistler de dokunmakta. Onların yazdığına göre de, Mustafa Çokayoğlu «zehirlenerek öldürülmüştür»⁽⁸⁶⁾. Bu hususta bazı Batılı yazarlar da aynı iddiada bulunmaktalar.

(85) «Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu», Yaş Türkistan Yayını, 22, 1972 İstanbul, sh, 114.

(*) Türkistan Kurtuluş Hareketiyle İlgili Olaylardan Sahneler, Doç. Dr. Tahir Çağatay, İstanbul 1959.

(86) «Büyük Türkistan'ın Yıkılışı» — Prostor — Dergisi sayı: 2-3, 1972 Alma-Ata.

Mustafa Çokayoğlu, İkinci Cihan Harbinde Fransa düştükten sonra, Almanlar tarafından tutuklanıyor. Sonra, Berlin'e gönderiliyor. Almanlara esir düşen Türkistanlılarla temas ediyor. 27.12.1941'de de vefat ediyor. Pek çoklarının belirttiği ve ısrarla üzerinde durduğuna göre Çokayoğlu esir düşen Türkistanlıların hemen harbe sokulmasını kabul etmemiştir. Almanlardan bir çok müsait şartlar talep etmiştir. Bu hususta, Dr. Oktay ve Prof. Tahir Çağatay tarafından Türkiye'de devam ettiren «Yaş Türkistan Yayınlarında» bazı açıklayıcı izahatlar verilmiştir^(**). Son zamanlarda Kazakistanda Kazak Türkü lehçesinde kitap ve sonra Rusça makale olarak «Prostor» dergisinde çıkmış olan «Büyük Türkistan'ın Yıkılışı» denilen derlemede de açıklamalar yapılmış. Henüz hayatta olan kimselerin belirttiğine göre, adı geçen «Büyük Türkistan'ın Yıkılışı» adındaki kitap GESTAPO'nun arşivlerine istinaden yazılmış. Bu itibarla doğru olan kesimleri de varmış. (Bu izahatı verenler Berlindeki Türkistan Komitesinde vaktiyle çalışmış olan ve mühim mevkilerde bulunmuş olan Özbek ve Kazak'lardır.)

Bu üzücü meselenin teferruatına girmeden, Çokay'ın «Yaş Türkistan» dergisinde çıkmış yazılarının derlenerek kitaplar şeklinde neşredilmesinin ehemmiyetine işaret etmek isteriz.

(**) Aynı kaynak (Batı Almanya'da çıkan «Orak Çekiç ile Gamlı Haç Arasında» adlı kitapta ilgi çekici açıklamalar var.)

AHMET BİRİMCANOĞLU

Kazakistan'ın Torğay vilâyetinden olan Ahmet Birimcanoğlu, Petersburg üniversitesi hukuk fakültesi mezunudur. Kazakistan'ın bir çok yerlerinde sulh hakimliği yapmıştır.

Ahmet Birimcanoğlu Alaş Partisinin kurucularından biridir. 1905 senesinde Karkaralı'da 14500 kişinin iştirakiyle yapılan kurultaya iştirak etmiştir. Ord. Prof. Z. V. Togan'ın «Türkili-Türkistan Tarihi» adlı kitabında belirttiğine göre, Ahmet Birimcanoğlu'nun adı geçen Karkaralı'daki toplantıda başlıca tartışma mevzuu olan «Garpçılık» ve «Türkçülük» mevzuunun Türkçülük lehine karara bağlanmasında büyük rolü olmuştur.

Ahmet Birimcanoğlu, 13.12.1917'de Alaş Orda Hükümetinin Adalet Bakanı olarak vazife almıştır. Bu vazifesinde Alaş Orda Hükümeti Sovyetler tarafından yıkılana kadar kalmıştır.

Ahmet Birimcanoğlu'nun Azimbek Birimcanoğlu adındaki kardeşi Sovyetlerin ilk devrinde Almanya'ya tahsile gitmiştir. Tahsili sırasında ve sonraları Almanya'da Millî dâvaya sahip çıkarak faal çalışan ve hatta Z. V. Togan'ın, «Türkili-Türkistan Tarihi» ad-

lı eserinin hazırlanmasında yardımcı olduğu yazar tarafından adı geçen kitabında belirtilen Azimbek Birimcanoğlu, hangi sebeplerle olduğu pek belli olmadan vatana dönmüş. Bilahare ağabeyiyle o da otuzuncu yılları yapılan katliam sırasında şehid edilmiştir.

ALIMHAN ERMEKOĞLU

(1891-1970)

Alimhan Ermekoğlu Kazakistan'ın Karkaralı bölgesindedir. Liseyi Semey (daha sonraki Alaş) şehrinde okumuştur. Alimhan Ermekoğlu liseyi altın madalyon alarak iftiharla bitirmiştir. Onun liseyi altın madalyon alarak bitirmek suretiyle üniversiteye imtihansız olarak kabul edilmesini Kazak Türk'ü gençlerine örnek göstererek vaktiyle «Ay Qap» dergisi bir makale neşretmiştir ⁽⁸⁷⁾.

Alimhan Ermekoğlu Alaş Partisinin faal üyelerinden biri olmuştur. Eğitim meselesiyle bilhassa ilgilenmiştir. Alimhan Ermekoğlu kendi şahsî gayretiyle Karkaralı'da bir orta mektep yaptırmıştır. Bir çok okul kitapları da yazmıştır ⁽⁸⁸⁾. Yazmış olduğu okul kitapları ve daha başka bir çok ilmî eserleri olan Alimhan Ermekoğlu Kazak Türklerinin «ilk profesörü» olarak da tanımlanmaktadır ⁽⁸⁹⁾.

Alimhan Ermekoğlu, 13.12.1917'de Alaş Orda Hükümetinin Millî Müdafaa Bakanı olarak tayin edil-

(87) «Kazak Edebiyatı» gazetesi, 26.6.1970, Alma-Ata.

(88) Aynı yerde.

(89) Aynı yerde.

miştir. Vazifesini Alaş Orda Hükümeti silâh ve sayı üstünlüğüyle yıkılana kadar hakkiyle yapmaya çalışmıştır. (Bu hususta Z. V. Togan'ın eserlerinde izahat verilmiştir.)

Matematik âlimi olan Alimhan Ermekoğlu da otuzuncu yılları tevkif edilmiştir. Ondan sonra nerede ve ne yaptığı belli olmayan Sabık Alaş Orda Hükümetinin Millî Müdafaa Bakanı ve matematik profesörü Alimhan Ermekoğlu'nun vefatı hakkında 26.6.1970 senesinin «Kazak Edebiyatı» gazetesinde «Elvedâ Âleke» denilen bir yazı çıkmıştır.

Anlaşıldığına göre, matematik âliminin dehasından faydalanmak için onu Ruslar tutuklu olarak çalıştırmışa benziyorlar. Bunun için de onu otuzuncu yılları öldürmemişlerdir.

HALİL ABBASOĞLU

Halil Abbasoğlu, Alaş Partisinin kurucu üyelerinden biridir. 1917 senesinin Aralık ayının 13'ünde Alaş Orda Hükümeti kurulduğu zaman, Alihan Bökey-hanoğlu'nun, yani, Alaş Orda Hükümetinin yardımcısı olarak seçilmiştir. Bu vazifesinde, Halil Abbasoğlu Alaş Orda Hükümeti kızıl ordu tarafından yıkılarak, Türkistan'ı Bolşevikler istilâ edene kadar kalmıştır (90).

Halil Abbasoğlu, 1917 senesinde Semey'de «Sarı Arka» adında bir dergi de çıkarmıştır. Adı geçen dergiyle ilgili olarak Halil Abbasoğlu'nu «Türkili-Türkistan Tarihi» adındaki kitabında Z. V. Togan şöyle tarif etmekte; «Sarı Arka dergisinde, Kazakların en ileri gelen münevverlerinden Abbasoğlu Halil ve Marsıkoğlu Rahimcan yazıyordu.» (91).

Halil Abbasoğlu da otuzuncu yıllardaki katliam sırasında komünistler tarafından şehid edilmiştir.

(90) Z. V. Toğan, Türkili-Türkistan Tarihi, sh., 369.

(91) Aynı eser, sh., 506.

ABDURRAHMAN ORAZAYOĞLU

Abdurrahman Orazayoğlu da Alaş Partisinin kurucularından biridir. Alaş Partisinin bütün faaliyetlerinde vazife almıştır. Mesleği avukatlık idi.

Abdurrahman Orazayoğlu, 10.12.1917'de Kokand şehrinde toplanan Millî Kurultay kararıyla kurulan «Kokand Muhtariyet» hükümetinin İçişleri Bakanı olarak tayin edilmiştir.

Hükümet Başkanı olarak, Alaş Orda Hükümetinin İçişleri Bakanı Muhammetcan Tınışbayoğlu ve Maliye Bakanı olarak Mustafa Çokayoğlu (daha sonra Tınışbayoğlu istifa edince Hükümet Başkanı olmuştur.) İçişleri Bakanı olarak da Abdurrahman Orazayoğlu gibi Alaş Partisinin üç kurucu üyesinin «Kokand Muhtariyet» Hükümetinde vazife almış olması, Alaş Partisinin o sıradaki Türkistan çapındaki rolünü ve Kazak Türkleri aydınlarının bütün Türkistan dâvasına hep birden sahip çıkarak göstermiş olduğu faaliyeti ispatlıyor. Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»ında anlattığına göre, 16.4.1917'de toplanan «Türkistan Müslümanları Kongresinde» Rusya idaresinin federatif olması hakkındaki karar ORAZAYOĞLU gibi milliyetçilerin sayesinde çıkmış.

Abdurrahman Orazayoğlu da, otuzuncu yıllardaki umumî katliam sırasında komünist cellatlar tarafından şehid edilmiştir.

MUSTAFA ORAZAYOĞLU

2 Şubat 1913'de haftada iki defa çıkarılmaya başlanan ve Kazak Türklerinin basın tarihinde, millî istiklâl mücadelesi tarihinde çok ehemmiyetli yeri olan «QAZAQ» gazetesi ilk defa olarak Mustafa Orazayoğlu tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Yani, Mustafa Orazayoğlu «Qazaq» gazetesinin sahipliğini yapmıştır (92). Ahmet Baytursunoğlu başyazarı olan «Qazaq» gazetesinde Mustafa Orazayoğlu'nun da çok kıymetli yazıları çıkmıştır. Mustafa Orazayoğlu da otuzuncu yılları şehid edilmiştir.

KULMEHMET ORAZAYOĞLU

1917 senesinin Mayıs ayında Moskova'da toplanan «Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı»na Semey vilâyetinin vekili olarak iştirak etmiştir. Aynı kurultay kararıyla, «**Umumî Rusya Müslümanları Merkez Şûrası**»na Cihanşa Dostmuhammetoğlu, Ubeydullah Hoca, Z. V. Togan, Vâlithan Tanaşoğlu, Kölbay Toğusoğlu, İbrahim Caynakoğlu gibi şahsiyetlerle beraber üye seçilmiştir (93).

Yukarıda adı geçen üç «Orazayoğlu'nun» kardeş olup olmadıklarını tespit etmek mümkün olmadı. Fakat, hepsinin de Kazak Türklerinden, ikisinin Kazakistanın Semey vilâyetinden olduğu muhakkak.

(92) The History Of The Kazakh Press 1900-1920. Central Asian Review 1966. Sayı: 2, London.

(93) Z. V. Togan, Türki-Türkistan Tarihi, sh., 359.

ÖMER KARAŞOĞLU

1872 senesinde Bökey Orda'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ömer Karasoğlu, ilk ve orta tahsilini medresede okumuştur. Yüksek tahsilini de İstanbul'da yapmıştır (94).

Ömer Karasoğlu, 1900 senesinde molla «hoca» olarak tayin edilmiştir. 1905 senesinden başlayarak Ömer Karasoğlu millî istiklâl mücadelesine faal olarak iştirak etmiştir. Alaş Partisinin kurucularından olmuştur.

1911 senesinde Ömer Karasoğlu, Kazak Türklerinin meşhur sultanlarından Şahingirey Bökeyoğlu ve Kulmakoğlu ile beraber «**Kazakistan**» gazetesini neşretmeye başlamıştır (95).

1917 senesinin Aralık ayının 13'ünde Orunbor'da toplanan millî kurultay tarafından ilân edilen Alaş Orda Hükümetinin Bakanlarından biri olmuştur.

Ömer Karasoğlu'nun pek çok milliyetçi şiirleri ve bir çok eseri yayınlanmıştır. Onun en çok ilgilendiği saha, Kazak Türklerinin edebiyatı olmuştur. Ömer Karasoğlu'nun üç-dört tarihî destanı da neşredilmiş, komünistler Türkistanı istilâ ettiği sıralarda vefat etmiştir.

(94) The History of Kazakh Press, Central Asian Review 1966, Sayı: 2.

(95) Z. V. Togan, Türki-Türkistan Tarihi, sh., 501.

BAHİTCAN KARATAYOĞLU

Bahitcan Karatayoğlu Kazak Türk'ü sultanlarındandır. Petersburg üniversitesi hukuk fakültesi mezunudur.

Alaş Partisi kurucularından olmuştur. 1905 senesinde Karkaralı'da 14500 kişinin iştirakiyle yapılan toplantıya katılmıştır. 1907 senesinde de Rusya Devlet Dumasına mebus seçilmiştir.

Bahitcan Karatayoğlu, 1916 senesinde cephe gerisine işçi olarak gönderilen Türkistanlıların mecburî türde cepheye gönderilmesine karşı çıkmıştır.

ŞAHİNGİREY SULTAN BÖKEYOĞLU

(1850-1921)

Şahingirey Sultan Bökeyoğlu 1850 senesinde doğmuştur. Kendisi Cengizhan sülâlesindendir. Yani, Kazak Türklerinin «Töre-Han» sülâlesindendir.

Şahingirey Sultan Bökeyoğlu, Orunbor'daki askerî mektepde okumuştur. Rusçadan başka, Fransızca'yı da iyi biliyordu. Sultan Şahingirey Bökeyoğlu, kendi devrindeki büyük âlimlerden biri idi. O, islâm kültürü ile edebiyatını çok tetkik etmiştir. Bunun

haricinde, Kazak Türklerinin folkloru ve halk türküleriyle, şiirleriyle de meşgul olmuştur. Şahingirey Sultan Bökeyoğlu, «Kazak dilinin kristomatiyasını» da yazmıştır. Bu kitabı basılmıştır.

Şahingirey Sultan Bökeyoğlu, Alaş Partisinin ve 1913 senesinde çıkarılmış olan «Qazaq» gazetesinin kurucularındandır. Bu gazetenin Kazak Türkleri basının tarihinde ve millî mücadele tarihinde özel bir yer tutmasının başlıca sebeplerinden biri de gazetenin böyle şahsiyetler tarafından devamlı desteklenmesi olmuştur. Şahingirey Sultan Bökeyoğlu, 1921 senesinde vefat etmiştir.

SÂLİMKEREY CANTÖRE

Sâlimkerey Cantöre de Kazak Türklerinin sultanlarındandır. Kendisi çok aydın kimse olmuştur. Herhalde yüksek tahsilli olsa gerek. Kat'i olarak hangi okulu bitirdiği hakkında bir kayıt yok. Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»nda belirttiğine göre, Sâlimkerey Cantöre'nin evinde devamlı siyasî ve ilmî toplantılar yapılmış. Meselâ; Z. V. Togan, kendisinin, Sâlimkerey Cantöre'nin evinde Alihan Bökeyhanoğlu'yla buluştuğunu anlatmakta. Devamla şöyle demektedir:

«Kazak Sultanlarından Sâlimkerey Cantöre'nin Ufa'da evi vardı. Kendisi kışın Petesburg'da otururdu. Kış aylarında onun evinde bazı siyasî toplantılar yapardık» diyor (sah. 135).

«Hâtıralar»ında Z. V. Togan, Sâlimkerey Cantöre hakkında devamla şöyle demektedir:

«... Prof. Barthold'un mektuplarını Sâlimkerey

Cantöre'nin evinde okurdum. Bu zat 18. asırda Başkurtlara dayanarak Ruslara, onların istilâsına karşı büyük millî savaşlar yapan Kazak Han'ları neslinden olduğu için kendisinden «Sultan» diye bahsederdik. Sâlimkerey Sultan benim kış aylarında kalmak üzere Petersburg'a gelmemi ve Rusya'da gelişmekte olan ihtilâl hazırlıklarıyla tanışmamı isterdi.» (Sah. 138).

Sâlimkerey Cantöre, gene Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»ında anlattığına göre, «İstanbul'u ve Boğazları işgal ederek Türkiye'yi yok etmek hakkında karar çıkaran KADET Partisinin kongresine iştirak etmiş olan **Sadri Maksudi Arsal**'ı protesto ederek ilk imzayı atanlardan biri olmuştur...

Sâlimkerey Cantöre de Alaş Partisinin faal taraftarı ve Alaşçıların meslihatçılarından biri olmuştur. Hatta, Sâlimkerey Cantöre, Bütün Rusya Türk-Müslümanlarının ortak dâvasının savunucularından olarak tanınmıştır. Doğum ve ölüm tarihi hakkında hiç bir kayda rastlamadık.

ALPISBAY KULMANOĞLU

Alaş Partisinin kurucularındandır. 1905 senesinde Karkaralı'da olan büyük toplantıya iştirak etmiştir. «**Türkili-Türkistan Tarihi**» adlı kitabının 347 nci sahifesinde Z. V. Togan'ın belirttiğine göre, «Alpısbay Kulmanoğlu toplantıya **müessir olan yüksek tahsilli** kimselerden biri olmuştur.»

Alpısbay Kulmanoğlu, 13.12.1917'de kurulan Alaş Orda Hükümetinin Millî Parlementosu'nun Başkanı olarak seçilmiştir (97).

Otuzuncu yıllardaki katliam sırasında şehid olduğu tahmin edilmekte.

(97) D. T. Arakalık, «Türkistan Millî Hükümeti Alaş Orda'nın kuruluşunun 50. Yıldönümü» ÖTÜKEN dergisi sayı: 1, sh., 6, 1968.

VÂLİTHAN TANAŞOĞLU

Hukuk fakültesi mezunudur. Avukatlıkla iştigal etmiştir. Alaş Partisinin kurucularından biri idi. Millî mücadeleye faal olarak katıldı. Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan «Umumî Rusya Müslümanları Kurultayı»na iştirak etmiştir. Kurultayda Rusya idaresinin federal sistemde olmasını desteklemiştir. Bunun için de delegelerin itimadını kazanarak, Cihanşa Dostmuhammetoğlu, Z. V. Togan, gibi federal sistemi destekleyip onun için mücadele edenlerle beraber «Rusya Müslümanları Merkez Şûrası»na üye seçilmiştir. (Rusya Müslümanları Kurultayı ile ilgili olarak Cihanşa Dostmuhammetoğlu'nun hayatı hakkındaki kısımda izahat verilmiştir ⁽⁹⁸⁾).

(98) Rusya'daki Türk-Müslümanların Rus ihtilâli sırasındaki tutumunu ve bazı kimselerin gerçek fikirlerini iyi anlamak için Z. V. Togan'ın «Hâtîrâlar»ının «Umumî Rusya Müslümanları Kurultayı» ile ilgili kesimini okumakta fayda vardır. İşte o zaman, Tanaşoğlu ve Dostmuhammetoğlu daha iyi anlaşılacaktır.

MAĞCAN CUMABAYOĞLU

(1894-1938) (*)

Mağcan, bugünkü Balkaş Gölünün doğusundaki Sasıq Köl mıntıkasında 1894 senesinde doğmuştur. Kazak Türklerinden Cumabay'ın oğludur. Mağcan, medrese tahsilinden sonra Omskta Rus muallim mektebini (Uçitelinskiy Institut), sonra Sovyetler devrinde de Moskova'da Rus Âli Edebiyat ve Sanat Enstitüsünü ikmâl etmiştir.

Mağcan'ın ilk şiirleri 1909'da «QAZAQ» gazetesinde çıkmıştır. Onun ilk şiir kitabı «Şolpan» ismiyle 1912'de ve şiirlerinin bazıları da toplu olarak 1923'de **Mağcan Cumabayulının Öleğderi**» adıyla (264 sahife tutar) neşredilmiştir. Mağcan Cumabayoğlu «AY QAP» dergisinde de yazmıştır.

Mağcan Cumabayoğlu şiirlerini tabiatıyla Kazak Türk'ü lehçesinde yazmıştır. Fakat, O; bütün TÜRK ırkının meselelerini dile getirmeye çalışmıştır. Mağcan tam mânasiyle bir TÜRKÇÜ idi. Onun için de

(*) Mağcan Cumabayoğlu'nun doğum tarihini «Central Asia A Century of Russian Rule» adlı kitabında Edward Allworth «1896» olarak almış. Biz, daha evvel 1965 senesinde «Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu» diye neşrettiğimiz kitapta da gösterdiğimiz gibi 1894 olarak aldık. «Türklili-Türkistan Tarihi» adlı kitabında Z. V. Togan da öyle almış.

Mağcan Cumabayoğlu, yalnız Türkistan meselesiyle değil bütün TÜRKLÜĞÜN derdiyle meşgul olmuştur.

Mağcan Cumabayoğlu daha talebe iken şiirler yazmaya başlar. Onun şiirleri Omsk'te okumakta olan Türk talebelerinin kurmuş olduğu «Birlik» derneğinin gazetesi olan «Birlik»de de çıkmıştır. Mağcan'ı tarif etmek kolay değil. Onu, onun şiirleri kadar güzel hiç kimse tarif edemez. Damarlarında TÜRK kanı ve gönlünde azıcık olsun vatan ve millet sevgisi olan herkese onun şiirlerinin tesir edeceği şüphesizdir. Türkistan Türklerinden son asırda çıkmış olan en büyük şair demekte tereddüt etmediğimiz Mağcan Cumabayoğlu'nun bazı şiirlerini alalım:

TÜRKİSTAN

Türkistan eki dünya esigi göy,
Türkistan Er Türktüng besigi göy.
Tamaşa Türkistanday cerde tuvğan,
Türktüng Tangrı bergen nesibi göy.
Ertede Türkistandı Turan desken,
Turan'da Er Türügüm (Türk'üm) tuvıp ösken.
Turan'ning tağdırı bar tolqımalı,
Basınan köp tamaşa künder keşken.
Turan'ning tengiz derlik kölderi bar,
Şalqığan eki şeksiz tengiz Aral;
Bir şette qasiyetti Istıq köl'ding,
Bavırunda dünya körgeñ Türk kök-cal.
Ertede Okıs - Yaksart Ceyhun - Seyhun,
Türk'ter bul ekevin «derya» deytin.
Kiyeli sol eki suv çağasında,
Tabasıñ qasiyetti babang beytin.
Turan'ning Tıyaşanday tavları qalay?
Par gelmes Tıyaşan'ğa tavlار talay.

Erksiz Er Türk'tü oyğa alarsıñ,
Kökke aşqan Han Tānri'ge qaray - qaray.
Turan'ning ceri de cat, eli de cat,
Quyınday bastan keşken küni de cat.
Turan'dı tügelimen biylep turğan,
Ertede ertegi Han Afırasıyab.
Turan'ğa cer cüzinde cer cetkenbe?
Türk'ke adamzat'ta el el cetkenbe?
Keng aqıl, ottı qayrat, cüyruk qıyal,
Turan'ning erlerine er cetkenbe?
Tuvmadı adamzatta Şınggız'day er,
Dānişpān tunggıyıq oy bolat ciger.
Şınggızgday arıstanning qur atı da,
Adamning cüregine ciger berer.
Turan'ning biyleri bar Torağay'day,
Sol biyden Temir tuvğan ot bop oynay.
Ot şaşıp cer cüzine Aqsaq Temir,
Cariq etip öte sıqqan nacağay'day.
Turan'dı maqtamaymın tipti tekke,
Onsız-aq Turan tanıs talay şetke.
Sırlaşqan üyde otırap aspan - kök pen,
Bilgiş az cetken cüyrik Uluq Bek'ke.
Asıl qan qasiyetti TÜRK qanı,
Sol qan'nan İbni Sina Abu Ali
Moldığı bilimining sıyır derlik,
Dünya'ğa munday adam tuvmadı āli.
Türk'ting kim kemitken müzikasın?
Farabi toğız işekti dombırasın.
Şertkende toqsan - toğız türlendirip,
Cubanıp kim tıymağan közding casın?
Turan'da TÜRK oynağan uqsap ot'qa,
Türk'ten başqa ot bop can tuvıpba?
Köp Türk enşi alısıp tarasqanda,
QAZAQ'da qara şangıraq qalğan coq ba?

«Türkistan» adındaki bu şiirinde şair Türkistan'ı en iyi şekilde tarif etmekte. Türkistanlıların bir tek asil

kanın ve TÜRK kanının mensubu olduğunu haykırmakta. Meselâ; Şöyle demek: «Türkistan iki dünyanın (dünya ve âhiretin) kapısı ve er Türk'ün beşiğidir. İnsanları hayrette bırakacak işler Türkistan'da zühur etmiş ve bu ülke Türk'e Tanrısı tarafından verilen bir ihsandır. Türkistan'a eskiden Turan demişler, er Türk burada doğup büyümüştür; Turan'ın dalgalı mukadderatı (tarihî hayatı) vardır, onun başından çok hayretengiz olaylar geçmiştir. Turan'ın deniz denilebilecek gölleri vardır, bunlardan biri ensiz bucaksız görünen geniş Aral Denizi, diğeri de öbür taraftaki mukaddes ısıklı Göl'dür, ki Bozkurt'tan doğan ilk Türk, o gölün bağrında bu dünyayı görmüştür. Oksus Yaksart yahut Ceyhun ve Seyhun denilen iki büyük nehri Türkler eskiden derya tesmiye etmişler. Büyük baban olan TÜRK'ün mukaddes mezarını sen bu iki nehrin kıyısında bulacaksın. Turan'ımın Tiyan-şan gibi dağı vardır, ki onunla hiç bir dağ silsilesi boy ölçüşemez; Semalara çıkan Han Tanrı'ya baktığın zamanlarda mecburen er Türk'ün bugünkü erksiz esareti halini hatırlarsın. Turan'ın eli de, yeri de, ayrı hususiyetlere maliktir. Başından fırtınalar gibi geçen hayatı da böyle. Bu Turan'ı, tam olarak eskiden efsanevî Afrasyab Han idare etmiştir. Turan'ın yerine denk gelecek bir yer bu cihanda var mı? Milletler arasında TÜRK gibi yüksek bir millet daha var mı? Akli keskin, âteşin gayreti, cevval hayâl sahibi olmak itibarıyla, Turan'ın erleriyle hangi erler denk gelebilir? İnsanoğulları arasında Çengiz gibi bir bilgisi çok, derin fikir sahibi, çelik iradeli bir er daha doğmuş mudur? Çengiz gibi bir arslanın yalnız ismi bile insanın maneviyatını kuvvetlendirir. Turan'ın Toray gibi beğleri de vardır. Bu beğlerden ateş gibi oynaya oynaya Timur doğmuştur. Yer yüzüne ateş

saçan bu Aksak Timur, cihana yıldırım gibi ani bir aydınlık vermiştir. Turan'ı boşuna övmüyorum. Turan ensuz da bir çok yabancı ellerce tanınmıştır. Evinde oturduğu halde semalarla gizli konuşmuş olan ilim alanının koşucusu olan Uluğ Beğ'in arkasından koşan hangi bir âlim ona yetişebilmiştir? Asıl olan kan TÜRK kanıdır. Ebu Ali İbni Sina da bu kana mensuptur. Bilgisinin zenginliği onu sihir telâkki ettirmeye saik olmuştur. Böyle bir insan bu dünyaya daha gelmiş midir? Türk'ün musikisini, Farabi'nin dokuz telli dombırasını kim küçümseyebilirdi? Bu Türk, dombırayı doksan dokuz nevi ses çıkararak çalarken kim bundan müteessir olarak ağlamamıştır? Turan'da Türk ateş gibi oynamıştır. Türkten başka kim böyle ateş olarak doğmuştur? Bir çok Türk boyları dünyanın her tarafında kendi paylarını almak üzere dağıldıkları zaman, Kazak'a da baba evi miras olarak kalmış değil midir?»

Sanki bir koca tarihi yazıyormuş gibi, şair bir çok tarihî gerçekleri şu şiirine sığdırmıştır. Aynı zamanda bu şiir, şairin bir çok meselerdeki tutumunu da ortaya koymakta. Mağcan Cumabayoğlu'nun Alaş Partisine olan bağlılığı ve onun Alaş Partisi, aynı zamanda Alaş Orda Hükümeti idarecileriyle yakınlığı dikkate alınırsa, şairin yukarıdaki ve başka pek çok şiirlerindeki Türkçü görüşünün, 1905 senesinde Karkaralı'da toplanan Alaş Partisi kurultayında kabul edilmiş olan «Türkçülük» esasına uygun olduğu anlaşılacaktır.

Şairin, «OT-Ateş», «Cer Cüzine-Yer yüzüne», «Cer cüzin topan bassa eken-yer yüzünü tufan basmalı», «Men Kimim-Ben kimim?», «Sağındım, Özledim», «Tüs-Rüya», «Esine Kim Alar-Kim Hatırlar», «Tileğim-Dileğim», ve Mir Yakup Dulatoğlu'na ithaf

edilen «Cavğa Tüsken Canğa-Düşman elindeki haya-
ta», denilen şiirleriyle «Cihan», «Ural» adlı şiirleri
tetkik edilecek olursa, Mağcan Cumabayoğlu'nun
sadece şair değil büyük idealog, eşsiz milliyetçi va-
tansever olduğu ve tarihî bilgisinin de zengin oldu-
ğu anlaşılabacaktır.

Mağcan Cumabayoğlu, gençlere çok ehemmi-
yet vermiştir. Onun için de gençlere hitaben özeî
şiir yazmıştır. Gençlere hitap eden şiirinde Mağcan
Cumabayoğlu gençlerden pek çok şey beklediğini
açık olarak belirtmiştir. Onun için de gençlere hi-
tap eden şiirinin başlığını «Ben Gençlere Güveniyö-
rum» koymuştur. Şair şöyle demiştir:

MEN CASTARĞA SENEMİN

«Arıstanday aybattı,
Colbarıstay qayrattı,
Qıranday küşti qanattı,
Men castarğa senemin.

Közderinde ot caynap,
Sözderinde calın bar
Cannan qımbat olarğa ar,
Men castarğa senemin.

Cas qırandar balapan,
Cayıp qanat umılğan.
Közdegeni kök aspan,
Men castarğa senemin.

Cumsaq minez cibekter,
Süttey taza cürekter,
Qasiyetti tilekter,
Men castarğa senemin.

Tav suvınday gürlider,
Aybındı Alaş elim - der.
Altın Arqa - cerim der,
Men castarğa senemin.

Qacuv barma tulparğa,
Taluv barma sungqarğa,
Iyman küşti olarda,
Men castarğa senemin.

Alaş aybındı uranı,
Qasiyetti qurani,
Alaş'tıng olar qorğanı,
Men castarğa senemin.

Men senemin castarğa,
Alaş atın aspanğa,
Şığarar olar bir tangda,
Men castarğa senemin.»

Şair şöyle diyor: «Arıstan gibi heybetli, kaplan gibi
gayretli, kartal gibi güçlü kanatlı, ben gençlere gü-
veniyorum. — Gözlerinde ateş parlayan, sözlerinde
alevler beliren, candan daha pahalı işte onlar için
ar-namus, ben işte böyle gençlere güveniyorum. —
Genç kartal yavruları, açarak kanatlarını hücum e-
den, göklere çıkmayı maksat edinen, ben gençlere
güveniyorum. — Yumuşak huylu ipek gibi, süt gibi
temiz yürekler, kutsal dilekler, ben gençlere güve-
niyorum. — Dağ suyu gibi gürlere, heybetli ALAŞ
elim der, Altın Arka yerim der, ben gençlere güve-
niyorum. — Bıkmak olur mu tulparda (atların en iyi
cinsi), yorulmak olur mu kartalda, imanı kuvvetli
olanların, ben gençlere güveniyorum. — ALAŞ hey-
betli parolası, mukaddes Kur'anı, ALAŞ'ın onlar mü-

dafii, ben gençlere güveniyorum. — Ben güveniyorum gençlere, Alaş adını semaya, onlar çıkarır bir sabah, ben güveniyorum gençlere. — »

Mağcan Cumabayoğlu'nun sayısız kıymetli şiirlerinden biri, onun Birinci Cihan Harbinden sonraki mütareke sırasında Türkiye Türklerine hitaben yazmış olduğu «Alistağı Bavırımı» yani «Uzaktaki Kardeşime» adlı şiiridir. Her taraftan hücum eden düşmanlara karşı Türkiyenin mağlûp duruma düşmesine, kendi başındaki bütün ağırlıklara rağmen Türkistanlılar son derece üzölmüşlerdi. «Uzaktaki Kardeşi» Türkiyenin her taraftan hücum eden düşmanlar arasında kalmış olmasına üzülen Mağcan Cumabayoğlu şiirinde şöyle haykırıyordu:

ALISTAĞI BAVIRIMA

Alista avır azap şekken bavırım! 16
Quvarğan báyşeksey kepken bavırım!
Qamağan qalıng cavdıng ortasında,
Köl qılıp közding casın tökken bavırım!

Aldıngdı avır qayğı capqan bavırım!
Ömirinşe capa körgeñ cattan bavırım!
Tüksiygeñ cüreğı tas cavız candar
Tiridey terin tonap catqan bavırım!

Apırmay! Emesbe edi altın Altay,
Anamız bizdi tapqan asav tayday,
Bavırında cürmepbedik salıp oynaq?
Cüzümüz emesbe edi carqın ayday?

Alalı altın saqa atısappek?
Tebisip bir tüsekte catısappek?
Altayday anamızdıng aq sütünen
Birge emip, birge dâmin tatısappek?

Turmapbedi bizding üşin möldür bulaq,
Sıldırıp sılıq-sılıq tavidan qulap?
Dayar bop usqan qustay soqqan quyn,
Tilesek bir-bir tulpar beyne puraq.

Altayding altın küni erkeletip,
Kelgeñde colbarıs bolıp canga er cetip,
Aqteniz, Qaratengiz arcağına,
Bavırım! Meni tastap qaldıng ketip!

Men qaldım cas balapan qanat qaqbay,
Uşam dep umtulsam da damıl tapbay,
Cön silter, col körseter can bolmadı!
Cavız cav qoysınba endi meni atbay?

Qorğasın cas cüreкке oğı battı,
Künâsiz taza qanım suvday aqtı. .
Qansırıp âlim qurıp esten taydım
Qarangğı abaqtığa berik captı...

Körmeymin keşe cürgeñ qır, saydı da
Kündiz-kün, tünde-kümis nurlu aydı da.
Ardaqtap, şın cibektey orayğa orap,
Ösirgeñ altın anam Altaydı da.

Apırmay, ayrıldıqpa qalıng toptan,
Şayılıp qaytpaytuğın cavdan buqqan?!.
TÜRK'tüñ colbarıstay cüreğinen
Şınimen qorqaq qul bolıp cavdan buqqan?!.
LIBRARY
300

Şarıq urıp erikke umılğan TÜRK canı,
Şınimen avırdıma bitip qalı?!
Ot sönip cürektegi quruduma
Qaynağan tamırdağı ata qanı?!

Bavırım! sen o caqta, men bu caqta
Qayğıdan qan cutamız bizdin gatqa.
Layıqqa qul bolıp turuv, kel keteyik,
Altayğa ata miras Altıntaqqa.

«Uzaklarda bu kadar azap çekmekte olan kardeşim. Solmuş beyçiçek (lâle) haline düşmüş olan kardeşim. Her taraftan kendisini muhasara eden kalın düşmanın ortasında göz yaşlarını göl gibi dökmekte olan kardeşim. Bütün tarihî hayatınca yabancılardan cefa çekmiş olan kardeşim. Kıyafetiyle de menfur (tüksiygen) gâvurlar. Taş yürekli habis ruhlar, diri diri derilerini yüzmekle meşguldür. Ya Pirim! Altın Altay bizi dünyaya getiren müşterek anamız değil miydi? Bu dağların yamaçlarında ele avuca girmez taylar gibi serbestçe oynayıp yürümüş değil miydik? O zaman yüzümüz ay gibi parlıyor değil miydi? Biz orada beraber iken, «altın saqa-aşık ile» atışarak (eski Türklerin oyunlarından biri) oynamamış mıydık? Biz kardeş olarak bir döşek üzerinde yatarken birbirimizle oynayıp tepişmiş değil miydik? Altay gibi anamızın ak sütünü beraber emerek, onun tadını birlikte tatmış değil miydik? O zamanlar serin dağ pınarları şarıldayıp kayalar arasından bizim için akıyor muydu? Uçan kuşlar gibi süratli, kopan fırtınalar gibi delice koşan «tulpar» (en iyi ve hızla koşan at) atlar, bizim için hazır duran birer binek değil miydiler? Son Altay çağının altın günlerinde nazlı terbiye görerek pars gibi bir er olarak yetiştin ve beni bırakarak Ak ve Karadeniz'in ötesine gittin. Ben

de kuş yavrusu gibi daha kanatlarım çıkmadan ve uçmağa gücüm yetmeden çırpındım durdum. Yol istikametini gösterecek bir kimse de ortada yoktu. Bu halde kahpe düşman beni vurmadan bırakır mıydı? Onun kurşunu genç bağrıma saplandı, taze masum kanım su gibi aktı. Ben kanıksayıp, kuvvetim gidip bayıldım, o beni karanlık hapishaneye aldı, kapadı. Ben burada o zaman (seninle Altayda beraber bulunduğumuz zaman) gündüzleri gezdiğimiz kırları ve ovaları da, geceleri gördüğümüz nurlu ayı da göremiyorum. Bizi terbiyeleyen, ipek kundağa sararak büyüten altın anamız Altayı da artık göremiyorum. Ey pirim! ne oldu? Yoksa biz (yani biz Orta ve Öneş-yadaki Türkler) milletimizin kalın kütlesinden mi ayrıldık? Hakikaten biz harplerden bıkmış korkak kul haline mi geldik? Dünyayı altüst ederek erki için hamleler yapan TÜRK! Hakikaten hastalandı ve kuvvetten düştü mü? Acaba onun yüreğindeki ateş söndü mü? Damarlarında kaynayan ata kanı kurudu mu? Kardeşim! Sen o yanda, ben bu yanda, Kayğıdan kan yutuyoruz. Kul olarak yaşamak bizim şerefimize ve haysiyetimize yakışır mı? Gel gidelim Altay'a a-tamızdan miras kalan altın tahta gidelim.»

Mağcan Cumabayoğlu'nun birbirinden güzel ve çok da mânalı, Baştan başa Türkçülük kokan şiirlerinin hepsini buraya almak tabii ki, mümkün değil. Onun şiirlerini tetkik etmek ve okumak her Türkistanlı ve dolayısıyla Türk gençliğinin ödevlerinden sayılır dersek yanlışmış olmayız.

Sovyet basınında ve edebiyatla ilgili olan kitaplarında Mağcan Cumabayoğlu devamlı olarak kötülenir. Fakat, onun «kötülükleri» açıklanmaz. Çünkü, onun «kötülüğü» milletine hizmettir. Bunun için de, Sovyet propagandası «Mağcan Cumabayev gibi pan-

türkçüler» deyip gevelemelerine devam edip duruyor. Oysa, Mağcan Cumabayoğlu'nu bir zamanlar Sovyetlerin kendileri de «Kazakların en mühim çağdaş lirik şairi» diye tarif etmişlerdi (99).

Mağcan Cumabayoğlu da 1938 yılında şehid edilmiştir.

(99) Mağcan Cumabayoğlu, «Malaya Sovyetskaya Ansiklopediya» I nci baskı, II. cilt 848, sahife 1929.

RAHİMCAN MARSİKOĞLU

Rahimcan Marsıkoğlu, Alaş Partisinin genç elemanlarından biri olmuştur. 1913 senesinde haftada iki defa çıkarılmaya başlayan «Qazaq» gazetesinin de yazarlarındandı. Bununla ilgili olarak, «Türkili-Türkistan Tarihi» adlı kitabında Z. V. Togan, «Millî edebiyat ve kültüre ait makaleleriyle iştirak edenler, Marsıkoğlu ve Balğınbayoğlu adlı gençler idi» demektedir.

Rahimcan Marsıkoğlu, Haziran 1917'de de Semey'de Halil Abbasoğlu ile beraber «SARI ARQA» adında bir haftalık dergi çıkarmaya başlamıştır (100).

13.12.1917'de Alaş Orda Hükümeti kurulduktan sonra, Rahimcan Marsıkoğlu, Semey vilâyetinin valisi olarak tayin ediliyor. Millî hükümet Alaş Orda, kızıl ve beyaz istilâcılara karşı savaştığı üç sene zarfında Rahimcan Marsıkoğlu büyük yararlıklar göstermiş ve çok faal olarak çalışmıştır. 1920 senesinde Alaş Orda Hükümeti yıkıldıktan sonra, Rahimcan Marsıkoğlu da diğer Alaş'çılar gibi ilmî-edebî çalışmalarla meşgul oluyor. Daha sonra, Çin'in idaresi altındaki Doğu Türkistan'a geçiyor. Buradaki Alaş

(100) Central Asian Review, London 1966, sayı: 2 sh., 161.

hareketini canlandırarak, Doğu Türkistandaki kardeşlerinin millî eğitim işleriyle yakinen ilgilenir. Onun bu hareketlerinden hoşlanmayan Doğu Türkistan'ın o zamanki zalim Çin'li valisi Şin-Şi-Sey, başka da pek çok Alaş'çılar ile Rahimcan Marsıkoğlu'nu tevkif ederek Ruslara teslim etmiştir. Ve Rahimcan Marsıkoğlu da Ruslar tarafından şehid edilmiştir.

ŞİR ALİ LAPİ

Mesleği avukat olan Şir Ali Lapi aslen Kazak Türklerindendir. Türkistan çapında büyük ehemmiyeti haiz olan bir çok faaliyetlerde bulunmuştur. Meselâ; 1917 senesinde «Camiatı Ülemâ» adında bir dernek kurarak Kokand Muhtariyeti Hükümetinin kurulmasında büyük rol oynamıştır.

Türkistan'ın Millî Hükümetleri silâh zoruyla yıkılarak Türkistan istilâ edildikten sonra da, komünizme karşı islâmiyeti savunmak için cansiperane çalışmıştır. Daha sonraki akibeti meçhuldür.

İSA KAŞKINBAYOĞLU

İsa Kaşkinbayoğlu, Petersburg üniversitesi tıp fakültesi mezunudur. «Rusya Müslümanları Umumî Kurultayı»na hazırlık için 27 Mart 1917'de Petersburg İslâmları Hayır Cemiyeti» binasında yapılmış olan toplantıya iştirak etmiştir. Adı geçen toplantıda, Ayazi İshaki ile Ahmet Salih'in Türkistan'lıların olacak toplantıya katılmasına karşı tavır takınmasına şiddetle muhalefet etmiştir⁽¹⁰¹⁾. Kendisi Kazak Türklerindendir.

(101) Z. V. Togen, «Hâtıralar» sh., 149.

ŞAYAHMEDOĞLU

Şayahmedoğlu, Mustafa Çokayoğlu ile beraber okumuştur. Mesleği avukatlıktır. Millî meselelere iştirak etmiştir.

AQQAĞAZ DOSTCANKIZI

Aqqağaz Dostcankızı, Kazak Türkleri'nin ilk hanım yazar ve gazetecilerindendir. Kendisi, vekil ve gazeteci olarak Mayıs 1917 senesinde Moskova'da olan «Rusya Müslümanları Umumî Kurultayı»na katılmıştır. Federasyoncuları, yani. Cihanşa Dostmuhammetoğlu, Z. V. Togan, Mehmet Emin Resülzade, Ali Mardan Topçubaşı, Vâlithan Tanaş, Cafer Seyd Ahmet Kırimer'i desteklemiştir.

KÖLBAY TOĞUSOĞLU

Kölbay Toğusoğlu, Kazak Türklerinin millî hareketinin ÜŞ CÜZ grubundandır. 1917 senesinde, ardaşı Şahmardan Elcanoğlu ile birlikte «ÜŞ CÜZ» adıyla «Pantürkist-sosyalist»⁽¹⁰²⁾ bir parti kurarak, Alaş Partisine karşı seçime girmeye çalışmıştır.

Kölbay Toğusoğlu, 1917 senesinin Mayıs ayındaki «Rusya Müslümanlarının Umumî Kurultayı»na iştirak ederek «Umumî Rusya Müslümanlarının Merkez Şûrası»na seçilmiştir.

Yine 1917 senesinde «ÜŞ CÜZ» adında bir haftalık dergi çıkarmaya başlamıştır⁽¹⁰³⁾. (Ulu Cüz, Orta Cüz ve Kişi Cüz, Kazak Türklerinin en büyük üç boyudur. ÜŞ CÜZ denildiği zaman bütün Kazak Türkleri anlamına da gelir.)

Kasım 1917'den sonra, Kölbay Toğusoğlu, «ÜŞ CÜZ» olarak çıkarmakta olduğu haftalık dergisini «ALAŞ» adıyla gene haftalık olarak çıkarmaya devam etmiştir⁽¹⁰⁴⁾.

Kölbay Toğusoğlu da tam mânasiyle milliyetçi idi. Onun Alaş Partisine karşı ÜŞ CÜZ Partisini kurmuş olması, sadece Kazak Türkleri aydınlarının o

(102) Z. V. Togan, «Türki-Türkistan Tarihi» sh., 362.

(103) Aynı yerde.

(104) Central Asian Review, 1966, sayı: 2, London.

zamanki yüksek seviyesini ve demokrasiye olan saygısının ifadesidir.

Kölbay Toğusoğlu'nun, dolayısıyla ÜŞ CÜZ Partisinin gerçekten milliyetçi olduklarını ve Alaş Partisinden farkı olmadığını Sovyetler de kabul etmekte. Meselâ şöyle demekteler:

«... ÜŞ CÜZ Partisi tam mânasiyle milliyetçi ve anti-Sovyet parti idi. Onun böyle olduğu Sovyet Hükümetinin kuruluşu sırasında daha iyi anlaşıldı.» (105)

(105) Kazak SSR Tarihi, Sosyalizm Devri, sh., 64, 1964 Alma-Ata.

BARLIBEK SIRTLANOĞLU

Barlibek Sırtlanoğlu, 1891 senesinde Petersburg Üniversitesi Şarkiyat şubesini bitirmiştir. Türk dili hakkında geniş bilgi sahibi olan kimselerdendi. Yüksek tahsiline rağmen, Rus olmadığı için ihtisasına göre iş verilmemiştir. Bu yüzden de, Alma-Ata şehri emanetinde kâtip olarak çalışmak mecburiyetinde kaldı. 1906 senesine kadar burada çalıştıktan sonra işi bırakmıştır.

Barlibek de, Alaş Partisinin faal üyelerinden biri idi. Bunun için de o, 1911 senesinde bazı işleri takip etmesi ve merkezî hükümetle temaslarda bulunması için Petersburg'a yollanmıştır. Ve bu yüzden de Çar Rusya hükümeti tarafından takibata uğramıştır.

Barlibek Sırtlanoğlu, Şubat 1913'de çıkarılmaya başlanan «Qazaq» gazetesinin yazarlarından olmuştur. Burada yayınlanan makalelerinden başka onun bazı eserleri de vardır. Fakat basılamamış el yazması olarak çoğaltılmıştır (106).

Barlibek 1964 senesinde vefat etmiştir.

(106) Z. V. Togan, «Türkili-Türkistan Tarihi» sh., 500.

SEYİT AZİM KIDIRBAYOĞLU

Kıdırbayoğlu, 20 Aralık 1917'de toplanan Başkürdistan'ın üçüncü kurultayına müşahit sıfatıyla katılmış olan Alaş Partisi ile Alaş Orda Hükümetinin vekilidir.

DİNŞE

Dinşe, Türkistan'ın Millî Hükümetleri yıkıldıktan sonra, Buhara'da olan gizli toplantıya Alaş Orda adına Balğınbayoğlu ile beraber iştirak etmiştir. Ve bu gizli cemiyetin nezdindeki Alaş Orda'nın vekili olarak vazife görmüştür.

Adı geçen toplantılara bizzat iştirak edenlerden biri olan Ord. Prof. Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»ında belirttiğine göre, kısaca TMB (Türkistan Millî Birliği) denilen teşkilâtın kurulmasında, Türkiye'den, Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen TBMM üyesi İsmail Suphi Soysallıoğlu'nun, Afgan sefiri Abdurresul Han'ın ve «bilhassa» Alaş Orda'nın temsilcisi Dinşe'nin «kat'i ve nihaî tesirleri olmuştur (107).

(107) Z. V. Togan, «Hâtıralar» sh., 375.

TURAR RISKULOĞLU

(1894-1937)

Turar Riskuloğlu 1894 senesinin Aralık ayında, Alma-Ata'nın (Almatı'nın) Talğar kazasında bir Kazak Türkü ailesinden dünyaya gelmiştir. Turar'ın babası Riskul Cılkıydarov 1905 senesinde Yedisu civarında olan millî ayaklanmaya, yani, istilâcı Ruslara karşı savaşa iştirak ettiği için tevkif edilmiştir. Daha sonra da, Sahalin'e (Sibirya'ya) sürgün edilmiştir.

Turar Riskuloğlu babası tevkif edilerek sürgün edildikten sonra da tahsiline devam edebilmiştir. 1907-1910 senelerinde Evliya-Ata vilâyetine bağlı Merke şehrinde okumuştur. Bundan sonra da, şimdiki Kırgızistan'ın başkenti Pişpek şehrinde okuyarak 1915 senesinde Ziraat okulunu bitirmiştir. Daha sonra da Taşkent'deki Pedagoji Enstitüsünü ikmal etmiştir.

Turar Riskuloğlu'ndan bahsederken hemen şunu bilhassa belirtmek gerekir ki, Turar hakiki milliyetçi idi. O, Alaş Partisi'nin programlarına uygun olarak çalışmıştır. Fakat, içinde bulunduğu zor durum onun açıktan açığa Alaş'çı olarak meydana çıkmasına imkân vermemiştir. Şunu kesin olarak söyle-

mek icab eder ki, Turar Riskuloğlu da Alaş'çı idi. İşte onun için de, Turar Riskuloğlu devamlı göz altında bulundurulmuş ve nihayet 1937 senesinde şehid edilmiştir.

Turar Riskuloğlu hakkında hüküm vermek için onun vatani Türkistan uğrunda yapmış olduğu eşsiz hizmetlere bakmak kâfidir. Turar Riskuloğlu, daha 1916 senesinde Çar Rusya Hükümeti tarafından tevki edilmektedir. O, 1916 senesindeki millî ayaklanmayı desteklemiştir.

Turar Riskuloğlu, Türkistana komünistlerin girmesinden sonra bir çok mühim mevkilerde bulundu. 1919 senesinde, Türkistan Sıhhiye Komissarı (Bakanı) olarak vazife almıştır. 1920'de Türkistan Merkezî İcra Komitesi Başkanının Vekili, Ülke Parti Komitesi Divanının üyesi, Müslüman Bürosu'nun başkanı ve Türkistan İcra Komitesinin başkanı olarak görev almıştır. 1921-22 senelerinde de Moskova'da, Milliyetler Komiserliğinde Stalin'in yardımcısı olarak da çalışmıştır. 1923 senesinde de Türkistan Halk Komiserler Kurumuna başkan olarak tayin edilmiştir. 1924-26 senelerinde de Komintern'in Doğu Şubesi müdür muavini, 1926'da da Kazakistan KP'sinin propaganda şubesi müdürü, 1926'dan 1937 senesine kadar da Rusya Sovyet Federasyonu (RSFSR) Halk Komiserler kurumunun başkanının muavini olarak vazife görmüştür.

Komünistler devrinde, umumî Türkistana şamil olarak böyle mühim mevkide bulunmuş olan (Şimdi ki Dinmuhammet Ahmetoğlu Konay'ı saymazsak ⁽¹⁰⁸⁾ ikinci bir Türkistanlı olmamıştır. İşte böyle mü-

(108) Dinmuhammet Ahmetoğlu Konay, Kazakistan KP'si sekreteri Türk-Müslümanlardan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'na seçilmiş olan ilk kimsedir.

him mevkilerde bulunurken dahi, Turar Riskuloğlu vatanının yüksek menfaatini göz önünde bulundurmuştur. Bunun için elinden gelen bütün imkânlarla çalışmıştır. Kendisi komünistlerin mühim mevkisinde bulunmasına rağmen, komünistlere karşı mücadele etmekte olan milliyetçilerle de devamlı temasta bulunmuştur. Meselâ; Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»ında belirttiğine göre, Turar Riskuloğlu, gizli olarak dolaşmakta olan Z. V. Togan'a bazı «yazılar» vermiş (sahife: 337). Adı geçen «Hâtıralar»ında (sahife: 385) yine Z. V. Togan; «Çok gözetlendiği için Turar Riskuloğlu'nu göremiyorduk» demekte. Yine Z. V. Togan'ın «Hâtıralar»ında belirttiğine göre, Enver Paşa'nın şehadeti sırasında Taşkent civarında toplanılması kararlaştırılan bir gizli toplantıya istediği halde «devamlı murakabe altında bulunduğundan, Kazaklardan Alihan Bökeyhanoğlu, Turar Riskuloğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Muhammetcan Tınışbayoğlu, Özbeklerden Münevver Kari gibi kimseler gelemedi.»

Turar Riskuloğlu komünistlerin mühim mevkilerinde bulunarak ve komünistlere, yani, Ruslara madem ki, herkes eşittir ve herkes kendi millî hayatına istediği şekli verebilir. Bunu siz de bir kaç defa açıklamış bulunuyorsunuz ⁽¹⁰⁹⁾. Madem ki, Çarlık Rusya sömürgesi olmuş olan milletler artık hürdür, o halde, Türkistanlılar da kendi istedikleri gibi hareket etmeli diyerek mücadele etmiştir. Bu cümleden olarak, Turar Riskuloğlu, Türkistanı parçalanmaktan kurtarabilmek için 12-18 Ocak 1920'de toplanan «Tür-

(109) 3 Aralık 1917'de Lenin ile Stalin tarafından yayınlanan beyanname «Doğunun bütün sömürülen halklarına ve Çarlık Rusya'nın sömürgesi olagelen bütün Türk-Müslümanlara hürriyet ve müsavat» denmiştir.

kistan Müslüman Bürosu» teşekküllerinin ve Türkistan komünist partisinin 5. konferansında Türkistandaki en selâhiyetli şahıs olarak aşağıdakileri talep etmişti:

1 — Türkistan Muhtar Cumhuriyeti «**Türk Cumhuriyeti**» adını taşımali.

2 — Türkistan komünist partisi «**Türk Komünist Partisi**» olmalı. Moskova'ya bağlı olmadan kendi başına müstakil bir parti olmalı.

3 — Türkistan'da Müslüman-Türk Ordusu teşkil edilmeli ve Müslüman olmayan askerler Türkistan'ı terketmelidirler.

4 — Türkistan Cumhuriyetinin ayrı anayasası olmalıdır.

5 — Hariciye, Askerlik, Maliye ve Ticaret işleri Türk Cumhuriyetinin selâhiyetleri dahilinde olmalıdır (110).

Turar Riskuloğlu'nun bu talepleri adı geçen toplantıda kabul edilmişti. Fakat, Sovyet Rusya'nın Türkistan cephesi komutanı, Frunze buna razı olmadı. Onu Lenin ve Stalin gibiler de destekledi. Dolayısıyla, Turar Riskuloğlu'nun talepleri zorbalıkla reddedilmiş oldu.

Turar Riskuloğlu bununla da yetinmedi. Mücadeleye devam etti. Türkistan komünist partisi «Müslüman Bürosu»nun Şubat 1920'deki toplantısında aşağıdaki karar layihasını sundu.

(110) Sovyet Rusya Komünist Partisi'nin 20. Kurultay'ında Kroçov'in yapılan bütün kabahatleri Stalin'e yükleyen konuşmasından sonra Turar Riskuloğlu temize çıkarıldı dendi. Bununla ilgili olarak komünist basında, onun hakkında bazı yazılar da çıktı. İşte onlarda dahi, Turar Riskuloğlu'nun yukarıdaki talepleri koyması «suç» olarak telâkki edilmekte (Meselâ: Doğumunun 75. Yılı Dolayısıyla Turar Riskuloğlu, — Kazakistan Mektebi — 1969, sh., 93 Alma-Ata.

«... Türklerin Tatar, Kırgız-Kazak, Özbek ve başka adlar altında parçalanması fikri, küçük cumhuriyetler teşkil edilmesi düşünceleri propaganda yoluyla bitirilmelidir ve hatta Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu dahilinde olmayan Türk halkları da birleştirilmeli ve buna zamanımızda imkân olmazsa Türk halklarının toprak bütünlüğü temin edilmelidir...»

Tabii, Turar Riskuloğlu'nun bu talepleri toplandı tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen, Lenin ile Stalin tarafından reddedilmiştir. Hulâsa olarak belirtmek gerekir ki, Turar Riskuloğlu, Millî Ordu kurulması, Bir Millî Parti (komünist partisi olsa bile, milliyi), Rus Muhacirlerinin Türkistandan çıkarılması, bütün Doğunun, Batı ile Avrupa ve Rusya haki-miyeti tesirinden kurtarılması hususunda devamlı çalışmıştır.

Turar Riskuloğlu'nun bir çok eserleri basılmıştır. Onun basılmış olan eserleri ve makaleleri kendisi 1937 senesinde şehid edildikten sonra yasaklanmıştır.

Turar Riskuloğlu tevkif edilerek şehid edildikten sonra, «Turar Riskuloğlu'cular» ithamiyle ona yakınlığıyla tanınanlar da temizliğe tabi tutulmuşlardır.

NEZİR TÖREKUL

Nezir Törekuloğlu, komünist ihtilâlinde evvel Türkistanda «müfrit Türkçü» olarak tanınan gençlerden biridir. Nezir Törekuloğlu ile Türkistanlı meşhur şair Abdulhamit Süleyman (Çolpan) yakın arkadaş idiler. Z. V. Togan'ın belirttiğine göre, Nezir Törekuloğlu'nun babası da aydın kimselerden olmuştur. Meselâ; rahmetli Z. V. Togan, Nezir Törekuloğlu'yla ilgili olarak şöyle diyor:

«Kazaklardan lise talebesi Törekuloğlu ile Petersburg Üniversitesinin hukuk fakültesi talebesi Çokayoğlu'nu gördüm... Nezir Törekuloğlu'nun babası Fergane valisi yanında tercüman idi. Bazı kıymetli yazma eser toplamıştı. Nezir Törekuloğlu o zaman bir müfrit Türkçü idi. İstanbul'da çıkan «Türk Yurdu»nu okuyordu...»⁽¹¹¹⁾

Nezir Törekuloğlu, daha sonra Taşkent'de «İnkılâp» adlı dergi çıkarmıştır. Onun çıkardığı dergide, Abdulhamit Süleyman (Çolpan), Sadrettin Ayni, A. Sadi gibi kimseler yazmıştır. Nezir Törekuloğlu'nun kendisi bazan «Derviş»⁽¹¹²⁾ ismiyle de yazı yazmış-

(111) Z. V. Togan, «Hâtıralar» sh., 118.

(112) Aynı kaynak sh., 424.

tır. «... Bir Türkçü olmasına rağmen Nezir Törekuloğlu fars edebiyatına vakıf ve ona düşkün idi...»⁽¹¹³⁾ Nezir Törekuloğlu'nun Türk diline ait kıymetli makaleleri de neşredilmiştir. Z. V. Togan'ın ifadesine göre, Nezir Törekuloğlu sonuna kadar Türk kültürüne sadık kalmıştır. Bu yüzden de Sovyetlerin imha dalgalarında yok edilmiştir.

Turar Riskuloğlu'nun yerine bir müddet «Kraykom»a tayin edilmiş olan Nezir Törekuloğlu daha sonra, Cidde'de Sovyet Başkonsolosu olarak da vazife görmüştür⁽¹¹⁴⁾. Nezir Törekuloğlu'nun eşi Hanife Törekul da aydın kimse olmuştur. Her ikisi de, «lâtin hurufatı kabul edilirse Türk kavimleri için müşterek alfabe olur» diye bunu savunmuşlar⁽¹¹⁵⁾. Nezir Törekuloğlu, 18.6.1924'de Orunbor şehrinde toplanan «Kazak-Kırgız bilginlerinin ilk kongresine» katılmıştır.

(113) Aynı kaynak, s., 119.

(114) Z. V. Toğan, «Türkili-Türkistan Tarihi» sh., 402-532.

(115) Z. V. Togan, «Hâtıralar», sh., 424-5.

PROFESÖR SANCAR ÂSFENDİYAROĞLU

(1889-1938)

Sancar Âsfendiyaroğlu Kazak Türklerinin «ilk profesörü olarak» da tanıtılmakta.⁽¹¹⁶⁾ Sancar Âsfendiyaroğlu, Petersburg Askerî Tıp Akademisini bitirmiştir. 1919-20 senelerinde Türkistan Ziraat komiseri ve daha sonra da Türkistan'ın Sıhhiye komiseri olmuştur. 1921-22 senelerinde de Türkistan ASSR'in Moskova'daki temsilcisi, RSFSR Halk Komitesi millî meseleler hususundaki şubesinin üyesi, 1923-24'de Türkistan KP'sı merkezî komitesinin mesul sekreteri olarak çalışmıştır.

1927 senesinde Moskova üniversitesinin profesörü ve Moskova Şarkiyat Enstitüsünün rektörü olmuştur. 1928-30 senelerinde Alma-Ata Üniversitesi rektörü, 1930-31'de Kazak Türkleri Öğretmenler Enstitüsünün rektörü, 1932-34'de de Kazakistan'ın Sıhhiye Vekili, 1934-37 senesinde de Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinin Kazakistan Şubesi Müdürü olarak vazife almıştır.⁽¹¹⁷⁾

Sancar Âsfendiyaroğlu, Kazak Türklerinin Öğ-

[116] «Kazak Halkının ilk Profesörü» — Kazak Edebiyatı — Gazetesi, 10.1.1970, sh., 2, Alma-Ata.

[117] «Kazak-Sovyet Ansiklopedisi» I. cilt sh., 537, Almatı, 1972.

retmenler Enstitüsü ve Tıp fakültesinin kurucularından biri olmuştur. Profesör Sancar Âsfendiyaroğlu'nun üzerinde en çok çalıştığı konu Kazak Türkleri tarihi idi. Esas mesleği tıp olmasına rağmen onu tarih sahasına yöneltten başlıca sebep, Kazak Türkleri ve dolayısıyla Türkistan Tarihinin Ruslar tarafından tahrif edilmekte olması olduğu muhakkak. Nitekim, Sancar Âsfendiyaroğlu tarafından yazılan otuzdan fazla ilmî eser ve pek çok makalelerle onun «Kazakistan Tarihi» adlı kitabının okunması komünist Ruslar tarafından yasaklanarak kendisi 1937 senesi öldürülmüştür. Sancar Âsfendiyaroğlu, Rusya Komünist Partisi 20. Kurultayında Stalin itham edildikten sonra «temize çıkarıldı (!)». Yani, yanlışlıkla veya haksız olarak öldürüldü dendi. Bunun için de onun hakkında bazı makaleler yazmak ve onu fazla kötülemekten adından bahsetmek mümkün oldu. Fakat, onun eserlerine konmuş olan yasaklama kalkmadı.

ORAZ CANDOSOĞLU

(1899-1937)

Oraz Candosoğlu, Kazakistan Maarif Vekili ve Kazakistan Komünist Partisi ileri gelenlerinden olarak vazife almıştır. 1921-23 Umumî Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi propaganda şubesi başkanı da olmuştur. Hatta, 1923-24 senesinde GPU heyeti üyeliği de yapmıştır. Fakat buna rağmen, Rusların Türkistanlılara yapmakta olduğu haksızlıklar onu bir ara bağlanmış gibi olduğu komünistlikten soğutmuş ve milliyetçiliğe itmiştir. Bunun için de Oraz Candosoğlu da «halk düşmanı» denilerek öldürülmüştür.

SULTAN HOCANOĞLU

Sultan Hocanoğlu, Kokand şehrinde kurulan «Kokand Muhtariyeti» Hükümetinin kurucularından biri olmuştur. Esas mesleği öğretmenliktir. Kendisi Kazak Türklerine mensuptur. 1917 senesinde Fergana bölgesinde «İşçi Birliği Başkanlığı» da yapmıştır. İşte bunun için de Sovyet Rusya Hükümetini, Türkistanda yapmakta olduğu haksızlıkları ve Türkistanı istilâ etmek istemesinden dolayı işçiler adına protesto etmiştir.

Sultan Hocanoğlu, 1919 senesinin sonuna doğru komünist partisine üye olmak mecburiyetinde kalmış, bundan sonra da birçok sorumlu mevkilerde bulunmuştur. Sultan Hocanoğlu, Türkistanı parçalamamak hususunda Turar Riskuloğlu'nun yürüttüğü mücadelenin en samimî ve ateşli taraftarı olmuştur.

Sultan Hocanoğlu, Mustafa Çokayoğlu'yla beraber «Birlik Tuvi» «Birlik Tuğu» gazetesini de çıkarmıştır. Sancar Âsfendiyaroğlu, Oraz Candosoğlu ve Sultan Hocanoğlu da milliyetçi idi. Milletinin yüce menfaatları için çalışmıştı. Bunun için de icabında komünist partisine üye ve onun yöneticilerinden, sorumlu kimselerinden olmuştu. Onlar bütün bu çabaları vatanı ve milletine hizmet edebilmek için gös-

teriyorlardı. Belki de ilkin iyi olduğuna inandıkları komünizmin Çarlık Rusyanın sömürgesine nispeten daha iyi olacağını ümit etmişlerdi. Fakat, her şeye rağmen onlar da Alaş'çı idi. Çünkü, onlar da vatanını, milletini seviyordu. Vatanın yabancılar tarafından istilâ edilmesini, milletin başkaları tarafından ezilmesini onlar da istemiyordu. İşte, bunun için de, Sancar Âsfendiyaroğlu, Oraz Cadosoğlu, Nezir Törekuloğlu, Sultan Hocanoğlu ve daha pek çok benzerleri de «Alaş'çı, Alaş Orda'cılarının kuyruğu» olarak suçlandı. Onun için öldürüldü.

Sultan Hocanoğlu, Türkistan'a komünistler girmeden evvel, Mustafa Çokayoğlu'yla beraber çıkardığı «Birlik Tuvı»na ve daha sonra da «Sana» ile «Şolpan» dergisine kıymetli makaleler yazmıştır.

SULTAN SEGİZBAYOĞLU

Sultan Segizbayoğlu aslen Kazak Türklerindendir. 1899 senesinde Taşkent civarındaki Aqqorğan kazasında dünyaya gelmiştir. Segizbayoğlu'nun nerede ne tahsili gördüğü tam olarak belli değil. «Sovyet Özbekistanı» gazetesinin 1970 senesinin başındaki bir sayısında belirttiğine göre, «Sultan Segizbayoğlu çok iyi İngilizce, Fransızca, Almanca ve aynı zamanda da bir çok şark dillerini biliyordu» (118).

Sultan Segizbayoğlu, Özbekistan hükümeti başkanı olarak 1938 senesinin başına kadar çalışmıştır. 1938 senesinin Ocak ayında Sultan Segizbayoğlu da tutuklanmış ve bilahare şehid edilmiştir. Sultan Segizbayoğlu'nun, Türkistan tarihi ve iktisadına ait bir çok ilmî eseri olduğu bildirilmekte. Fakat onlar da yasaklanmıştır.

(118) Hürriyet Radyosu İştirış Dergisi, 18.1.1970 München.

DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ ALAŞ'ÇILARDAN BAZILARI

Burada hemen şunu bilhassa belirtelim ki, bugünkü Batı Türkistandaki, Doğu Türkistandaki ve Dış Moğolistandaki Kazak Türklerinin birbirinden hiç bir ayrılığı yoktur. Onları, birbirinden ayrı düşüren sadece yabancı istilâcılardır. Kazak Türklerine özgü hususiyetlerden biri olan dil birliği, Çin sömürgesi altındaki Doğu Türkistandaki Kazaklar ve Rus sömürgesi altındaki Batı Türkistandaki Kazaklar ile Moğolistandaki Kazakların hepsinde sağlam olarak yaşamaktadır. Yani, en batıdaki bir Kazak Türkü ile en doğudaki bir Kazak Türk'ünün dili, bütün yaşayışı, her şeyi en ufak teferruatına kadar birdir. Hiç bir fark yoktur. Oysa, Kazak Türklerinin kapladığı sahanın büyüklüğü dikkate alınırsa ve diğer Türk boylarındaki mahallî ağızların mevcudiyeti düşünülürse durumun cidden takdire şayan olduğu anlaşılacaktır. Kazak Türklerine has bu özelliği «**Makaleler ve İncelemeler**» adlı 1938'de Ankara'da çıkan kitabında Sayın Abdülkadir İNAN da takdir etmekte ve bazı fikirler ileri sürmektedir.

Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, bugün Doğu Türkistanda yaşamakta olan Kazak Türkleriyle Dış Moğolistandaki Kazak Türkleri buralara son za-

manlarda gelerek yerleşmiş değildir. Onların şimdiki oturdukları vatanları ecdadının asırlardan beri yaşamış olduğu memleketleridir. Bu hususta son zamanlarda bir çok tarihî vesikalar da yayınlanmıştır. Burada onlardan bahsederek konu dışına çıkmadan, bugün Batı ve Doğu Türkistanda, aynı zamanda Dış Moğolistanda yaşayan Kazak Türklerinin hepsinin birbirine bitişik hemhudut olduklarını, aralarında yalnız yabancı istilâcıların süngülü askerleri bulunduğunu hatırlatmakla yetineceğiz.

Kazak Türklerinin çoğunluğu Batı Türkistanda bulunduğu için, Doğu Türkistandaki ve Dış Moğolistandaki Kazak Türkleri daima her ilhamı Batı Türkistan, yani, şimdiki Kazakistandaki merkezden almıştır. Meselâ: Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri, kendilerini idare edecek olan «Töre»yi hep Batı Türkistandaki Kazak Türklerinden getirmişlerdir ⁽¹¹⁹⁾.

Batı ve Doğu Türkistan ile Dış Moğolistandaki Kazak Türklerinin hepsinin «uranı» yani millî parolası «Alaş»tır. Bu kitabın baş tarafında izah edilen «Alaş», uran olarak, ulus adı olarak, millî parti adı olarak ve nihayet hükümetin adı olarak Doğu Türkistan ve Dış Moğolistandaki Kazak Türkleri tarafından kullanılmıştır. Bunlardan hepsi **Alaş**'a aynı saygıyı duymakta, **Alaş**'ı umumî Türkistanın ve dolayısıyla Kazak Türklerinin birlik «uranı» olarak da kabul etmektedirler. İşte bunun için de, **Alaş** Partisinin bütün hareketleri, Moğolistandaki ve Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri tarafından istisnasız olarak desteklenmiştir. Fakat, Doğu Türkistanın özel durumu dolayısıyla, **Alaş**'çıların bu ülkedeki faaliyetleri ilk

(119) Hasen Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» sh., 29.

zamanlar Batı Türkistandaki kadar şuurlu olmamıştır. Doğu Türkistandaki Alaş Hareketi 1930 senesinden sonra daha çok sistemli olarak yürütülmüştür. Buna rağmen, Doğu Türkistandaki Alaş hareketi Batıda Alaş Partisi kurulduktan hemen sonra imkân dahilinde yürütülmeye çalışılmıştır. Doğu Türkistanda Alaş hareketini ilk destekleyen ve yaymaya çalışanlardan bazıları, Altay'daki «TÖRT ORINNING» üyeleri olmuştur. (O zamanlar Doğu Türkistandaki Kazaklar, Batıdan getirilen Töre ile onun yanındaki dört beğ tarafından idare edilirdi. Bu dört beğ'in makamına da «tört orın» denirdi)⁽¹²⁰⁾. Bunlar, **Mâmiy**, **Ömürtay**, **Yakup** ve **Karaosman** beğler idi. Altay'da ikâmet etmekte olan «Tört Orın» beğlerinin bu hareketini Tarbagatay'da **Demecan Merkitoğlu** da desteklemişti. Fakat, Çin Hükümeti Demecan Merkitoğlu'nun derhal cezalandırılması cihetine gitti. Bu ise, Doğu Türkistanda daha çok tepki uyandırdı. Doğu Türkistanın diğer vilâyetlerindeki Kazak Türklerinden, yani, Kumul, Urumçı ve Kulca vilâyetlerinden, Baymolla Qarkeoğlu, Zâkâriya ve Böke Batur gibi kimseler de Alaş hareketini destekleyen ve teşkilâtlandırmaya çalışan ilk şahsiyetlerden oldu.

Doğu Türkistandaki Alaş hareketinin şuurlu olarak ilk destekleyicilerinden biri de meşhur Ahit Hacı olmuştur.

(120) Aynı yerde.

AHİT HACI

Ahit Hacı, 1868 senesinde Altay vilâyetinin Köktoğay kazasının Kayırtı nahiyesinde doğmuştur. 1940 senesinde Urumçı'da Şın-Şı-Sey tarafından öldürülmüştür. Ahit Hacı, Buhara'da okumuştur. Batıda Alaş Partisi kurulduktan sonra, Doğu Türkistana dönerek Altay vilâyetinin Sarıtoğay kazasında medrese yaptırarak orada kendisi gençleri okutmaya başlamıştır. Onun bir çok kitapları da basılmıştır. Meselâ Kazan şehrinde, 1897 senesinde «Ciyhanşa», 1901 senesinde de «Qıysahi-Ciyhanşa Tamuz Şahoğlu», 1902 senesinde «Qıysa Qabdulmâlik», 1908 senesinde «Ahvalı Kıyamet», 1909 senesinde «Abiyat Aqdiya», yine 1909 senesinde «Kerey İyşanı Muhammet Momın», «Qıysayı Sâyfülmülik», «Abaq Kerey Şeceresi», «Er Cânibek», «Altay» gibi kitapları çıkmıştır. Bunların son taraftaki bazıları el yazma olarak çoğaltılmıştır⁽¹²¹⁾. Ahit Hacı'nın bundan başka da pek çok şiir ve basılamamış, el yazma olarak çoğaltılamamış eserleri de vardır. Ahit Hacı, kendisi açmış olduğu ve öğretmenliğini de kendisinin yaptığı okulunda, talebelerinin ve halkın dikkatini memleketin istikbaliyle ilgili meselelere çekerek, Alaş ülküsünü aşıla-

(121) Kazak Sovyet Ansiklopedisi, I. cilt sh., 241, 1972, Alma-Ata.

maya çalışmıştır. Meselâ bir şiirinde şöyle demek-
te:

Batıyı qamap orıs (rus) tur, sırtında Qalqa torbası.
«Garıp Ahit mekeni Öraltay'ın ör başı,
Aynalası qorşalıp bekidi,
Zamanıng qalay Qazağ'ım, Buzulama ALAŞ'ıng Ordası.»

diye haykırıştır. Yani, (... Garıp Ahit mekanı Hür-
altay'ın hür başı. Batıyı kaplayan Rusun arkasında
Dış Moğolistan bohçası. Etrafı çevrilerek kapandı,
durumun nasıl Kazağ'ım? Bozulacak mı ALAŞ'ın Or-
dası...)

Doğu Türkistanda Alaş ülküsünün süratle benim-
senmesinde, Ahmet Baytursun'un Mir Yakup Dulat
ile Mağcan Cumabay ve diğerlerinin eserleriyle a-
teşli şiirlerinin büyük rolü olmuştur. Batıdan mahdut
sayıda getirilen öyle kitaplar, Doğu Türkistandaki
Kazak Türkleri arasında el yazma ile çoğaltılarak
okunuyordu. Şiirler ezberlenerek çeşitli vesilelerle
toplantılarda söyleniyordu. İşte bu durum Alaş hare-
ketinin Doğu Türkistanda da süratle gelişmesini sağ-
ladı. 1930 senesinden sonra daha da kuvvetlenen
Doğu Türkistandaki Alaş hareketine, Doğu Türkistan-
daki Kazak Türklerinin **Şerifhan Töre, Mâmirbek Â-
seyingazi** gibi ileri gelenleri liderlik etmişlerdir. Do-
ğu Türkistanın Kazak Türkleri çoğunlukta olan, Al-
tay, Tarbağatay, Kulca, Urumçi ve Kumul vilâyetleri-
nin bütün kazalarında da Alaş'ın teşkilâtı gizli olarak
kuruluyordu. Meselâ; Urumçi vilâyetinin Manas ka-
zasında kurulmuş olan «Ulittı Qorğav Uyımı-Milleti
Müdafaa Cemiyeti»⁽¹²³⁾ gibi. Süratle gelişmekte o-

(122) H. Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türk-
leri» sh., 58, 1961 İzmir.

(123) H. Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türk-
leri», sh., 62.

lan Doğu Türkistandaki Alaş hareketine, o zamanlar,
Sovyet Hükümetinin kuklası olan Doğu Türkistanın
Çinli Umumî Valisi Şın-Şey-Sey şiddetle karşı koydu.
Ve kütle halinde tutuklamalara başladı. Hatta Alaş'
çıların bazılarını Ruslara teslim etti.

Doğu Türkistandaki Alaşçıların yukarıda adı ge-
çenler ve aşağıda ayrı ayrı üzerinde duracağımız şa-
hıslardan başka ileri gelen kimselerinin bazıları şun-
lardır: **Altay'dan**; Noğaybay, Tilevbay, Esimhan, Aq-
teke, Musa Mergen, Bürkitbay, Halil Taci, **Tarbağatay'**
dan; Ömer, Nurtaza, Yusuf, **Kulca'dan**; Mirza Salih,
Kumul'dan; Alıp Batur, Zayıp Taci, Sultan Şerif, Hu-
seyin Taci, Elishan Batur, Qudabay ve Kasım Batur,
Aduvbay, Nurali ve arkadaşları, **Urumçi'den**; Kâcen,
Satarhan, Yunus, Mukaş ve arkadaşları.

OSMAN BATUR

(1899-1951)

Doğu Türkistan Kazak Türkleri arasındaki en ileri gelen Alaş'çıların ve Alaş'ı uran olarak, ülkü olarak benimseyenlerin başında hiç şüphesiz meşhur Osman Batur gelir. İşte onun için de Osman Batur, «Alaş'ting Ardageri» yani «Alaş'ın Büyüğü» gibi sıfata mazhar olmuştur.

Osman Batur, 1899 senesinde Altay vilâyetinde doğmuştur (*). Osman Batur'un çocukluk çağının bir kısmı meşhur Böke Batur'un yanında geçmiştir. Onun, mücadeleci olarak hayata atılmasında Böke Batur'un büyük rolü olduğu muhakkak (124).

Osman Batur, düşmana karşı ilk silâhlı mücadeleyi 1940 senesinin başında Altay vilâyetinin Köktoğay ile Şingil kazasının arasındaki Zağropa mevkiinde başlattı (125). İlk Osman Batur sadece bir nefer olarak millî ayaklanmaya iştirak ettikten sonra, 1940 senesinin Temmuz ayında millî hareketin lideri mevkiine yükselmiştir (126).

Osman Batur, Altay'da mücadelesini Rus, Çin ve Dış Moğolistan'a karşı yürütmüştür. Onun tek maksadı Doğu Türkistanın istiklâli idi. Bunun için de, Doğu Türkistanın millî istiklâlini arzu etmeyen, buna muhalefet eden Rusa da, Çine de ve Dış Moğolistana da karşı savaşmayı, Osman Batur millî görev sayıyordu.

Ancak, Çinle arası bozulan Ruslar 1943 senesinde Osman Batur'a bazı tekliflerde bulunarak onu tesir altına almak istedikleri muhakkak. Osman Batur buna aldanmamıştır. Sadece, silâh satın almanın çaresine baktı. Bunun neticesi olarak, Osman Batur'un,

(*) 1950 senesinin Eylül ayının sonuna doğru, Kanambal dağında, babam Alibeg Hakim adına Osman Batur'u ziyarete gittiğimde, Osman Batur kendisinin 51 yaşında olduğunu söylemişti. Onun için de, 1961'de İzmir'de yayınladığım «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» adlı kitabımda, Osman Batur'un doğum yılı olarak 1899 senesini aldım.

[124] Hasan Oralay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» sh., 33.

[125] Aynı yerde, sh., 70.

[126] Aynı kaynak, sh., 71.

Ruslardan ve Dış Moğolistandan «hayvan ve yapağı» gibi meta karşılığında silâh almak için bir anlaşma yaptığı da vakiadır ⁽¹²⁷⁾. İşte bu durumu, Çankayşek, «**Soviyet Russia in China**» denilen kitabının İngilizce nüshasındaki harita üzerinde verdiği izahatta, Osman Batur'un hareketlerini Sovyetlerin «körüklemesi» olarak nitelendirmiştir. Oysa, 14 Haziran 1950 tarihindeki «**Pravda**» gazetesi, Osman Batur'u ve diğer Kazak Türkü savaşçıları «Amerikalıların kışkırttığını» iddia ediyordu. Tabii, iki tarafın da maksadı bellidir. Rusu da, Çini de, Doğu Türkistanın millî istiklâli için yapılan savaştan hoşlanmamakta. Her iki taraf da, Doğu Türkistanlıların ve bütün Türkistanın istiklâl isteğini gizli tutmayı sömürgecilik siyasetlerinin menfaatine uygun bulmaktadır.

Osman Batur'un ciltlerce destana konu olacak eşine ender raslanan kahramanlık mücadelesi neticesinde, 1944 senesinin ilkbaharına doğru Altay vilâyeti Çinlilerden kurtarılmıştı. Ve bu durum, İle (Kulca) vilâyetinde de aynı senenin Haziran ayında ayaklanma olmasına başlıca sebep oldu. Neticede, Altay, Tarbağatay, İle (Kulca) vilâyetleri Çinlilerden tamamen kurtararak hür «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» kurulmuştur. Alihan Törenin reisicumhur olarak vazife aldığı «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Hükümetinin, Altay vilâyeti valisi olarak tayin edilen Osman Batur, aynı zamanda bu bölge milis kuvvetlerinin de komutanı idi ⁽¹²⁸⁾. Osman Batur'un mahiyetindeki ve Kulca ile Tarbağatay'dan silâh altına alınan diğer Türkistanlı askerler:

(127) Aynı kaynak, sh., 77.

(128) Aynı kaynak, sh., 81.

«Silâh elimizde

Düşman durmaz yolumuzda.

ALAŞ'a asker olacağız,

Ay-Yıldız'lı bayrak önümüzde» ⁽¹²⁹⁾

diye haykırıyordu.

Daha sonra Osman Batur, kendisinin esas kurucularından olduğu «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»-nin reisicumhuru Alihan Töre, Ruslar tarafından kaçırılarak hükümet başına hep Rus taraftarı komünistler getirildikten ve «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Sovyetlerin kuklası olduktan sonra, ona karşı mücadeleye girişmiştir. Ve bundan sonra da Osman Batur, Urumçi'deki Maliye Bakanı Canımhan ve Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri Sâlis beğler vasıtasıyla Çankayşek Hükümetiyle temas kurarak Doğu Türkistana süratle gelmekte olan komünizme ve Ruslara karşı savaşa başlamıştır. Fakat, bunu yaparken dahi, Osman Batur Çinlilere baş eğmemiştir. Çinlilerle kendi başına hür hükümet başkanı gibi temas kurmuştur. Osman Batur'un bulunduğu bölgeye, onun müsaadesi olmadan hiç bir yabancı giremezdi.

Osman Batur'un, kukla haline gelen «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»ne karşı savaşa başlamasına, Ruslar ve onun oyuncağı olan Ahmedcan Kasım müthiş bozulmuşlardı. Bunun için de Urumçi'deki hükümete ve merkezî Çin hükümetine notalar vererek Osman Batur'un derhal yakalanmasını ve cezalandırılmasını talep etmişlerdi ⁽¹³⁰⁾.

(129) Aynı kaynak, sh., 83.

(130) Prof. A. D. Barnett, «China on the eve of Communist take over» 1963, sh., 236-281. Frederick A. Praeger, Inc. New York America. Bu kitabın yazarı olan Prof. Barnett, 1948 senesinde Osman Batur ile bizzat görüşmüş. Prof. Barnett, Osman Batur ve yakın arka-

Sovyetlerin iddiasına göre, Osman Batur bazı kışkırtmalara kapılarak 1500 kişiyle kendilerine karşı harekete başlamış⁽¹³¹⁾. Sovyetler daha da ileri giderek «Osman ve Alibeg gibi bandıları (haydutları) Urumçi'deki Amerikanın konsolosu kışkırtıyordu» demekteydiler⁽¹³²⁾. Onların iddiasına göre, Osman Batur da, Alibeg Hakim de Rus kuklası olan «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti»ne Amerikalıların teşvikiyle karşı çıkmıştı⁽¹³³⁾.

Osman Batur, Çin hükûmetiyle anlaşma yaparak Doğu Türkistan tarihinde ilk defa olarak, Çin hükûmetinin silâh vermesiyle resmi ordu kurmuştu⁽¹³⁴⁾.

1947 senesinin yaz aylarında Osman Batur'un, tam mânasiyle kukla haline gelmiş olan «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti»ne, dolayısıyla Ruslara karşı savaşı oldukça şiddetlenmişti. Osman Batur'un kuvvetleri yer yer zafer kazanıyordu. Bu durum, Sovyetleri oldukça sinirlendirmiş olmalı ki, 28 Temmuz 1947 günü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine müracaat ederek Çini itham etmişti⁽¹³⁵⁾. Çin de, Rusu itham ediyordu. Fakat iki taraf da esas savaşının Türkistanlılar olduğunu, Osman Batur'un askerleri olduğunu açıklamaktan ısrarla kaçınıyorlardı.

1947 senesinde savaş şiddetlenince, Ruslar kuk-

daşlarıyla, bütün Doğu Türkistan'ın o zaman içinde bulunduğu vaziyet hususunda bazı ilgi çekici bilgiler vermekte. O zaman kimlerin kim olduğunu azıcık olsa da aydınlatmakta. Prof. A. D. Barnett, şimdi Colombia Üniversitesinde Çini Tetkik Şubesinin Müdürüdür.

(131) «Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihinin Bazı Meseleleri», 1962 Alma-Ata, sh., 69-102.

(132) Aynı kaynak, sh., 98.

(133) Aynı yerde.

(134) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 117.

(135) Prof. Dr. Wei, «China and Soviet Russia», sh., 205-206.

la haline gelen «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti» ordu-suyla beraber Osman Batur'a karşı Dış Moğolistan askerlerini de harekete geçirmişti. Dış Moğolistan birlikleri de daha evvelce olduğu gibi gene Osman Batur'un kuvvetlerine karşı taarruza geçmişlerdi⁽¹³⁶⁾. «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti» üniforması giyerek Osman Batur'a karşı savaşanların da çoğunluğu Sovyetlerin kızıl askerleri idi. Osman Batur'a karşı savaştığını 1972 senesinde Alma-Ata'da yayınladığı «Hâtıralarında» General Zunun Taypov da itiraf ettiği gibi⁽¹³⁷⁾, «Kazak SSR İlim Akademisi» tarafından yayınlanan eserlerde de bu durum açıklanmıştır. Meselâ; F. Leskin ve A. Polinov gibilerin «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti» ordusu başında olduğu da itiraf edilmiştir⁽¹³⁸⁾. Adı geçen şahısları 1945 ve 46 senelerinde kendi gözümüzle görmüştük. F. Leskin bir Rus Albayı idi. A. Polinov da General idi. İkisi de Rustu.

Sovyet hükûmetinin, dolayısıyla kukla haline gelmiş olan «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti» yöneticilerinin Osman Batur'a karşı düşmanlığı 1948 senesinde daha çok artmıştı. Bunun için de, 17.2.1948'de Çin hükûmetine verilen notada «Osman Batur'un Halk Mahkemesi önünde yargılanması» ısrarla istenmiştir⁽¹³⁹⁾. «Halk Mahkemesi» denilen meşhur komünist yargılama usulüyle katledilmek istenen Osman Batur'un tek suçu, vatanının istiklâlini istemesi ve bu-

(136) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 104.

(137) General Zunun Taypov'un «Hâtıraları», — Prostor — dergisi, sayı: 6-7, 1972 Alma-Ata.

(138) «Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihi'nin Meseleleri», sh., 75, Alma-Ata, 1962.

(139) Prof. A. Doak Barnett, «China on the Eve of Communist Takeover.» sh., 255, New York, 1963.

nun için Rusa da, Çine de, Dış Moğolistana da karşı savaşmış olması idi.

1948 senesinin Eylül ayında Osman Batur'la görüşmüş olan Amerikalı Prof. A. Doak BARNETT'in belirttiğine göre ⁽¹⁴⁰⁾, «o sıralarda Osman Batur'un yanında 15000 Kazak Türkü vardı. Yine, Prof. Barnett'in kendi gözüyle gören bir yabancı olarak anlattığına göre, Osman Batur'un o zamanki, siyasi müşaviri; Kanatbay idi. «Chief - of - staff» - Genel Kurmay Başkani da; Abbas Batur'du. Askeri müşavirleri de; Nurga, İliyas, Rıshan, Arıman idi. Osman Batur'un resmi ordusu vardı. Osman Batur, Alibeg Hakim, Delilhan Sugurbayev gibi «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»ni kuranlardandır. Fakat, Osman Batur ile Alibeg Hakim daha sonra ile'dekilere karşı çıkmıştır.» ⁽¹⁴¹⁾ Bunlar, 1948 senesinin Eylül ayında Doğu Türkistandaki vaziyetin bir yabancı gözüyle anlatılışı olması dolayısıyla gayet ehemmiyetlidir. Osman Batur hakkında oldukça geniş bilgi toplayan yabancı yazarların biri de İngiliz Godfrey Lias'tır. Onun, «Kazak Exodus» ⁽¹⁴²⁾ adındaki kitabı «Göç» olarak Türkçeye çevrilmiştir. Aynı kitap, Pakistancaya ve Japoncaya olduğu gibi Amerika'da gençler için «cep kitabı olarak» -Kazak Exodus, - A nations flight to freedom- diye tekrar basılmıştır ⁽¹⁴³⁾(*)).

1949 senesinin Eylül ayında Osman Batur'un kar-

(140) Aynı kaynak, sh., 276..

(141) Aynı kaynak, sh., 268.

(142) Godfrey Lias, «Kazak Exodus, Evans Brothers Limited, London 1956.

(143) Godfrey Lias, «Kazak Exodus, Popular Library, New York, 1959.

(*) Yazar kitabının önsözünde, bu kitabı yazmasında yardım ettiğim için bana da teşekkür etmek nezaketinde bulunmuş, sh. 14.

şısına ikinci bir dev çıkmıştı. Bu Komünist Çindi. Osman Batur, Sovyet Rusya ve Komünist Çin ile onun kuklası olan Dış Moğolistana ve kukla «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»ne karşı savaşıyordu. Gerçi, Komünist Çin Doğu Türkistana girdikten sonra, «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin kuklası da ortadan kalkmıştı. Fakat, onun General Zunun Taypov gibi satılmışların kumanda ettiği askerleri Osman Batur ve diğer milliyetçilere karşı Rus ile Çin adına savaşıyordu ⁽¹⁴⁴⁾. Osman Batur'un, 1949 yılının son aylarından başlayarak Komünist Çine karşı girişmiş olduğu şiddetli savaş 1 Şubat 1951 yılına kadar devam etti. 1 Şubat 1951 günü Osman Batur, Kanambal dağının Makay denilen yerinde Çinlilere esir düştü. 28 Nisan 1951'de de Urumçi'de Çinliler tarafından kurşuna dizildi ⁽¹⁴⁵⁾.

Osman Batur'un, bütün hayatı silâhlı mücadeleyle geçtiği için fazla kültürel çalışmayla meşgul olma imkânını bulamamıştır. O, sadece 1948 senesinin son ayları ile 1949 senesinin ilkbaharında bir kaç ay harpsiz vakit geçirmiştir. İşte bu müddet zarfında, Urumçi'deki Kazak Türkleri aydınlarına yardım göstermek ve onların kültürel çalışmalarını desteklemek imkânını bulmuştur. Bu itibarla, Kazak Türkü aydınlarının Urumçi'deki «SÂVLE» matbaasının faal olarak çalışmasında onun «Sâvle» adıyla aylık der-

(144) General Zunun Taypov, «Hâtıralar», — Prostor — dergisi, sayı: 6-7, Alma-Ata, 1972 (General Zunun Taypov denilen kimseyi 1947 senesinde bir kaç defa görmüştüm. Yukarıda adı geçen dergide yayınlanan Hâtıratında Çin komünitslerini şimdi kötülerken, aynı Çinlilerle beraber Osman Batur'a karşı savaştığını iftiharla (!) belirtmekte, Osman Batur'un cezalandırıldığını (!) anlatmakta.)

(145) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 167.

gi ve «Şânşüv» adında da ikinci bir dergi ve bir kaç kitabın kısa zaman içinde neşredilmesinde büyük rolü olmuştur. Bunun için de adı geçen müessese tarafından yayınlanan bir bildiride Osman Batur'un ismi başta şükranla anılıyordu.

Osman Batur'un hayatı ve mücadelesi kendi başına bir kitap olarak anlatmak istenilse bile o, bir kitaba sığmaz. Onun, Türkistanın istiklâli uğrunda vaktiyle yapmış olduğu mücadeleler için bir kaç kitap yazmak gerekir. Onun için de biz, burada sadece bazı hususlara değinmekle yetindik.

Osman Batur hakkında hür dünyada pek çok yazılar ve eserler çıktı. Komünistler de Osman Batur hakkında her vesileyle yazmaktalar. Meselâ; şu senenin başında Alma-Ata'da çıkmakta olan «Leninşil Cas» gazetesinin belirttiğine göre Osman Batur'la ilgili bir roman yayınlanacaktı. Tabii, çıkacak olan romanın hakikatlere aykırı olacağı şüphesiz. Çünkü, komünistlerin propaganlarına uygun olmak mecburiyetinde.

Osman Batur, hakkında oldukça geniş bilgi toplayan yabancıların biri, İngiliz yazarı Godfrey Lias olduğunu belirtmiştik. Onun, kitabının «Göç» olarak 1973 yılında Türkçeye çeviren Mehmet Çağrı'nın «dip notlarda» vermiş olduğu izahların çoğu YANLIŞ ve tek taraflı bilgi toplamanın neticesidir. Bununla ilgili olarak şunu açıklayabiliriz ki, vaktiyle, Doğu Türkistan Hükümetinin Maliye Bakanı Canımhan, Doğu Türkistan Hükümetinin Genel Sekreteri Sâlis, Osman Batur ve diğer Kazak Türkü liderleriyle, öteki bazı doğu Türkistanlılar arasında anlaşmazlıklar olmuştur. İşte onun tesiriyle, Mehmet Çağrı'ya tek taraflı bilgi verilmiştir. Oysa, Mehmet Çağ-

rı'nın tercüme ettiği kitabı ilâvesiz tercüme etmesi, izahlarda bulunacaksa etraflıca tetkik etmesi lâzımdı. Bu bakımdan, Mehmet Çağrı'nın hataları olmuştur. Bunu burada bilhassa belirtmek gerekir.

Osman Batur hakkında en çok Türkiye'de sayısız makaleler ve şiirler çıkmıştır. Türkiye'de yayınlanan Osman Batur'la ilgili makale ve şiirleri toplamak ve onları özetlemek kendi başına bir kitap olabilir.

Türkiye'de Osman Batur hakkında neşredilen makalelerden biri olarak meşhur Türkçü Nejdet SANCAR'ın «**Ho'cular ve Osman Batur**» adıyla ÖTÜKEN dergisinin 1969 senesinin EKİM ayındaki onuncu sayısında yayınlanan makalesini gösterebiliriz. Bu makalesinde Nejdet Sançar, Ho Şi Min ile Osman Batur'u mukayese ederek, «İnsafla düşünmek gerek: Osman Batur'un yanında Ho adlı yaratığın lâfı mı olur?» demektedir.

«Solcu Foyası» başlıklı yazısında⁽¹⁴⁶⁾ ATSIZ Beğ de Osman Batur'dan bahsetmekte. «Zenci Lumumba için bir yığın yazı, makale, Türk Osman Batur için susuş» demektedir.

«Hesabını Vereceksiniz» başlığıyla yayınlanan bir makalesinde Galip Erdem de Osman Batur'dan bahsetmiştir⁽¹⁴⁷⁾. Yazar, Guavere, Giap gibi komünistlerin fotoğraflarını taşıyan solculara hitaben; «Osman Batur'u niçin hatırlamıyorsunuz?» demektedir. Osman Batur ile Vietnamlı General Giap'ı mukayese etmekte. Hiç bir yardım ve destek görmeden Osman Batur'un «Moskof ve Çin sürülerine karşı savaştığını», vatanının istiklâli için mücadele ettiğini anlatmakta.

(146) Solcu Foyacı, ÖTÜKEN dergisi, 1969 sayı: 7, İstanbul.

(147) DEVLET Gazetesi, sayı: 68, Ankara.

Osman Batur'la ilgili olarak «Ülkü Ocakları»nın, «Genç Ülküler»in toplantılarında ve bildirilerinde devamlı bahsedilmiş olduğunu Türk gençliğinin Rus ve Çine karşı savaşmış olan kahramanına sahip çıktığının belirtisi olarak sevinçle kaydetmek isteriz.

Osman Batur hakkında yazılmış olan pek çok şiirlerin biri olarak buraya «Bir Millet Şahlanıyor» (148) adlı kitapta neşredilen «Osman Batur Destanı»nı alıyoruz:

Kalbde iman, elde kılınc, kemend, yay;
Tâ ezelden yaratılmış kahraman!...
Erlik günü Osman Batur İslâmbay,
Kesilirdi bir Attila, Oğuz Han!...

Bir dev'di O, sanmayınız cüce'dir,
Mağrur başı Altay'lardan yücedir,
«Osman Batur» dilimizde hecedir:
Akşam, sabah, gece, gündüz her zaman!..

Hürriyete âşık, ırkına yâr'dı,
Gök gibi gürleyen bir sesi vardı,
Bâzen bir kasırga, bâzen rüzgârdı,
Kızılara dedirtirdi: El'aman!..

Taştıkça bağrından «mukaddes kin»i,
Titretip yıllarca Rusya'yı, Çin'i,
Yıkmaq için Moskova'yı, Pekin'i,
Düşmezdi elinden kılınc bir ân!

Ufkunda Gökbayrak, şanlı Ay-Yıldız,
Arkasında bölük bölük kızan, kız,
Ulu Allah'ından alıp kuvvet, hız,
Yazdı her savaşta bir altın destan!..

(148) Fazlıoğlu Cemâl Oğuz Öcal, «Bir Millet Şahlanıyor», İstanbul, sh., 58.

Hayatını at üstünde geçirdi,
Dosta kımız, hasma zehir içirdi,
«Batur»lar içinde «Osman»ım bir'di,
Öğünür «O»nunla, elbet, Türkistan!..

Ecdâdı yiğitti, kendisi yiğit,
Az görmüştür tarih böyle mücahit,
Edildi, kahbece, namertçe şehit:
Dağların hâkimi bu koca arslan!..

28 Nisan uğursuz bir gün,
Büründü mâteme Anayurt bütün,
Ötün yanık yanık bülbüller, ötün,
Ötün ki, başlasın o büyük tufan!..

Kükredi Osman'ım, coştı KAZAK'lar,
Şahit buna «Urumçi»de sokaklar,
Unutmasın şunu soysuz, alçaklar:
Türk esir olamaz, yıkılsa Cihan!...

CANIMHAN TİLEVBAYOĞLU

(1893-1951)

Canımhan Tilevbayoğlu, Canımhan Hacı olarak tanınır. Bütün hayatı mücadele içinde geçmiştir. Canımhan Hacı'nın hayatı silâhlı mücadeleden ziyade siyasî mücadeleyle doludur. Canımhan Hacı, 1940 senesinde Altay vilâyetine vali olarak tayin edilmiştir (149). Daha sonra da Şın-Şi-Sey tarafından tevkif edilerek Urumçi'ye götürülür. Canım Hacı, 1946 senesinin yazında teşekkül eden koalisyon hükümetinde Maliye Bakanı olarak vazife almıştır (150).

Doğu Türkistanın Maliye Bakanı olan Canımhan Hacı'nın ikinci bir görevi daha vardı. Bu görevi Canımhan Hacı'ya hiç kimse resmî olarak vermiş değildi. Bu görev, Kazak Türklerinin millî geleneğinden geliyordu. Canımhan Hacı, Doğu Türkistanın merkezinde görevli Kazak Türklerinin en yaşlısı idi. Onun için de, Urumçi'deki bütün Kazak Türkü aydınları hepsi «Câken Hacı'ya» saygı besler, her şeyi ona danışır, onu adeta kendilerine hükümet başka-

(149) Hasan Oralay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 73.

(150) Prof. A. D. Barnett «China On The Eve Of Communist Takeover», sh., 250.

nı» sayarlardı. Bu durum bir çok çevrelerin hoşuna gitmiyordu. Onun için de Canımhan Hacı'yı Kazak Türkü olmayanlar çekemezlerdi. Amerikalı Prof. Barnett'in 1948 senesinin Eylül ayında Urumçi'de tetkiklerde bulunan bir yabancı olarak belirttiğine göre, bu yüzden Kazak Türklerinin Urumçi'deki liderleri, yani, Maliye Bakanı Canımhan Hacı, Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri Sâlis, Urumçi Valisi Hadıvan Hanım gibi kimselere karşı komünist ve Çin olmayan çevrelerden de karşılık bildirilmiş, hatta, onların vazifesinden alınmasını isteyen «istidalar Çin makamlarına verilmiştir» (151).

Aslında, Canımhan Hacı çok dindar ve sadece Türkistan Türklerini değil bütün müslümanları kardeş sayan kimselerdendi. Buna rağmen bazı kimseler maalesef Canımhan Hacı'ya olan Kazak Türklerinin saygılarını çekemiyorlardı (*). Hükümetle işi olan bütün Kazak Türkleri evvela Maliye Bakanı Canımhan Hacı'ya veya ilkin Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri yardımcısı ve daha sonra da, Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri olmuş olan Sâlis Beği görürlerdi. Bu durum âlelade işlerde olduğu gibi siyasî işlerde de öyle idi. Bunun için de, Osman Batur ve Alibeg Hakim gibi «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Hükümetinin kurucularından ve vaktiyle Milliyetçi Çine karşı savaşmış olan daha sonra da «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Sovyetlerin

(151) Aynı kaynak, sh., 251.

(*) Godfrey Lias tarafından yazılan, «Kazak Exodus» adındaki kitabı tercüme edip «GÖÇ» olarak bastıran Mehmet Çağrı, bir çok meseleleri bilmediği için, kitabın 188. sahifesine koyduğu dip notunda almış olduğu yanlış bilgiyle «onunla değil, bununla görüşmesi gerekirdi», demektedir. Kendisi durumu bilmediği için başkasının verdiği yanlış bilgiyle böyle yazdığını belirtmekte fayda var.

kuklası haline gelince ona karşı mücadele eden Kazak Türkü liderleri de Sâlis ve Canımhan Hacı'lar aracılığıyla Çin hükümetiyle anlaşmışlardır. Bu bir gerçektir. Siyasî ve askerî bütün işlerinde Kazak Türkleri müstakil hareket etmiştir. Doğu Türkistan tarihinde ilk defa olarak kurulmuş olan 8. Kazak Tuğayı da Canımhan Hacı, Sâlis ve diğer Urumçi'de bulunan Kazak Türklerinin yüksek memurlarının aracılığı ve Osman Batur ile Alibeg Hakim'in ısrarlı talebiyle kurulmuştur. Canımhan Hacı ile Sâlis Beglerin böyle hareketlerinden komünistler de şikâyet etmekte. Onlara göre; «Canımhan ve Sâlis gibiler, Amerikalılar ile General Sun-Şi-Lan'ın emriyle(!) bozgunculuk(!) hareketinde bulunmuşlar» (152).

Kısacası, Çin Hükümeti tarafından tevkif edilen ve daha sonra, Altay, Tarbağatay ile Kulca vilâyetlerindeki Kazak Türklerinin millî istiklâl savaşına başlamış olması ve «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin kurulması dolayısıyla peyda olan durumun icabı Maliye Bakanlığına getirilen ve nihayet, 3 Şubat 1951'de Urumçi'de Komünist Çin tarafından alçakça şehid edilen Canımhan Hacı da Doğu Türkistanda ileri gelen Alaş'çılardan biri idi. O da, Alaş ülküsü için, yani bütün Türkistanın istiklâli için mücadeleye etmişti. İşte bu uğurda şehid edildi (153).

(152) Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihi'nin Meseleleri, sh. 251. Kazak SSR İlim Akademisi Matbaası, 1962 Alma-Ata.

(153) 4.2.1951 tarihindeki Urumçi radyosunun programında «Canımhan dün Urumçi'de halk önünde cezalandırıldı. Kendi kanıyla cezasını (!) çekti» denilmiştir. Demek, Canımhan Hacı, 3.2.1951 günü şehid edilmiştir.

Soldan sağa: Abdülkadir İNAN ve Alibeg HAKİM

ALİBEG HAKİM

(1908- ?)

Alibeg Hakim hakkında Batıda çıkmış olan kitalarda onun doğum yeri olarak Doğu Türkistanın Urumçi vilâyetinin Manas kazası gösterilmekte (154). Aslında Alibeg Hakim, Doğu Türkistanın Tarbağatay vilâyetinin Altın Emil bölgesinde 1908 senesinde doğmuştur. Tarbağatay'dan Manas'a Alibeg Hakim 1933 senesinde gelmiştir. Manas nehrinin batı tarafındaki Kızılözen denilen yere yerleşmiştir. Alibeg Hakim, 1947 senesinin sonuna kadar bu bölgede kalmıştır.

Urumçi'ye bağlı Manas kazasına geldikten sonra yani 25 yaşından başlayarak Alibeg Hakim, Millî hareketlere fiilen iştirak eder. İlk olarak, o bölgedeki Milliyetçi kimselerden Yunus Hacı'nın yardımcısı

(154) Godfrey Lias, «Kazak Exodus» adlı, daha sonra Türkçe, «Büyük Kazak Göçü» Nebioğlu yayınları ve «Göç», Boğaziçi Yayınları arasında çıkan kitabında, Alibeg Hakim'i Manas'da doğmuş olarak gösteriyor.

si olarak vazife alır. Gizli olarak kurulan «Ultı Qorğav Uyımı» yani, «Milleti Müdafaa Cemiyeti»nin kurucusu ve idarecilerinden olur (155). Bu cemiyetin gelişmesinde ve milliyetçi hareketlerin nüvesi olmasında Alibeg Hakim'in büyük payı olmuştur. Alibeg Hakim'in faal olarak çalışmasının Çinliler tarafından fark edilmesinin neticesinde, Alibeg Hakim büyük para cezasına çarptırılmıştır. Alibeg Hakim'le beraber ağır para cezasına çarptırılan ikinci şahıs Muhammetcan Molla idi.

Alibeg Hakim, 1940 senesinde Muhammetcan Molla dahil bir çok milliyetçiyle beraber tevkif edilir (156). Onun hapiste tutulması 18 ay devam eder. Bir müddet, hapiste bulundurulduktan sonra Alibeg Hakim ve diğer üç yüzden fazla Türkistanlı, siyasî kursa tabi tutulur. Onlara sabahdan akşama kadar siyasî ders verilir. Yani onların beyinleri yıkanmak istenir. Bundan sonra da, bu grubu toplu halde, Doğu Türkistanın güney tarafını dolaştırırlar.

18 ay tutulduktan sonra Alibeg Hakim tekrar Manas kazasına gönderilir. Beyni yıkanmış sandıkları için ve Şin-Şi-Sey'in Ruslarla arası açılarak merkezî Çine bağlanması vesilesiyle peyda olan idarî değişiklik sebebiyle Manas'a gelen Alibeg mahallî idarede vazife alır (157).

Fakat, onun bu görevi fazla ömürlü olmaz. Onu gene merkeze Urumçi'ye çağırırlar. Alibeg, gene bir yıl kadar tutuklu bulunur. Ve nihayet, 1944 sene-

(155) Yukarıda bahsi geçen eserde ve H. Oraltay'ın «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» adlı kitabında bu hususta izahlarda bulunulmuştur.

(156) Aynı eser, sh., 68.

(157) Godfrey Lias, «Kazak Exodus», Evans Brothers Limited, London 1956, sh., 97.

sinin güzünde geri, memleketine yollanır. Bu sefer Alibeg Hakim, Manas bölgesi Kazak Türklerinin idarecilerinden biri olarak tekrar eski vazifesine döner.

1945 senesinin ilkbaharında Alibeg Hakim, Kulca (İle) da ve Altayda devam etmekte olan millî ayaklanmaya destek olmaya karar verir, onun için de silâhlı mücadeleye geçme hazırlığı yapar. Bu uğurda muhtelif hazırlıklardan sonra 6.6.1945'de Kızılözen deresinin batı tarafındaki Çin karakoluna hücum ederek resmen silâhlı savaşa başlar (158).

Alibeg Hakim, bundan sonra ağır şartlar altında Çinlilerle savaşı. Silâhsızlıktan çok çeker. Ve nihayet, İle'deki Alihan Töre ile temas kurar. Ondan yardım alır. «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin sınırlarının Manas nehrine kadar uzanmasında Alibeg Hakim'in idare ettiği Manas-Savan Kazak Türklerinin inkâr edilmez büyük payı olmuştur. Ve bu hareket dolayısıyla de, Manas-Savan bölgesinin adı bütün Doğu Türkistanca tanınmıştır. Daha sonraki, yani 1947 senesindeki mücadelelerle Manas-Savan bölgesinde olan mücadele ve bu bölgenin adı malûm ve meçhul kahramanları umumî Türkistan tarihinde büyük yer tutmaktadır. Buna, Batıda ve Sovyetler Birliğinde yayınlanan eserler de tanıklık etmekte (159).

Alibeg Hakim, 1945 senesinin sonunda Manas-

(158) H. Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», 1961 İzmir, sh., 90.

(159) Godfrey Lias'ın «Kazak Exodus», yani «Büyük Kazak Göçü», «Göç» ve Hasan Oraltay'ın Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», Prof. Dr. Orhan Tükdöğün'ün «Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri» 1969, Atatürk Üniversitesi basımevi. Kazakistan İlim Akademisi: «Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihi'nin Bazı Meseleleri» Alma-Ata 1962. Prof. A. D. Barnett, «China On The Eve Of Communist Takeover» 1963 New York. Ve, National Geographic Magazine, Kasım 1954 M. J. Clark.

Savan'ın (*) kaymakamı olarak tayin edilir. Bu sefer onu iki kazaya kaymakam ve bu bölgenin aynı zamanda milis kuvvetlerinin kumandanı tayin eden Çinli değildi. Hür «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» hükümeti idi. Alibeg Hakim yeni vazifeye tayin edilirken ona «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin 18 Nolu istiklâl madalyası veriliyordu (160). Onun «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin esas kurucularından olduğu belirtiliyordu. Ve doğrusu da öyle idi. Çünkü, Alibeg Hakim, Altay ve İle'den sonra Manas bölgesinde silâhlı mücadeleyi başlatan şahıstı.

Alibeg Hakim, Manas-Savan kazalarının askeri ve mülkî amiri olduktan sonra, bu bölgedeki ismi Çince olan bütün kaza ve nahiyelerin adını değiştirmişti (161). Meselâ; Savan'ın adını (Oypazar), Ancıkay'ın adını da, (Ormanbak), Şiykangzı'nın adını (Kalaba) olarak değiştirmişti.

Tahmin edilir ki, «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Hükümeti tarafından en çok madalya ile taltif edilenlerden biri, Alibeg Hakim olmuştur. Çünkü, Alibeg Hakim'e, başında Alihan Töre bulunan ve henüz kukla haline gelmemiş olan «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» tarafından «İstiklâl» ve «Fedayet» madalyaları verilmişti. Alihan Töre, Ruslar tarafından kaçırıldıktan sonra, kukla haline gelmiş olan «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Hükümeti de Alibeg Hakime üç altın madalya vermiştir.

Alihan Töre, Sovyet Hükümeti tarafından kaçırıldı.

(*) Manas ile Savan iki ayrı kazadır. Manas, Urumçi vilâyetine bağlıdır. Savan ise Tarbağatay vilâyetine bağlıdır.

(160) H. Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», Sh., 101.

(161) Aynı eser, sh., 98.

olarak, «Şarki Türkistan Hükümeti» kukla haline getirildikten sonra Alibeg Hakim de Osman Batur gibi buna karşı çıkmıştı (162). Kendilerine karşı çıkmış olan Alibeg Hakim'e Ahmetcan Kasım idaresindeki kukla «Şarki Türkistan Hükümeti» bir sürü cazip teklifler yaparak onu kararından caydırmak istemiştir. Meselâ; Tarbağatay vilâyeti valiliğini teklif etmişlerdi (163). Sovyetler Birliğinin Şâveşek'deki (Tarbağatay vilâyetinin merkezi) konsolosu bizzat gelerek Alibeg Hakim'i kararından caydırmaya çalışmıştı (164). Tabii Alibeg Hakim, kararından caymamıştır. Sovyetler Birliğinin kuklası haline gelmiş olan «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»ne karşı savaşa başlamıştır (165). Bundan sonra, Alibeg Hakim Urumçi'deki Doğu Türkistan Hükümeti Maliye Bakanı Canımhan ve Doğu Türkistan Hükümetinin Genel Sekreter Yardımcısı Sâlis Beğ vasıtasıyla Milliyetçi Çin Hükümetiyle temasa geçerek, Doğu Türkistanın tarihinde ilk defa olarak kurulan «8. Kazak Tugayının» teşekkülünde büyük rol oynamıştır (166).

Alibeg Hakim, 1947 senesinin Aralık ayının 11 inci günü savaşta mağlûp olarak Manas nehrinin ba-

(162) Prof. A. D. Barnett, «China on the Eve of Communist Takeover» sh., 268. Bu durumu, Kazak SSR İlim Akademisi tarafından yayınlanan «Kazakistan'ın ve Doğu Türkistan'ın Tarihinin Bazı Meseleleri» adlı kitap da belirtmiştir.

(163) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 108, İzmir, 1961.

(164) Aynı eser, sh. 110.

(165) Kazak SSR İlim Akademisi tarafından 1962 senesinde Alma-Ata'da yayınlanan «Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihinin Meseleleri» adlı kitabın, 89. sahifesinde bununla ilgili olarak şöyle denmekte: «... Osman ve Alibeg gibi haydutlar (!) karşı çıkmışlardı. Osman'ın 1500 adamı vardı. Alibeg'in de 900 adamı vardı...»

(166) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» sh., 117.

tı tarafından doğu tarafına 8000 kişilik bir kafiyle sınıırı geçerek kukla «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» ile olan alâkasını tamamen kesmiştir. Bundan sonra Alibeg Hakim, bir çok siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Urumçi'de kurulan Kazak Türkleri aydınları tarafından idare edilmekte olan «Sâvle» dergisinin ve «Sâvle» matbaasının destekleyicilerinden biri de Alibeg Hakim olmuştur.

Alibeg Hakim, 1949 senesinin Nisan ayında Urumçi'nin 60 kilometre kadar batı tarafında, yani **Koştı** denilen yerdeki evinde, Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri ileri gelenlerini toplamıştı. (Bu toplantıya sadece Osman Batur ile Canımhan Hacı dikati çeker diye umumî tasvip üzerine iştirak etmişlerdi) (167). Kazak Türkleri ileri gelenlerinin bu toplantısında bir çok mühim kararlar alınmıştı. Bu kararların bazıları şöyle idi:

1 — Doğu Türkistana sür'atle yaklaştakta olan Komünist Çine karşı müşterek mücadele cephesi kurulması için, Uygur Türklerinin Urumçi'deki liderleriyle temas sağlanacak.

2 — Tünggen'lerle temas edilecek (müslüman Çinliler).

3 — Urumçi'deki Amerikan konsolosuyla temas edilecek.

4 — Milliyetçi Çinin anti-komünist kumandanlarıyla temas kurulacak.

5 — Komünistlere baş eğilmeyecek. Karaşehri vilâyetinde bir cephe kurularak Doğu Türkistanın Güney tarafı savunulacak. Dışarıdan yardım sağlanacak. Bunun ilk adımı olarak, Alibeg Hakim'in kuvvet-

(167) Aynı eser, sh., 125.

leri Karaşehri vilâyetine bağlı Köklük bölgesine yerleşecek.

6 — Kararları Osman Batur ile Canım Hacı'ya Alibeg Hakim bildirecek. Onların tasvibini aldıktan sonra, Urumçi'de Uygur liderleriyle ve Amerikan konsolosuyla Tünggen Generaliyle Alibeg Hakim konuşacaktı.

Bunlar hakikaten öyle oldu da. Alibeg Hakim, sırasıyle, Osman Batur ve Canımhan Hacı, İsa Yusuf Alptekin, Mes'ud Sabri, Mehmet Emin Buğra ve Tünggen Generali Macung-Cang, Amerikan konsolosuyla görüşmüş ve müşterek cephe kurma işinde anlaşmışlardır (168). Bu anlaşmaya sadece Kazak Türkleri sadık kalmıştır.

Alibeg Hakim, 23.12.1949'da Köklük dağından hareket ederek Göbi Çölünden geçtikten sonra Himalaya yamaçlarındaki Gas Gök denilen bölgeye gelir.

Alibeg Hakim, Gas Gölünden 1 Şubat 1951 günü düşmanın anî saldırısı neticesinde hareket ederek,

(168) Bununla ilgili olarak, H. Oraltay'ın «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» adlı kitabıyla Godfrey Lias'ın «Kazak Exodus» adındaki kitabında izahlarda bulunulmuştur. Bu durumu, kimden bilgi aldığı bilinmeyen Mehmet Çağrı Godfrey Lias'ın «Kazak Exodus» denilen kitabı «Göç» olarak tercüme ederken koyduğu dip notlarında inkâra kalkışmış. Oysa, İsa Yusuf Alptekin «Sarı Tehlike-Doğu Türkistan ve Çin Emperyalizmi» denilen başlıkla — **Bizim Anadolu** — gazetesinde 1969 senesinde yayınlanan seri yazısının (4.6.1969 günü) 64. sayısında, «... Milliyetçi liderler, Urumçi etrafındaki dağlarda bulunan Osman Batur, Canımhan Hacı gibi liderler arasında, çarnaçâr kader birliği yapmak hususunda anlaşma yapıldı. Bu anlaşma yazılı değildi...» demekle, bazı sebeplerle açıklamak istemediğini itiraf etmiş bulunuyordu. Bu vaziyet «Godfrey Lias'ı Kazaklara sempatisi olduğu için» diye suçlamaya kalkan çeviricinin kendisinin bazı kimselere özel sempatisi olduğunu anlatıyor.

Himalaya dağlarının o dehşetli soğuğu ve havasızlığı ve aynı zamanda düşman takibiyle uğraşa uğraşa her gün bir kaç kişiyi de şehid vere vere 1951 senesinin sonunda Keşmirin merkezi Srinager şehrine gelmiştir. (Bu hususlarla ilgili olarak çok yazıldığı için burada teferruata girişmedik).

Keşmir'e geldikten sonra yeni bir hayat ve bambaşka bir mücadele safhası başlamıştı. Para yoktu. Dil bilmiyorduk. Bu ağır vaziyet altında Alibeg Hakim, Gobi Çölünden yol bularak suya kavuşturduğu gibi ve Himalayaların yolsuz geçitlerinden geçirerek selâmete çıkardığı gibi yeni imkânlar için tekrar mücadeleye başlamıştı. Bulduğu imkânlarla mektuplar yazdırıyor ve durumumuzu anlatıyordu. Netice de, Delhi'deki Amerikan Elçiliğinin de aracılığıyla «Dünya Kiliseler Cemiyeti» ve Keşmir Hükümetinin yardımını sağlamış oldu. Kendi çapında Alibeg Hakim ve arkadaşlarının Keşmirde gösterdiği faaliyetlerden Hindistandaki solcular rahatsız olmaya başlamıştı. Meselâ, onların «Biltiz» adındaki organı bir çok uydurma ithamlarda bulunuyordu (169).

Alibeg Hakim'in Türkiye'ye gelmesi maalesef bazı kimseler tarafından engellenmek istenmiştir. Bu yüzden de Alibeg Hakim en son olarak, Keşmir'den 12 Temmuz 1954 günü hareket ederek 29 Temmuz 1954 günü Tuzla'daki Kızılay Kampı'na gelmiştir. Alibeg hakkında, T.C. makamlarına tanıtıcı bilgiyi «lider'im» diyen bazı kimseler değil Amerikalı ve bazı başka Devlet erkânı vermiştir.

T. C. Kızılayının Tuzladaki kampında bulunduğu zaman Alibeg Hakim'i ziyaret ederek ilk defa «Hoş

(169) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 202.

geldiniz» diyen, merhum Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan'ın eşi Nazmiye Hanım ile oğlu Subuday (kendi o zaman İngiltere'de bulunuyordu) ve o zamanlar Türk Dil Kurumunda Profesör olan Sayın Abdülkadir İnan Beğ olmuştur (170).

Prof. Abdülkadir İNAN, Alibeg Hakim'e hoş geldin derken bir de şiir okumuştur. 1968 senesinde **Türk Tarih Kurumu** tarafından Ankara'da «MAKALELER ve İNCELEMELER» adlı 711 sahife tutan ilmi eseri yayınlanan büyük âlim Abdülkadir İNAN'ın, Alibeg Hakime «Hoş Geldin» diye yazdığı bu şiir onun hizmetlerini tarif eden en anlamlı vesika sayılır. 29.7.1954 tarihinde yazdığı şiirinde Prof. Abdülkadir İNAN şöyle diyordu (bu husus, Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri adlı kitabın 204. sahifesinde de bahsedilmiştir).

QOŞ KELDİN

Baldağı quruş bolat cambasinga ilgensing,
Düşmannan alğan kök mılıq küngirendirip cürgensing.
Tävekelding, keng tonın özing bişip kiygensing,
Altaydağı ALAŞtı bul qıtayding qolınan qutqaramın degensing.

Tabanı cazıq tarlan boz, tartıp minding curt üşin,
Qızıl qıtay kafirdi, qoyday şalding curt üşin.
Baldağı altın quruş bolat qaŋğa malding curt üşin,
Asqar-asqar tavlardı, qızıl qıtay cavlardı basıp kelding curt üşin.
Şalqar-şalqar kölderdi, Göbi degen şölderdi basıp qonding curt üşin.

Türk curtına qoş kelding,
Barın ayıtta birin ayıt,
Ar qılğaning curt üşin.

(170) Ötüken dergisi, sh., 6, sayı: 7, 1971.

Yani diyor ki Prof. Abdülkadir İNAN; «Polat kılıcını beline astın, Düşmandan düşürdüğün çelik tüfeği gürlettin. Tevekkelden libasının en bolunu biçip, giydin. Altaydaki ALAŞ'ı Çin'in zulmünden kurtaracağım dedin. Tabanı düz, boz atı, düşmandan gaspettin, yurt için. Kızıl Çin kâfiri, koyun gibi boğazladın, yurt için. Yüce yüce dağları, Kızıl Çin gibi düşmanı ezip geçtin, yurt için. Nice büyük gölleri, Göbi denen çölleri basıp geçtin yurt için.

Türk yurduna hoş geldin,
Uzun lâfın kısası,
Her yaptığın yurt için.

Alibeg Hakim ve kafilesi 5.9.1954 günü Manisa'nın Salihli kazasına yerleştirilmiştir. Kendisi şimdi de orada ikâmet etmekte.

Muhacirliğin ağır şartları altında her şeye başından başlayan Alibeg Hakim'in bir çok zor vaziyetlerle karşılaştığı muhakkak. O, karakterine hiç uygun olmayan ticaretle de meşgul olmak ve bundan çoluk çocuğunun nafakasını çıkarmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum yani bambaşka bir hayattan, yeni bir hayata başlama işi kendi başına tetkik konusudur.

Bütün imkânsızlıklara rağmen, Alibeg Hakim mümkün olduğu kadar Türkistan dâvasıyla meşgul olmaya devam etmiş. Bu cümleden olarak, Salihliye geldikten bir kaç gün sonra, üzerine Türkistan haritası ve ay yıldızlı bayrak işlenen bir Türkistan keçesini hediye olarak götürerek Türkiye Cumhuriyetinin o zamanki Reiscumhuru Celâl Bayara Türkistanlılar adına, Türkistanlıları Türkiye'ye kabul etmiş olduğu için teşekkür etmiştir. (Bu husus o zamanlar

Ankara'da çıkmakta olan Hürsöz gazetesinde yazılmıştır).

Salihlide Alibeg Hakim'i bir çok yabancı yazar ve âlimler de ziyaret ederek konuşmuştur. Meselâ; İngiliz yazarı Godfrey Lias, İngilterenin Urumçi'deki eski Baş konsolosu Fox Holmes, Amerikan'ın Washington Üniversitesinin bir kaç profesörü Alibeg Hakim'i ziyaret etmiştir (171).

Alibeg Hakim'in teşebbüsüyle Salihlide «Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği» kurulmuştur. Bu derneğin kuruluş ve faaliyetlerinde Alibeg Hakim'in büyük etkisi olduğu adı geçen Derneğin «Faaliyet Raporunda» da bilhassa belirtilmiş (172). Alibeg Hakim'in himayesiyle faaliyet gösteren Salihlideki derneğin çalışmaları ile ilgili bir makalesinde Kadircan Kafı «Salihlide Türkistan» diye yazıyor ve Derneğin faaliyetlerini övüyordu (173). Bu kadar olumlu çalışmalar gösteren Dernek bir çok sebepler yüzünden Alibeg Hakim'in çekilmesiyle daha sonra faaliyet gösterememiştir. Bu durumu, ilmî bir tetkikte bulunmuş olan Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Orhan Türkdoğan da belirtmekte (174). Hatta Derneğin merkezinin Alibeg Hakim'in evi olduğunu yazıyor.

Alibeg Hakim, 1960 senesinin Mayıs ayında Formoza'nın Başkenti Taipei şehrinde toplanan «APACL» denilen «Asya Milletlerinin Anti-Komünist

(171) Hasan Oralay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» sh., 183.

(172) Salihli Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği Sönelik Faaliyeti, 1963 Karınca Matbaası, İzmir.

(173) Tercüman Gazetesi, sh. 3, 1 Mayıs 1965.

(174) Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yenleşmeleri, Atatürk Üniversitesi Bölge Çalışmaları Sosyal Araştırmaları: 3, Erzurum 1969.

Ligası'nın toplantısına davet edilmiştir. Bu toplantıya Türkiye'den Alibeg Hakim'den başka davet edilenler arasında, Osman Kapani, (Eski DP. Bakanlarından), Nazlı Tlader (Eski DP. İstanbul Milletvekili) vardı. Fakat, 27 Mayıs ihtilâli dolayısıyla onlar gide-mediler. Onların yerine, adı geçen toplantıya Türkiye adına Ulus gazetesinin yazarı Prof. Ahmet Şük-rü Esmer katılmıştı (175).

Alibeg Hakim'e toplantıya katılması hakkındaki davet, «APACL»'ın o zamanki Başkanı Dr. Ku Cheng Kang tarafından 14.5.1960 tarihli mektupla yapılmış-tı. Bu mektupda Alibeg Hakim'in hangi maksatla, ne için Formoza'ya davet edilmekte bulunduğu uzun uzadıya bahsedilmişti (176).

Alibeg Hakim, Formoza'ya vardktan sonra Ma-reşal Çan Kay Şek'le de görüşerek onunla Doğu Tür-kistanın istiklâli meselesinde konuşmuş (177), fakat, bu konuşma sırasında Çan Kay Şek'in sömürgecilik hususunda Mao'dan eksik tarafı olmadığını anlamak-ta gecikmemişti. Adı geçen toplantıya iştiraki sıra-sında Alibeg Hakim delegelere Doğu Türkistanın istiklâliyle ilgili bir bildiri de dağıtmıştır (178).

Alibeg Hakim, Milliyetçi Çin idarecilerinin Do-ğu Türkistan hakkındaki sömürgecilik siyasetini bir defa daha gördükten sonra, «Kızıl Çin, Sarı Çin ve Kızıl Rus, Beyaz Rus hepsi aynıdır» diyerek onlarla ilişkisini kesmiştir. Ve, Çinle ilgisini kesmek isteme-

(175) Hasan Oraltay, «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri», sh., 207.

(176) Aynı eser, sh., 206-7.

(177) Aynı eser, sh., 209.

(178) Aynı eser, sh., 207.

yen yani bazı şahsi menfaat ve art düşünceyle ha-reket eden kimselerle de alâkasını kesmiştir (179).

Alibeg Hakim'in Milliyetçi Çinle ilişkisi olduğu-nu işaret etmiş olmak için T. C. Hükümetinin resmi delegesinin de katıldığı ve beynelmilel anti-komü-nistlerin «APACL» toplantısına onu da iştirak et-mek için Formozaya bir defa gitmiş olmasını itham şeklinde belirtmeyi ihmal etmeyen -Godfrey Lias'in «Kazak Exodus» adındaki kitabını «GÖÇ» olarak 1973 senesi Türkçeye tercüme eden- Mehmet Çağrı, ken-di dediği gibi «sempatisi olduğu» şahsın vaktiyle kaç sene merkezi Çinde kaldığı ve şimdi Formoza-da ne kadar yakın adamlarının bulunduğunu belirt-memiştir. Bu hususu böyle kısaca belirttikten son-ra, Alibeg Hakim'in hiç bir zaman Türkistanın millî istiklâli uğrunda mûcadeleye zararı olabilecek ha-rekette bulunmadığını ve bulunmak gafletinde ol-muş olanlara devamlı karşı çıktığını bilhassa belirt-mek isteriz.

Alibeg Hakim'le ilgili olarak pek çok yazı yazıl-mıştır. Türkiye basınında olduğu gibi, İngiltere, Ame-rika, Hindistan ve hatta komünist basında da onun hakkında yazılar neşredilmiştir. Bunların bazıları kay-nak olarak dip notlarda da gösterildi.

(179) Bu durumla ilgili olarak, Prof. Dr. Orhan Türkoğan'ın ki-tabında kapalı bazı imalar vardır. Ayrıca «Fedai» dergisinde yayın-lanan «Türkistan'ın Millî İstiklâl Davası ve Mao Tse Tung ile Ma-reşal Çan Kay Şek» denilen Hasan Oraltay'ın yazısıyla, «Ötüken» dergisinde yayınlanan Hayranî Ilgar'ın «Dostu Düşmanı Bilmek» adlı yazısında bazı bilgiler vardır.

HADIVAN HANIM

Hadıvan, Doğu Türkistan ve hatta, Umumî Türkistan tarihinde ilk defa valilik makamına getirilen Hanımdır. Onun ikinci özelliği de, ilk defa Doğu Türkistanın merkezi Urumçi'nin valisi olan Türk olmasıdır.

Hadıvan Hanım, Kazak Türkü aristokratlarından-
dır. Kocasını da Kazak Türkü prenslerinden Âlen Beğdi.

Hadıvan Hanım da milliyetçi idi. Onun için de, 19.2.1947 günü Urumçi'de olan nümayiş sırasında bazı kimseler, Canımhan ve Sâlis ile Hadıvan'ın istifasını istemişlerdi⁽¹⁸⁰⁾. Bu kimselerin sadece adı geçen üç Kazak Türküyle meşhur kahraman Osman Batur'a karşı çıkması dikkate değerdir.

Hadıvan Hanım, Komünist Çin kuvvetleri Urumçi'ye geldikten sonra valilik makamından indirilmiştir. Ve daha sonra da şehid edildiği tahmin edilmekte.

(180) Prof. A. D. Barnett, «China on the eve of Communist takeover», sh., 250.

SÂLİS EMREOĞLU

Sâlis Emreoğlu, Doğu Türkistanla ilgili yazı ve eserlerin çoğunda sadece «Sâlis» diye geçer. Onun babasının adı Emre idi. Onun için burada biz «Emreoğlu» diyoruz. Daha evvelki «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» adlı eserimizde de öyle demiştik.

Sâlis Emreoğlu, Doğu Türkistan'da yüksek tahsil yapan en ileri gelen ziyalıların biridir. Sâlis Emreoğlu çeşitli memurluklarda bulunduktan sonra, 1946 senesinin yaz aylarında teşekkül eden koalisyon hükümetinde Genel Sekreter yardımcısı olarak vazife almıştır. Genel Sekreter yardımcılığı görevini başarıyla ifa eden Sâlis Emreoğlu, daha sonra, yani, 17.7.1948 tarihinde Burhan Şehidi'nin başkanlığında, Mehmet Emin Buğra'nın da onun yardımcısı olduğu hükümette de Doğu Türkistan Hükümeti'nin Genel Sekreteri olarak görev almıştır. Bu bakımdan Doğu Türkistan Hükümetinin, Komünist Çinin **Doğu Türkistanı istilâsından** evvelki **Genel Sekreteri Sâlis Emreoğlu'dur**. İsa Yusuf Alptekin ise daha evvel bu görevden azledilmiştir. Sâlis Emreoğlu ise, Genel Sekreterlik görevinde Komünist Çin kuvvet-

leri Doğu Türkistana girene kadar devam etmiş ve ondan sonra da, bu görevden istifa etmeden Alibeg Hakim'in bulunduğu kabileyle Doğu Türkistanı terk etmiştir.

Sâlis Emreoğlu, Gas Göl mevkiine geldikten sonra, Alibeg Hakim'in bulunduğu kabileden ayrılarak Yolbars ve Çinliler ile Beyaz Rusların bulunduğu kabileyle Hindistana doğru yola çıkmıştır. Fakat, Sâlis Emreoğlu Hindistana varamamıştır. Yolda, öldürülmüştür. Sâlis ve yanında bulunan Âdil Seksenoğlu ile Doğu Türkistan çapında tanınmış büyük şair Abdulkerim Intıkbayoğlu ve üçünün aile efradı namussuzca öldürülmüştür. Onları komünistler öldürmemişlerdir. Maalesef, aslen Uygur kardeşlerimizden olan Yolbarsın da dahil olduğu bir grup tarafından belki de onun emriyle Tibet yerinde hunharca katledilmişlerdir (*). Sâlis Emreoğlunun Tibet yerinde öldürülmesi hakkında, Godfrey Lias'in «Kazak Exodus» daha sonra Türkçe «Büyük Kazak Göç'ü» ve «Göç» olarak tercüme edilen eseriyle, Hasan Oral-tay'ın «Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri» denilen kitabında bazı açıklamalar yapılmıştır.

Hatta, resmen Yolbars'ı ve oğullarını katil olarak itham eden bildiriler de yayınlanmıştır (181). Bū-

(*) Yolbars, eski Kumul valisidir. Kendisi aslen Uygur Türklerinden olmasına rağmen hep Çinlilerle evlenmeyi adet edinmiş birisidir. Bir çok defa Çinliyle evlenmiştir. En son olarak Formoza'da bulunmuş ve Milliyetçi Çin'in müslüman memleketlerine, bilhas-sa hür dünyadaki Doğu Türkistanlılara karşı kullandığı siyasete âlet olmuştur. Bundan bir kaç sene evvel Formoza'da ölmüştür. Onun mahiyetinde çalışmış olan bir çok Uygur Türkleriyle oğulları şimdi de Formoza hükümetiyle beraber çalışmaktadır.

(181) 4.4.1968 tarihinde, İstanbul'da, Yolbars'ın büyük oğlunun Türkiye'ye gelmesi ve bazı kimseler tarafından iltifat gösterilmesi dolayısıyla «ALAŞ ORDA GENÇLERİ» imzasıyla yayınlanan bildiride

tün bunlara rağmen Yolbars ve oğulları Sâlis Emreoğlu, Abdulkerim Intıkbayoğlu ve Âdil Seksenoğlunu aile efradı ile öldürmedikleri hakkında hiç bir açıklama yapmamıştır. Veya onlara ne olduğu hakkında da hiç izahat vermemiştir. Bu durum, Yolbars ve oğullarının da en az yanında bulunduğu Çinliler kadar (Milliyetçi denilen Çin) suçlu olduğu kanaatini veriyor.

İlkin Doğu Türkistan Hükümetinin Genel Sekreter Yardımcısı bulunduğu sıralarda ve daha sonra, Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri olarak görev aldığı zaman da, Sâlis Emreoğlu hakikî milliyetçiye yakışır tavırla vazifesini ifa etmiştir. İşte bunun için de Sâlis Emreoğlu Doğu Türkistan Milliyetçileri tarafından büyük saygı görmüştür ve komünistlerin devamlı hücumuna uğramıştır (182).

Sâlis Emreoğlu'nun ilkin Genel Sekreter Yardımcısı ve daha sonra da Genel Sekreter olarak görev aldığı ve bazı çevrelerin, Canımhan, Sâlis, Hadıvan'ın istifasını ve Osman Batur'un da cezalandırılmasını talep ettiği de olmuştur.(183).

«... Ama Formoza'da Doğu Türkistan'ın umumi valisi sıfatıyla ikâmet eden hain Yolbars, elinin kanı kurumadan, katil oğlunu bizleri ziyarete gönderirse, sizleri uyarmayı ödev sayarız.

1950 yılının şubatında, Tibet'te beraberinde bulunan, kader birliği ettiği, Doğu Türkistan Hükümetinin Genel Sekreteri Kazak Sâlis Emreoğlu, Âlim Abdülkerim Intıkbayoğlu ile yazar ve şair Adil Seksenoğlu'nun çadırlarına gece yarısında baskın yaparak aile efradı ile birlikte katleden ve bu üç değerli zatla Uygur Emin Dammolla'nın şehadetine öncülük eden ve şimdi utanmadan bizleri ziyaret etmek isteyen eli kanlı câni Bay YAKUP'tur...» diye devam etmekte.

(182) Kazak SSR İlim Akademisi, tarafından 1962 senesinde çıkarılan «Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihinin Meseleleri» adlı kitapta Sâlis Emreoğlu da itham edilmekte.

(183) A. D. Barnett, «China On The Eve Of Communist Takeover» New York, London 1963, sh., 236-281.

Özet olarak kaydetmek gerekir ki, Sâlis Emre-oğlu, sadece Doğu Türkistan Kazak Türklerinin değil bütün Doğu Türkistan Türklerinin en tanınmış ve ileri gelen lideri idi.

ABDÜLKERİM INTIKBAYOĞLU

Abdülkerim Intıkbayoğlu, Doğu Türkistan Kazak Türklerinin en ileri gelen şairlerindendir. O, bütün Doğu Türkistan çapında teşkil edilen müsabakalara iştirak ederek bir kaç defa altın madalya da almıştı. Onun pek çok şiirleri ve eserleri neşredilmiştir. Abdülkerim Intıkbayoğlu da, Sâlis ve Âdil Seksenoğluyla beraber Tibet toprağında hainler tarafından şehid edildi.

TÂKİMÂN BATUR

Tâkimân Batur, Doğu Türkistanın Millî İstiklâli uğrundaki mücadeleye fiilen iştirak etmiştir. Bir çok yerde büyük yararlıklar göstermiştir. Bunun için de, 1945 senesinin sonuna doğru Savan kazasının polis müdürü olarak vazife almıştır. «Şarki Türkistan Cumhuriyeti»nin hudut karakolu olan bu kazada polis müdürü olması onun itimatlı kimse olduğunu göstermektedir.

Tâkimân Batur da, «Şarki Türkistan Cumhuriyeti» Sovyetlerin kuklası haline geldikten sonra ona karşı silâhlı mücadeleye girişmiştir. Bunun için de, Tâkimân Batır'u «Hâtıralar»ında⁽¹⁸⁴⁾ General Zunun Taypov itham etmekte.

Tâkimân Batur, 1951 senesinin başında Himalaya dağlarında vefat etmiştir.

(184) PROSTOR dergisi, sayı: 7, Alma-Ata 1972, sh., 108.

ALTINBEK

Altınbek Beğ, Kumul valisinin muavini ve daha sonra da Kumul valisi olarak vazife görmüş kimsedir. 1949 yılındaki Millî Harekete fiilen katılmıştır. Altınbek Beğ de, komünistler tarafından yayınlanan kitap ve makalelerde şimdi dahi hücumu uğramakta olan Milliyetçilerden biridir.

DiĞERLERİ

Doğu Türkistandaki Alaş'çılar bahsi üzerinde kısaca durduktan sonra, bir hususu belirtmekte fayda görüyoruz. Doğu Türkistandaki pek çok Alaş'çıların akîbetleri şimdilik tam olarak belli değil. Bu bakımdan, onların içinde bulunduğu durumu düşünerek adlarından burada bahsetmeyi uygun bulmadık.

MUHACERETTE ALAŞ'ÇILAR

Hiç şüphesiz muhaceretteki Alaş'çıların ilki Mustafa Çokayoğlu olmuştur. Mustafa Çokayoğlu hakkında yukarıda izahat verilmiştir. Bununla beraber şunu bir defa daha belirtelim ki, Mustafa Çokayoğlu talebelik günlerinde ve daha sonraları olduğu gibi Türkistan dışında da, Alaş ideale sadık kalmıştır. Onun için de, bütün hayatı boyunca Mustafa Çokayoğlu, Alaş Partisinin ideali olan Türkistanın Milli İstiklâli için mücadele etmiştir.

Mustafa Çokayoğlundan sonra, Türkistan dışında yani Avrupada faaliyet gösteren Alaş'çılar İkinci Cihan Harbi sırasında Almanlar tarafına geçen subay ve erler olmuştur. Bunların arasında çok istidatlı ve çeşitli sahada yüksek tahsil yapmış elemanlar bulunmuştur. Bunlardan bazıları olarak, Alihan Ağaoğlu, Kares Kanatbay, Mecit Ayıtbay, Ali Askar, Sayran (Hamza Abullahoğlu), Asan Kaygu (Mevlikeş Kaybaldı), M. Dara gibi çoğu ölmüş sadece iki tanesi yaşamakta olan kimseleri sayabiliriz.

ALİHAN AĞAOĞLU

İkinci Cihan Harbi sırasında Rus ordusunda subaydı. Daha sonra, Mâvlekeş Kaybaldı (Asan Kaygu'yle) beraber Almanlar tarafına geçmiş ve «Alaş Qosınları» adıyla Alaş Birliklerini (askerlerini) teşkil etmiştir. Alihan Ağaoğlu'nun organize ettiği «Alaş Qosınları» Almanlar tarafından Türkistana indirilmiş ve en sonunda da, Alihan Ağaoğlunun kendisinin dahil olduğu grup da Türkistana indirilmiştir. Bundan yedi sekiz sene evvel Kazakistandaki komünist basının belirttiğine göre, Alihan Ağaoğlu adamlarıyla beraber ele geçmiş. Kızıl ordu birlikleriyle savaşarak bir çok arkadaşları şehid olduktan sonra esir düşmüş.

Yine bundan bir kaç sene evvel, ilk olarak Kazak Türkü lehçesinde daha sonra da Rusça çıkan «Büyük Türkistanın Yıkılışı» adlı kitapta da Alihan Ağaoğlunun vatansever faaliyetleri komünistlerin menfaatlerine karşı olduğu için kötülenerek tafsilâtı olarak anlatılmıştır⁽¹⁸⁵⁾.

(185) PROSTOR dergisi, sayı: 2 ve 3. Alma-Ata 1972, (Büyük Türkistan'ın Yıkılışı» adında ilk defa Kazakça sonra Rusça çıkan kitabın bazı kesimleri bu dergide de neşredilmiştir.)

KARES KANATBAY

Kares Kanatbay, mesleği yüksek maden mühendisi olan bir Kazak Türküdür. Bir çok olaylardaki tarihi rolü dolayısıyla, Kares Kanatbay'ı, Türkistan dışında, Türkistanın Millî İstiklâli için faaliyet göstermiş olan Türkistanlılar arasında, Mustafa Çokayoğlundan sonraki ikinci yeri tutan Alaşçı olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü, Kares Kanatbay, İkinci Cihan Harbi sırasında merkezi Berlin'de bulunan

Türkistanlıların Millî Komitesinde ve daha sonra da merkezi Münchende bulunan siyasi faaliyetlerde çok mühim mevkilerde bulunmuştur.

Meselâ, İkinci Cihan Harbi, sırasında esir kamplarını ziyaret eden Mustafa Çokayoğlu'nu da görmüş ve onun dikkatini çekmiş olan Kares Kanatbay, daha sonra, Türkistanlıların teşkilâtlandırılması işinde de faal olmuştur. Onun çok faal ve zeki olması bazı anlaşmazlıkların çıkmasına yol açmış. Fakat, buna rağmen, Kares Kanatbay, Berlin'deki Türkistan Millî Komitesinin Genel Sekreterliğine kadar yükselmiştir. Kares Kanatbay'ın Harp sırasındaki faaliyetlerini ters yüz olarak, kendi menfaatlerine göre izah etmeye çalışan komünistler, bundan bir kaç sene evvel, Kazak Türkü lehçesinde ve daha sonra da Rusça kitap olarak, geçen sene de «Prostor»⁽¹⁸⁶⁾ dergisinde tekrar seri makale olarak yayınladıkları «**Büyük Türkistanın Yıkılışı**» adlı kitapta uzun uzun anlatmaktalar. Bununla ilgili olarak burada belirtilmesi gereken ikinci bir husus, Kazakistanda çıkmış olan «**Büyük Türkistanın Yıkılışı**» adlı kitapla bundan bir iki yıl evvel Batı Almanyada çıkmış olan **Gama-lı Haç'la - Orak Çekiç Arasında**» denilen kitabın bazı taraflarının benzerlikleri. Her iki kitapda da anlatılan bazı hususların «Gestapo»nun evraklarına istinad etmekte oldukları anlaşılmakta. Şunu da hemen belirtelim ki, adı geçen kitaplarda anlatılanlar, Kares Kanatbay'ın becerikli ve cesur olduğu kadar da teşkilâtçı vatansever kimse olduğuna delil sayılabilir.

İkinci Cihan Harbi sırasındaki faaliyetleri dolayısıyla, harpten sonra Kares Kanatbay Amerikalılar

(186) PROSTOR Dergisi, sayı: 2-3, Alma-Ata 1972.

tarafından tevkif edilerek meşhur «Dachau» kampında bir kaç ay bulundurulmuştur. Fakat, Amerikalılar, Kares Kanatbay'ın, İkinci Cihan Harbi sırasında Almanların menfaati için değil, Türkistanın Millî menfaati için çaba gösterdiğini anlamakta gecikmemişlerdir. Onu tutuklu bulunduğu «Dachau»dan çıkarırlar. Daha sonra, Kares Kanatbay'ın Türkistanın Millî İstiklâli uğrunda mücadelelesine bazı imkânlar da sağlarlar. Bunun neticesinde, 1950 senesinin Mart ayının 20 nci günü München'de Kares Kanatbay'ın Başkanlığında «Türkeli» komitesi kurulmuştur.

Kares Kanatbay'ın Başkanı bulunduğu «TÜRKELİ» komitesi bir çok olumlu faaliyetlerde bulunmuştur. «Türkeli» adında bir dergi de çıkarmıştı. Bu dergi, Türkistan Türkçesiyle ve ayrıca Rusça çıkıyordu. Türkeli komitesinin bir çok müsbet faaliyetlerinin biri, bütün Türkistanlılar arasında hiç fark götmeden hepsine müsavi şartlar tanınması olmuştur. Yani, Türkeli komitesi, ilerideki Türkistan Devletinin «federasyon» şeklinde olmasını kabul ederek ona göre hareket etmiştir. TÜRKELİ Komitesinin bu prensibi çok müsbet karşılanmıştır. Bununla ilgili olarak rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, 1952 senesinde şöyle demektedir:

«... Türkeli grubu mensuplarının 1950 Eylülünde Münich'te yapılan toplantılarda da kat'iyen etnik çerçeveye çekilmeye yol vermemek, Türkistan dışındaki tek mil neşriyatta aynı mecmuada Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Tacik dillerinde makaleler dercederek bu kavimleri müşterek dile alıştırmak esasları kabul edilmişti. KANATBAY ve arkadaşları bu prensibe tam olarak sadık kalarak bugün

mecmualarını o esasta bütün bu zikri geçen şivelerde ve Tacikçe olarak neşretmektedir. Diğer taraftan «TÜRKELİ» mecmuası Türkiye (Türk) alfabesini, bir iki işaret ilâvesiyle, almıştır...» (187).

Kares KANATBAY, «TÜRKELİ» Komitesi ve «Türkeli» dergisiyle ilgili olarak, yine rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. V. TOGAN'ın yazdıklarına temas ederek bazı hususları, konu dışına çıkmadan kısaca açıklamayı lüzumlu sayıyoruz. «**Türkistanlıların Birleşme Dâvaları**» başlığıyla 1952 senesinde «Serdengeçti» dergisinin 15-16. sayısında çıkan ve vefatından sonra «**Türklüğün Mukadderatı Üzerine**» denilen kitapta toplanarak 1970 senesinde İstanbul'da yayınlanan makalesinde Z. V. Togan şöyle demektedir:

«... Bugün Münih'te Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen şivelerinde «TÜRKELİ» mecmuasını çıkaran Kazak mühendisi Kares KANATBAY'a karşı «Millî Türkistan» mecmuasını çıkaran Veli Kayumhan ötekisini beyaz Rus göstererek neşriyatta bulunmaktadır ki, hep eski hesapların devamıdır...

Veli Kayum ile bir kısım Azerbaycanlı ve Dağıstanlılar daha önce Almanyadaki İngiliz işgal kuvvetlerine yanaşarak onlardan yardım aldılar. Kares Kanatbay ve arkadaşları ise Amerikalılar ile temasta bulundular... Mühendis Kares Kanatbay, Kerenski ve Melgunov gibi «yekpare Rusya» fikrini güdenlerle cephe birliği olamayacağını Amerikalılara bildirmiştir. KANATBAY'ın mecmuası **halis Türkçü, Rus düşmanıdır**. «TÜRKELİ» dergisinin geçen Eylül ayında çıkan ilk sayısının baş makalesi Rus Milleti ile anlaşmanın imkânsızlığını ifade ederek «ya o, ya biz» başlığını taşımaktadır...»

(187) Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türklüğün Mukadderatı Üzerine, Kayı Yayınları, İstanbul 1970, sh., 141-153.

Bazı imkânsızlıklar yüzünden «Türkeli» dergisi sadece bir kaç sene çıkabildikten sonra kapanmıştır. «TÜRKELİ Komitesi» ise Kares Kanatbay'ın başkanlığında devam etmekte. Fakat, faaliyetleri olmamakta. Gençlere imkân verilmesi ve sembolik Başkan Kares Kanatbay'ın etrafına gençlerin toplanmasını sağlamak yeniden olumlu faaliyetlerin başlamasına yol açabilir. Türkeli Komitesinin faaliyetleri hakkında Kazakistanda komünistler «cat elde» yabancı memlekette diye bir piyes sahneye koymuştur. Türkeli Komitesine ithamda bulunmaktadır(*).

(*) Mecit Ayıtбай'ın, «Abılay Destanı» adındaki 1943 senesi Berlin'de neşredilen kitabı.

MECİT AYITBAYOĞLU (Qobuzşu Qorqıt)

Aslen Kazakistanın şimdiki Kızıl Orda vilâyetindedir. Edebiyat fakültesi mezunudur. Çok iyi bir şairdir. Harp sırasında, askere alınmıştır. Daha sonra Almanlar tarafına geçen Mecit Ayıtбай, Berlin'

deki «Türkistan Millî Komitesi»nin - İlmî Edebiyat Bölümü'nün Başkanlık görevinde bulunmuştur. «**Millî Edebiyat**» dergisini çıkarmıştır. Bu derginin baş yazarı olmuştur. Basılmış bir çok kitapları ve sayısız şiirleri vardır(**). Mecit Ayıtbayoğlu, 1945 senesinde Almanya'nın Dressden şehrinde bombardıman sırasında şehid olmuştur.

Evvelâ Kazakça ve sonra da Rusça kitap olarak çıkan, geçen yıl da «Prostor» adındaki dergide seri halinde makale olarak yayınlanan «Büyük Türkistanın Yıkılışı» adlı kitapta komünistler Mecit Ayıtbayoğlu'ndan da bahsetmekte, onu da kendilerine göre suçlamaya çalışmaktadırlar.

Mecit Ayıtbay, harp sırasında cephedeki Türkistanlı askerlerin en çok sevdiği ve saygı duyduğu kimselerden olmuştur. Bunun hakikaten böyle olduğuna, Berlin'de harp sırasında çıkmış olan dergi ve kitaplarda Mecit Ayıtbay'a (Qobuzşı Qorqıt) ithaf edilen şiirlerden anlamak mümkündür.

Mecit Ayıtbayoğlu'nun «Abılay Destanı» adındaki kitabını iyi anlayarak ve düşünerek okuyan bir kimsenin gözlerine yaş almaması ve Türkistanın şimdi içinde bulunduğu durum ile geçmişi göz önüne getirerek üzüntü duymaması imkânsız.

Mecit Ayıtbayoğlu, adı geçen kitabında kendi şiirlerinden başka Alman klâsiklerini de Kazakçaya tercüme ederek basmıştır.

(**) 1971 senesi Hasan Oraltay tarafından München'de «Büyük Türkeli» yayınlarının birinci kitabı olarak tekrar bastırılmıştır.

ASAN KAYGU (Mevlekeş Kaybaldı)

Mevlekeş Kaybaldı, Almanlar tarafına geçtikten sonra (Asan Kaygu) adını kullanmıştır. Kendisi, Leningrad Üniversitesi felsefe fakültesi mezunudur. Kazakistan ve Moskova dergilerinde Kazakça ve Rusça şiirleri ve hikâyeleri çıkmıştır. Bir ara meşhur şair Cambul Cabayoğlu'nun da tercümanı olarak görev almıştır.

İkinci Cihan Harbi sırasında Almanlar tarafına geçerek, Berlin'deki Türkistan Millî Komitesinde çalışmıştır. Almanyada da bir çok edebî yazıları Alman dergilerinde yayınlanmıştır. Meselâ, onun «**Hilfsruf aus dem Paradies**» yani, «Cennetten Gelen İmdat Sesi» adındaki romanı Almanyada yayınlanmıştır.

Mevlekeş Kaybaldı, München'deki «Hürriyet Radyosunun» Türkistan seksiyonunun müdürü olarak da vazife almıştır. 1969 senesinde München'de vefat etmiştir.

M. DARA

M. Dara, Kazak Türklerinin **Orta Cüz'**ünün Ar-
gın-Biyboldı boyundandır. 1919 senesinde, Sarı Ar-
ka'da doğmuştur. Kendisi Gazetecilik Enstitüsü me-
zunudur.

İkinci Cihan Harbi sırasında askere alınan M.
Dara, daha sonraları Almanlara esir düşmüş ve 1943
senesinin başında cepheden Berlindeki «Dolmetsc-
her Schule»ye Almancasını ilerletmesi için getiril-
miştir. Aynı senenin başında, yetişmiş aydınlara
şiddetle ihtiyaç duyan Berlindeki Türkistan Millî Ko-
mitesinin kadrosuna alınmıştır. Böylece, çok sevdiği
ve mensubu bulunmaktan iftihar ettiği «Türkistan
Millî Ordusu»ndan ayrılmış. Fakat, aynı maksat için
sivil olarak çalışmaya başlamıştır.

M. Dara, Almanyanın yenilgisi üzerine Avustur-
yaya kaçmış, 1945 senesinin sonbaharında tekrar
Almanyaya gelerek München şehrine yerleşmiştir.
Halen hayattadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.
Murat ve Baybarıs adında iki evlâdı var. İkisi de
üniversitede Türklük ve vatanı Türkistan için oku-
maktalar.

M. Dara Beğın, 1941'den önce basılmış iki lirik
destan ve bir çok lirik şiirleri vardır. Harp sırasın-

da Berlinde yayınlanan, Türkistan Millî Komitesinin
basın organlarında ve kitaplarında da bir çok şiir
ve hikâyeleri çıkmıştır.

M. Dara'nın, basılmaya hazır ve basılacak olan
«SARI - ARQANING SAMALI» yani «Kazak Bozkırı-
nın Rüzgârı» adında bir kitabı da var.

ASKAR ALİ

Askar Ali de, Kazak Türklerinin Orta Cüz'ündendir. Kendisi Karaganda vilâyetinin NİLDİ denilen kazasında doğmuştur. Yazdığı romanlarının birinde belirttiğine göre, 1937 yılı Stalin tarafından kurşuna dizilen Kazak şairi Sâken Seyfullahoğlu'nun akrabası olması ihtimali var. 1942-43 senelerinde Almanya'da şiirleri ve romanları çıkmıştır. Onun bazı romanı meselâ; «Çerez Mrag» adındaki romanı Rusya'da çıkmıştır. Askar Ali de, Gazetecilik Enstitüsü mezunudur. 1945 senesinde İtalya'da savaşta şehid düşmüştür. Askar Ali'yi Kazak Türkleri, «Ali Askar» olarak da söylerler.

SAYRAN (Hamza Abullahoğlu)

Sayran, Kazakistanın Kökşetav (Kökçedağ) taraflarındandır. Kendisi Gazetecilik Enstitüsü mezunudur. Harp sırasında Berlinde bir kitabı çıkmıştır. Sayran (Hamza Abullahoğlu), Kazak Türklerinin meşhur şairi Mağcan Cumabayoğlu'nu çok iyi bilirdi. Onun şiirlerinin bazılarını ezbere bildiği gibi, Mağcan Cumabayoğlu'nun hayatını en ince teferruatına kadar anlatırdı. Mağcan Cumabayoğlu'nun bütün eserlerinin yasaklanmış olduğu düşünülürse, Sayran Beğ'in, Mağcan Cumabayoğlu'nun akrabası olması da ihtimal (*).

Sayran Beğ, Berlindeki «Türkistan Millî Komitesinde» çalışmış ve çok faydalı olmuştur. Onun kitaplarıyla dergilerde çıkan şiirleri Mağcan Cumabayoğlu'nunki kadar kuvvetli ve çok dikkat çekici olduğu için Türkistan Millî Ordusu mensupları tarafından çok sevilerek okunurdu. Maalesef, bu durum bazı kimselerin hoşuna gitmemiş. Onun için de, Sayran Beğ haksız iftiraya uğramış. Savaşın sonuna doğru, Sayran Beği SS yakalamış. Haksız olarak tevkif etmiş. Muhtemelen Berlinde SS tarafından kurşu-

(*) Culdüz Dergisi, sayı: 10, 1968.

na dizilmiş. Bu durum, Türkistanlılar arasındaki bazı çekişmelerin daha da kuvvetlenmesine yol açmış.

Sayran Beği yakinen tanıyan kimselerin anlattığına göre, eğer o hayatta kalsaydı, Mağcan Cumabayoğlu stilinde yazdığı şiirler ve kıymetli eserleriyle parlayacaktı. Haksız iftiraya uğrayan ve Türkistanın Millî İstiklâli için mücadeleden yılmayan Sayran Beğin ruhu şad olsun.

BASIN ORGANLARI

Bazı kaynaklar Kazak Türklerinin ilk basın organı olarak 1905 senesinde çıkarılan «SERKE» dergisini göstermekte. Abdurraşid İbrahimoğlu tarafından çıkarılmış olan «Serke» dergisinin tutumu daha çok dine istinad ettirilmiştir.

«QAZAQ GAZETİ»

«Qazaq Gazeti» Mart 1907 yılında Altıntöbe (şimdiki Troitsk) şehrinde çıkarılmaya başlanmıştır. «Qazaq Gazeti»nin sahibi İşmuhammed İmanbayoğlu ve Qayım Şumaloğlu idi. Gazete, daha ilk sayısından sonra Çar Hükümeti tarafından kapatılmıştır. Bundan sonra, «DALA» yani «Bozkır» adında da bir gazete çıkarılmıştır.

«AY QAP»

Kazak Türkleri basını tarihinde mühim yer tutan «Ay Qap» dergisi 1911 yılında Altıntöbe (şimdiki Troyisk) şehrinde çıkarılmaya başlanmıştır. «Ay Qap» dergisinin sahibi 1872 doğumlu Muhammetcan Seralı idi. Mes'ul yazı işleri müdürü de 1892 doğumlu Ekrem Alimoğlu idi.

«Ay Qap» dergisinin yazarları Alaş Partisinin liderleri idi. Meselâ; «Ay Qap» dergisinin yazarları olarak, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Şahmar-dan Qosşoğlu, Mağcan Cumabayoğlu, Sultan Şahin Girey Bökeyoğlu, Nurcan Navşabayoğlu ve daha sonra Sovyetlerle bir derece işbirliği yapan Sultan Mahmut Torayğır ile Sabit Dönentayoğlu idi⁽¹⁸⁸⁾. «Ay Qap» dergisinin daha ilk sayılarında Ahmet Baytursunoğlu'nun çok kıymetli yazıları çıkmıştır. «Pan-Türkist» ve «Pan-İslâmist» görüşü benimseyen «Ay Qap» dergisinde tarih ve edebiyatla ilgili ve daha pek çok sahalarda mühim yazılar çıkmıştır. «Ay Qap» dergisinde sadece Kazak Türkleriyle ilgili makaleler değil, Türkmenleri, Türkiye Türklerini, Doğu Türkistanı ve hatta komşu müslüman memleketlerini ilgilendiren yazılar da çıkıyordu. «Ay Qap» dergisi Eylül 1916 senesine kadar 88 sayı çıkmıştır⁽¹⁸⁹⁾.

(188) Central Asian Review, London 1966, sayı: 2, sh. 155.

(189) Aynı kaynak.

«QAZAQISTAN»

«Qazaqıstan» adındaki gazete de 1911 yılında yayın hayatına girmiştir. İlk olarak Bökey Orda'da çıkarılmaya başlanan «Qazaqıstan» gazetesi daha sonra Oral (şimdiki Uralsk) şehrinde çıkarılmıştır. «Qazaqıstan» gazetesinin sahibi, Sultan Şahingirey Bökeyoğlu idi. «Qazaqıstan» gazetesinin yazarları arasında, Muqammet Quraş, Ömer Qaraşoğlu, Batur Qayır Niyazoğlu bulunmuştur. Gazetede aktüel meselelerden başka Kazak Türklerinin edebiyatı ile tarihine ehemmiyet verilmiştir. İşte bunun için de gazete Çar hükümetinin keyfi sansürü tarafından kapatılmıştır. Ancak, «Qazaqıstan» gazetesi 1913 senesinde tekrar çıkarılmıştır⁽¹⁹⁰⁾.

(190) Aynı kaynak, sh., 157.

«QAZAQ»

Kazak Türkleri Millî Basını Tarihinde «QAZAQ» gazetesi çok mühim yer tutar. «Qazaq» gazetesi haftada iki defa olarak 2 Şubat 1913'de Orunbor şehrinde çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete daha ilk sayısında 3000 tıraja sahipti. Oysa, diğer gazeteler ile dergilerin tırajı buna yetişememişti. Gazetenin tırajı 1914 senesinde daha da artarak 8000'e çıkmıştır.

«QAZAQ» Gazetesinin sahibi Mustafa Orazay-
oğlu ve Baş yazarı da Ahmet Baytursunoğlu idi. «Qazaq» gazetesinde, Kazak Türklerinin ve bütün Türkistanın, hatta, Rusyadaki bütün Türk-Müslümanlarının meseleleri ele alınıyor, bunların çözüm yolu aranıyordu. «Qazaq» gazetesinde Alaş Partisinin ileri gelenlerinin çoğu yazıyordu. «Qazaq» gazetesinde yayınlanan siyasî, ilmî yazılar yanında Mağcan Cumbay-
oğlu gibi Millî şairlerin şiirleri de bilhassa dikkati çekiyordu.

«Qazaq» gazetesi sadece 1913-1914 senesinde Ruslar tarafından 26 defa takibata uğramıştır. Fakat her şeye rağmen «Qazaq» gazetesi Mart 1918 senesine kadar çıkabilmiştir. Ondan sonra, komünistler tarafından yasaklanmıştır.

«EŞİM DALASI»

«Eşim Dalası» bir dergi adıdır. 1912-1913 senesinde Kereküv şimdiki Rusça «Pavlodar» şehrinde çıkmıştır.

«ALAS»

«Alaş» dergisi haftalık olarak 1916 senesinin Kasım ayında Taşkent şehrinde çıkarılmaya başlanmıştır. Sahibi, Kazak Türklerinin «ÜŞ CÜZ» Partisinin liderlerinden Kölbay Toğusoğlu idi. «Alaş» dergisi «ÜŞ CÜZ» Partisinin prensiplerine uygun olarak «Türkçü-sosyalist» görüşte olmuştur. «Alaş» dergisi 1917 senesinin sonuna doğru istilâcı Ruslar tarafından kapatılmıştır .

«SARI ARQA»

«Sarı Arqa» haftalık dergidir. (Kazak Türklerinin kutsal Bozkırının adıdır). 1917 senesinin Haziran ayında Alaş Partisinin ileri gelenlerinden Halil Abbas-
oğlu ve Rahimcan Marsıkoğlu tarafından Semey (Alaş) şehrinde çıkarılmıştır.

«URAN»

«Uran» haftalık dergi. 1917 senesinin Temmuz ayında, Han Orda'da neşredilmiştir. Sahibi ve baş yazarı İstanbul'da tahsil görmüş Abdulaziz Musa adındaki Kazak aydını idi.

«ABAY»

«Abay» Kazak Türklerinin büyük şairi Abay'ın adına izafeten 1917 senesinin Haziranında Semey'de çıkarılmaya başlanmıştır. Edebî dergidir.

«HALIQ SÖZÜ»

Günlük gazetedir. 1917 senesinin Haziranında Semey (Alaş) şehrinde neşredilmeye başlanmıştır. Sahibi, Arif Muqsın idi.

«BİRLİK TUVI»

«Birlik Tuvı» yani Birlik Tuğu haftalık dergidir. «Qazaq» gazetesi sitilinde çıkarılmak istenmiştir. Fakat, daha ziyade, dinî görüşe ehemmiyet verildiği söylenir. «Birlik Tuvı»nın sahibi Kazak Türkleri aydınlarından Hayrettin Balğınbayoğlu ve Baş yazarı da gene Kazak Türkleri ileri gelenlerinden meşhur Mustafa Çokayoğlu idi. «Birlik Tuvı» dergisinde, Mır Caqıp Dulatoğlu, Sultan Kocanoğlu, Alibeg Komus gibi Kazak Türkleri aydınları yazmıştır. Buna rağmen dergide Özbek Türkü lehçesinde de makaleler çıkmıştır. Bunun için de «Birlik Tuvı» dergisine «Qurama Gazete» yani -karışık gazete- de denmiştir (191).

(191) Aynı kaynak, sh., 162.

«ÜŞ CÜZ»

«ÜŞ CÜZ» Partisinin organı olarak ilkin Taşkente ve sonra da Kereküv (şimdiki Pavlodar) şehrinde 1917 senesinin Kasım ayında çıkarılmaya başlanmıştır.

«TİRŞİLİK»

«Tirşilik» hayat, dirilik, haftalık dergi olarak Aqmola şehrinde 1917 senesinde çıkarılmıştır. Daha sonra, komünistler tarafından el konmuştur.

«QAZAQ SÖZÜ»

«Qazaq Sözü» haftalık dergidir. 1919 senesinde Semey (Alaş) şehrinde Aziz Bolatoğlu tarafından çıkarılmıştır.

DİĞERLERİ

1920'den sonra, Kazak Türkleri Milliyetçileri idaresinde bulunan «Sana», «Aq Col» yani ak yol ve daha bir çok dergi ve gazeteler de çıkmıştır. Onlarda da Alaşçıların ilmî yazıları neşredilmiştir.

DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ KAZAK BASINI

Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri basını Batı Türkistandaki kadar gelişmemiştir. Fakat buna rağmen Doğu Türkistanda da bir çok Kazak Türkü lehçesinde dergi ve gazeteler neşredilmiştir. Meselâ, bunların bazıları şunlardır:

DERGİLER:

Canga Col (Yeni Yol)
Bilim Arnası (İlim Sahası)
Küres (Mücadele - Güreş)
Erkti Altay (Hür Altay)
Sâvle (Işık)
Şânşuv (sancı)
Tang Şolpanı (Seher Yıldızı)

GAZETELER:

İle Gazeti (İle yani Kulca vilâyeti gazetesi)
Bizdin Davis (Sesimiz)
Doğu Türkistanda, Batı Türkistanda, yani Kazakis-
tanda çıkan dergi ve gazeteler de okunurdu. Onun
için de, Doğu Türkistandaki Kazak Türkleri, Doğuda
gazete ve dergi çıkarmaktan ziyade Batıdan temin
ettiklerini yaymaya çalışmışlardır.

MUHACERETTEKİ BASIN:

Alaş'çıların iştirak ettiği ve bizzat Alaş'çılar ta-
rafından Türkistan dışında çıkarılan basın organları
olarak şunları sayabiliriz:

YENİ TÜRKİSTAN (Aylık Dergi)

İstanbul'da 1927 senesinde Mustafa Çokayoğlu'-
nun iştirakiyle yayın hayatına başlamıştır.

YAŞ TÜRKİSTAN (Aylık Dergi)

Mustafa Çokayoğlu tarafından Avrupa'da yayın-
lanmıştır. 1929 senesinden İkinci Cihan Harbinin baş-
lamasına kadar (1939) devam etmiştir.

TÜRKELİ (Aylık Dergi)

1951 senesinde München'de «Türkeli» Komitesinin organı olarak iki dilde neşredilmiştir. Dergi bir kaç sene devamlı olarak çıkmıştır.

BÜYÜK TÜRKELİ (Aylık Dergi)

Mart 1962'de İzmir'de Hasan Oraltay tarafından çıkarılmıştır. On sayı devamlı olarak çıkmıştır.

KOMÜNİZMLE SAVAŞ (Aylık Gazete ve Dergi)

Temmuz 1965'de İzmir'de Hasan Oraltay tarafından aylık gazete olarak sekiz sayı çıkartıldıktan sonra, gene Hasan Oraltay'ın idaresinde aylık dergi olarak 14 üncü sayıya kadar çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Abılay Destanı, Büyük Türkeli Yayınları, 1 München 1971
Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türkili-Türkistan Tarihi, 1947 - İstanbul.
Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan Hâtıralar, 1969 İstanbul.
Ord. Prof. Dr. Z. V. Togan, Türklüğün Mukadderatı Üzerine, İstanbul 1970.
Haberci, Kazak SSR İlim Akademisi'nin aylık organı, Sayı: 3 1967, Alma-Ata.
Culduz, Kazak yazarlarının aylık organı (Bu derginin muhtelif sayısındaki muhtelif yazılar tetkik edilmiştir.) Dergi Kazak Türkü lehçesinde Alma-Ata'da çıkıyor.
Kazak Sovyet Ansiklopedisi, 1. cilt, 1972, Alma-Ata.
Kazak SSR Tarihi, Sosyalizm Devri, 1964 Alma-Ata.
Kazak Edebiyatı Gazetesi, 10.1.1972 ve 26.6.1970 Alma-Ata.
Kazakistan Mektebi, aylık dergi, 1969 Alma-Ata.
Kazakistan ve Doğu Türkistan Tarihinin Meseleleri, Kazak SSR İlim Akademisi, Alma-Ata, 1962.
Prostor, aylık dergi sayı: 2-3 ve 6-7 Alma-Ata 1972.
Uyan Kazak, Mır Yakup Dulat, Ufa, 1909.
Büyük Sovyet Ansiklopedisi, 1. cilt, 1970 Moskova.
1917 Yılı Hâtıra Parçaları, Mustafa Çokayoğlu, Paris - Berlin 1937.
Central Asian Review, London 1966, sayı: 2.
Ötüken, Aylık dergi. Atsız Beğ'in, Nejdet Sancar'ın ve D. T. Arakalık'ın makaleleri.
Türkistan'a Dair, Dr. Oktay, 1952 İstanbul.
Central Asia A Century Of Russian Rule, Edward Allworth, 1967 New York.
Hürriyet Radyosu Türkistan Şubesi İstirîş Dergisi, (Muhtelif sayıları), München, Batı Almanya.
Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Zenkovskiy, 1971 Ankara.
Fedai Dergisi, 1968 Nisan sayısı. T. D. Kerey'in makalesi, Protokol, Bütün Rusya Müslümanlarının 1 - 11 Mayıs

Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu, Yaş Türkistan Yayıncıları, 22, İstanbul 1972.

**Türkistan Kurtuluş Hareketiyle İlgili Olaylardan Sah-
neler, Doç. Dr. Tahir Çağatay, İstanbul 1959.**

neler, Doç. Dr. Tahir Çagatay, İstanbul 1961.
Hürriyet Ügrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri, Ha-
san Oraltay, İzmir 1961.
Türkistan Mağcan Cumabayoglu, Hasan Oraltay,

1965 İzmir.
China On The Eve Of Communist Takeover, Prof. A.
 D. Barnett, New York, 1963.
 ... Godfrey Ijas. 1956 London.

Bizim Anadolu Gazetesi, 4.6.1969 (İsa Yusuf Alptekin'in)

Makaleler ve İncelemeler, Prof. A. İnan, 1968 Ankara.
Salih'li Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği
1963 İzmir.

Dr. Orhan Türkdoğan, Atatürk Üniversitesi Bölge Çe-
şitli Araştırmaları: 3. Erzurum 1969.

Dr. Orhan Türkoğlu, Atatürk Üniversitesi Dil ve Tarih
Fakültesi Sosyal Araştırmaları: 3, Erzurum 1969.
Tercüman Gazetesi, Kadircan Kafıl'nın makalesi, 1 Ma-

Kazakistan Apigrafiyası, G. Musabayoğlu, A. Mahmut-oğlu, G. Aydaroglu, 1971, Alma-Ata.

oğlu, G. Aydaroglu, 1971, Alma-Ata.

BUNDAN EVVELKİ YAYINLARIMIZ

- BUNDAN EVVELKİ YAYINLARIMIZ**
1. Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri

- 1 — Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri
(1961 İzmir)

- 1 — Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu (İzmir 1965)
2 — Büyük Türkeli (1'den 10. sayıya kadar) İzmir 1962
3 — Büyük Türkeli (11'den 14. sayıya kadar) İz-

- 3 — Büyük Türkeli (1'den 13. sayıya kadar)
4 — Komünizmle Savaş (1'den 14. sayıya kadar)
mir 1965
5 — Abılay Destanı (München, 1971 - B. Almanya)

- 3 — Büyük Türkeli (1'den 13. sayıya kadar)
4 — Komünizmle Savaş (1'den 14. sayıya kadar)
mir 1965
5 — Abılay Destanı (München, 1971 - B. Almanya)

[illegible]